

Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

Національний військово-історичний музей України

Олександр Потильчак
Віктор Карпов
Такаакі Такеучі

ТАЄМНИЦІ
«ЗАХІДНОГО ІНТЕРНУВАННЯ»:
японці в радянських таборах для
військовополонених в Українській РСР
(1946–1949 рр.)

Київ–2011

УДК [94+355.257.7–054.6](477)"1946/1949"

ББК 633(4Укр)62

П 64

Рекомендовано Вченою радою
Інституту історичної освіти
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова,
Протокол № 3. від «13» жовтня 2010 р.

Рецензенти:

Лисенко Олександр Євгенович, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії Другої світової війни Інституту історії України НАН України;

Король Віктор Юхимович, доктор історичних наук, професор Київського національного університету культури і мистецтв;

Чайковський Анатолій Степанович, доктор історичних наук, професор, проректор Академії управління МВС України.

П 64 Потильчак О.В. Таємниці «західного інтернування»: японці в радянських таборах для військовополонених в Українській РСР (1946–1949 рр.) / О. Потильчак, В. Карпов, Т. Такеучі. – К.: Вид-во Акад. праці і соц. відносин Федер. проф. спілок України, 2010. – 176 с., 24 іл.

ISBN 978-966-614-074-9

У книзі на основі нещодавно розсекречених унікальних архівних документів Управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС (МВС) УРСР, спогадів очевидців і свідчень учасників тих подій вперше в історичній науці зроблено спробу висвітлити трагічну долю тисяч інтернованих вояків японської Квантунської армії, які волею сталінської репресивно-каральної системи опинилися за тисячі кілометрів від рідної землі – в далекій Україні. Багато з них так і не побачили більше своєї батьківщини, знайшовши останній спочинок в українській землі. Наразі ця сторінка історії радянського військового полону часів Другої світової війни залишається «білою плямою» на тлі хоч якоюсь мірою відомих і відносно вивчених його сюжетів, а згадка про японських військовополонених на наших теренах, навіть у спеціалістів-істориків викликає неприховане здивування. Здається, давно настав час розвіяти морок невідомості...

Розрахована на науковців, усіх, хто цікавиться вітчизняною та світовою історією ХХ ст. на широке коло читачів. На її появу чекають сьогодні нащадки жертв полону, у надії хоча би щось дізнатися про долю своїх рідних, які не повернулися додому.

УДК [94+355.257.7–054.6](477)"1946/1949"

ББК 633(4Укр)62

П 64

© Потильчак О.В., Карпов В.В.,
Такеучі Т. (текст), 2010

ISBN 978-966-614-074-9

© Вид-во Вид-во Акад. праці і соц. відносин
Федер. проф. спілок України (макет) 2011

ПЕРЕДМОВА

Останніх півтора десятиліття вченими й громадськими організаціями Японії та Росії активно проводиться робота щодо в'яснення долі інтернованих до СРСР у 1945 р. японських військовослужбовців. Ця тема в сучасній російській науці має й чималу історіографію. На основі глибокого вивчення комплексів архівних документів, опитування свідків та очевидців встановлена кількість інтернованих до Радянського Союзу військовослужбовців Квантунської армії. Порівняно вивченими є умови їх утримання й трудового використання в регіонах Далекого Сходу та Сибіру. Історично документальне дослідження російських військових істориків становлять інформаційну базу для встановлення місць розташування колишніх таборів, кладовищ інтернованих японських солдатів і офіцерів, уточнення чисельності померлих у полоні. Громадськими організаціями проводиться активна робота з відновлення місць поховань, організації відвідування родичами інтернованих могил близьких їм людей, які знайшли останній спочинок у російській землі.

Наразі не всім фаховим історикам, не кажучи вже про широку громадськість, відомо, що в повоєнний період (починаючи з 1946 р.) на території України були розміщені та утримувалися в таборах для військовополонених тисячі інтернованих японців. Сотні з них так і не повернулися з цього полону. Час і людська байдужість знівельовали історичну пам'ять про жертв

тієї війни, а гриф «*Цілком таємно*» на довгі десятиліття приховав інформацію про них за стінами архівних «спецхранів».

Як наслідок, ще й сьогодні така сумна сторінка радянського військового полону як перебування інтернованих японців в Україні залишається практично не дослідженою. Тут ми не маємо на увазі окремі, з дозволу сказати, «публікації», а насправді макулатуру чистої води, автори яких безпідставно претендуючи на науково-популярний стиль своєї писанини, зводять проблему до «японських підводних човнів в степах України» та «карасів у сметані»!¹ Йдеться про ті нечисленні праці, в яких зроблено спробу наукової постановки проблеми.

Залишаються відкритими питання чисельності цього контингенту бранців радянських таборів для військовополонених в Україні, особливостей розміщення, утримання і трудового використання інтернованих японців на території республіки. Дослідникам ще належить відповісти на питання про те, скільки їх померло та поховано в українській землі, як довго японські бранці залишалися в Україні та коли були репатрійовані на батьківщину.

З'ясування порушених питань є підґрунтям авторського науково-дослідницького проекту «Інтерновані японці на території України після Другої світової війни», що виконувався впродовж останніх років. Важливість його реалізації викликана не лише бажанням заповнити чергову «білу пляму» в трагічній історії війни, відновити історичну пам'ять про її жертв, а й, сподіваємось, сприятиме зміцненню та розширенню міждержавних контактів, двостороннього взаємовигідного співробітництва між народами України та Японії.

Метою цього наукового проекту є комплексне вивчення історії перебування інтернованих японських військовослужбовців на території України в повоснний період. У цьому контексті автори прагнули вирішити такі наукові завдання як: виявити комплекс архівних й опублікованих джерел з проблеми перебування інтернованих японських військовослужбовців на території Української РСР в повоснний період; уточнити територіально-часові межі розміщення та утримання інтернованих японців у регіонах України; проаналізувати динаміку чисельності їх контингенту в таборах для військовополонених в Україні; дослідити особливості розміщення і утримання японських інтернованих в таборах; розкрити специфіку оперативно-агентурної діяльності органів УПВІ МВС УРСР серед цього контингенту бранців системи радянського полону; вивчити особливості тру-

¹ Йдеться про книгу: *Заворотнов С.М.* Японская «подводная лодка» в степях Украины / С.М. Заворотнов, Я.В. Чопенко. – Х.: Прапор, 2009. – 144 с.

дового використання інтернованих японців на відновленні зруйнованого війною господарства Української РСР; проаналізувати показники захворюваності та смертності серед інтернованих японців в Україні; встановити кількісні показники та місця поховань японських військовослужбовців, які померли в Україні у повосенний період.

Результатом виконання дослідницького проекту стало видання кількох наукових статей про долю інтернованих японських військовослужбовців в Україні, а також підготовка до друку монографічного, історично-документального дослідження, що пропонується увазі читача.

У дослідженні, на основі нещодавно розсекречених, унікальних архівних документів Управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС (МВС) УРСР, спогадів очевидців і свідчень учасників тих подій вперше в історичній науці зроблено спробу висвітлити трагічну долю тисяч інтернованих вояків японської Квантунської армії, які волею сталінської репресивно-каральної системи опинилися за тисячі кілометрів від рідної землі – в далекій Україні. Багато з них так і не побачили більше своєї батьківщини, знайшовши останній спочинок в українській землі. Здається, давно настав час розвіяти морок невідомості...

Ця книга розрахована на науковців, широкое коло читачів, усіх, хто цікавиться вітчизняною і світовою історією ХХ ст. На її появу чекають сьогодні нащадки жертв полону у надії хоча би щось дізнатися про долю своїх рідних, які не повернулися з війни.

Автори висловлюють щирі слова вдячності рідним і близьким ветеранів Другої світової війни, колишніх інтернованих Кіучі Мацуоки та Мідзусіми Сьохей, які люб'язно надали для книги фотодокументи та спогади своїх батьків, які в повосенні роки перебували у таборах для військовополонених на території України.

Поява цього наукового доробку була б неможливою без підтримки та допомоги працівників центральних архівних установ України. Особливо завдячуємо колективам співробітників Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України й Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, очолюваним кандидатами історичних наук Надією Володимирівною Платоною та Наталією Василівною Маковською.

За надану конкретну допомогу, розуміння та підтримку в реалізації наукового проекту автори висловлюють щире подяку співробітникам «Українсько-японського центру» (пані Томоє Тамія), посольства Японії в Україні (першому секретареві посольства пану Кондо Сюнсуке та раднику амбасади панові Хірокі Мацуо). Уклінно дякуємо за об'єктивне, зацікав-

лене висвітлення результатів нашої скромної праці кореспонденту Московського бюро газети «Санкей Сімбун» пану Ендо Ресуке.

При підготовці ілюстративної та документальної частин видання нами використані матеріали з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України, Галузевого державного архіву Служби безпеки України, а також світлини та документи з особистих архівів співавторів дослідження.

РОЗДІЛ 1.

Проблема «західного інтернування» японської армії (1945–1956 рр.): інтерпретації та джерела

1.1. Історичні дослідження про долю японських інтернованих Другої світової війни в СРСР та Україні

Протягом тривалого часу, досліджуючи війни, вчені, політики, журналісти розмірковували виключно про їх політичний і військовий бік, обговорювали стратегію й тактику сторін, бойові трофеї, матеріальні та територіальні завоювання переможця і втрати переможеного. Проте майже завжди у публікаціях не згадується про людей, які були втягнуті у війни та поповнили сумний мартиролог їх жертв.

Україна та Японія – дві різні цивілізації, дві відмінні культури. Країни, що їх розділяють не лише десятки тисяч кілометрів. Протягом багатьох десятиліть у ХІХ–ХХ ст. українці та японці дивилися один на одного через призму негативних стереотипів у відносинах імперської Росії, а пізніше – Радянського Союзу та Японії. Відтак, упродовж тривалого часу японська тематика в історичних студіях ґрунтувалася не на об'єктивному пізнанні цієї країни та її народу, а на системі пгучно нав'язаних правлячими режимами упереджень своїм народам.

Доводиться констатувати, що образ Японії, котрий склався в радянській науковій літературі з історії російсько-японських відносин, це майже завжди образ явного чи потенційного ворога. Дотримуючись такої офіційної версії, практично усі дослідники звинувачували «японський мілітаризм» у агресивній імперській політиці. Подібна, далека від наукової виваженості та толерантності риторика, підкріплювалася й відповідною методикою – застосуванням подвійних стандартів в оцінці політики Японії, неправомірно широким таумаченням окремих заяв японського керівництва, безпідставним приписуванням державній політиці Японії поглядів, що їх сповідували в основному ультраправі сили цієї країни, тощо. Зрештою замовчувалися ті дії офіційних осіб Японії, що не вписувалися у випробувану десятиліттями канву звичних стереотипів. Відповідно до чинної у той чи інший період політичної лінії радянського керівництва тенденційно трактувалися зовнішньополітичні кроки Японії. Як результат – в історіографії російсько-японських відносин, як з одного, так і з іншого боку, панувала тенденційна, політично та ідеологічно упереджена позиція, а чимало важливих питань спільного минулого залишались не дослідженими зовсім. До таких «тем-ізгойв» радянської історіографії, штучно виведених за межі її актуальної наукової проблематики, відноситься й японське інтернування до СРСР завершального періоду Другої світової війни і повоєнного часу. Остання є порівняно новою для пострадянської, зокрема й української, історіографії.

* * *

У численній і звично широко тиражованій радянській військово-історичній літературі війни СРСР та Японії 1945 р. присвячено чимало праць. Не вдаючись до коментування їх методологічної основи, адже у нашому випадку наукова методологія підмінялася принципами ідеологічної та політичної доцільності, зазначимо, що в таких публікаціях зазвичай докладно описується хід підготовки та ведення військової операції на Далекому Сході, а дослідники, виконуючи ідеологічне замовлення, зосереджувалися винятково на висвітленні переможного наступу Червоної Армії в Маньчжурії. Чи слід наголошувати, що зворотна сторона подій – військові втрати і трагічна доля полонених – залишались табуїрованою для історичного вивчення. Навіть у багатотомних виданнях з історії Великої вітчизняної та Другої світової війни, що виходили друком у Радянському Союзі у 60–80-х роках минулого століття, читач, у кращому випадку, натрапить лише на короткі згадки про кількість полонених вояків Квантунської армії [4.147; 4.86; 4.87]. Подібні фрагменти тут слугують виключно ілюстраціями військової звитяги Червоної Армії. Про те, що саме ста-

лося з японськими військовополоненими далі, якою виявилась їхня доля – жодного слова. Подібним чином проблема військовополонених була сепарована і в літературі з історії радянсько-японських відносин, у працях з міжнародних відносин на Далекому Сході після Другої світової війни. Тут вона якщо й згадується, то вкрай поверхово, як дотична до інших, більш важливих із точки зору політичних інтересів верхівки влади, тем [4.51; 4.71; 4.72; 4.130; 4.134; 4.137]. Зазначимо, що усі ці роки практично недосяжними для дослідників залишалися архівні матеріали про військовополонених у СРСР, і японських бранців зокрема.

Криза радянської політичної моделі наприкінці 80-х років спричинила розбалансування десятиліттями існуючої охоронної моделі режиму, зняття цензурних заборон і часткове відкриття раніше втасмичених архівних фондів. Як наслідок, тема військового полону та інтернування стала предметом суспільної дискусії та жваво обговорювалася на шпальтах періодичних видань – у газетних і журнальних публікаціях у центральних і регіональних радянських, а після 1991-го – у російських, виданнях [4.57; 4.85; 4.151; 4.55; 4.58; 4.149; 4.59; 4.82; 4.132; 4.160; 4.158; 4.70; 4.140; 4.146; 4.135; 4.136; 4.79; 4.131; 4.138 та ін.]. Звичайно ж, ці матеріали не містили та й не могли містити серйозного наукового аналізу проблеми, ґрунтувалися на свідченнях учасників і очевидців подій 60-річної давнини, та написані за законами журналістського жанру, мали характерний присмак «інформаційної сенсації». Водночас подібні статті, репортажі, інтерв'ю, огляди подій викликали у суспільстві інтерес до теми японського інтернування в повосенному СРСР.

Своєрідними перехідними від типово журналістських публікацій до аналітичних праць можемо відзначити дослідження співробітника Інституту сходознавства РАН А.А. Кириченка [4.116; 4.117; 4.118]. Він підтримував тісні відносини із Всеяпонською асоціацією колишніх військовополонених і особисто з її президентом Сайто Рокуро, виступав із численними інтерв'ю в засобах масової інформації Японії та став досить відомим у цій країні.

У 1989 р. в Іркутську за фінансової підтримки Всеяпонської асоціації колишніх військовополонених було проведено науково-практичну конференцію з проблем сибірського інтернування. Форум зібрав учених, журналістів, громадських діячів із Забайкалля і Далекого Сходу Росії – регіонів, де у повосенні роки в таборах для військовополонених утримувалася лєвова частка інтернованих вояків Квантунської армії. Винятковою метою японської сторони на цій конференції стало залучення широкої російської громадськості до відновлення та упорядкування вцілілих місць поховань, збереження пам'яті про десятки тисяч померлих у радянському по-

лоні японських солдатів і офіцерів. Матеріали доповідей учасників конференції так і не були опубліковані [4.121].

Невдовзі з'являються і перші наукові публікації, темою яких стала проблема перебування в СРСР японських інтернованих військовослужбовців. Їх автори спиралися вже на конкретні документальні матеріали із щойно розсекречених архівних фондів центральних і регіональних архівів СРСР і Російської Федерації. Важливими у цьому контексті є праці московського вченого, фахового військового юриста В.П. Галицького [4.73; 4.74; 4.75; 4.76], а також дослідниці із Владивостока Є.Ю. Бондаренко [4.60; 4.61; 4.62; 4.63; 4.64; 4.65; 4.66]. Працюючи в фондах центральних архівів Радянського Союзу, В.П. Галицький вперше залучив до наукового обігу численні документальні матеріали, що проливали світло на життя і долю японських бранців у сталінських таборах, опублікував документи, якими регламентувався режим табірної утримання та трудового використання інтернованих, навів уточнені дані про кількість інтернованих до СРСР японців, рівень смертності в таборах. Однею із заслуг автора є використання комплексного підходу при вивченні проблеми японських військовополонених у СРСР. В.П. Галицький розглядає її у взаємозв'язку з аналогічними проблемами бранців інших національностей (угорців, німців, фінів) [4.77; 4.78]. Визнаючи доробок вченого як важливий внесок у вивчення проблеми, водночас підкреслимо, що автор так і не зміг позбавитись впливу стереотипів радянського часу. Наразі аналіз документів далекий від критичного погляду, через що часто-густо виглядає одностороннім. В.П. Галицький, наприклад, замовчує факти, що невідгідно репрезентують політику радянського режиму стосовно японських бранців, і навпаки, без жодного критичного аналізу наводить дані, котрі вказують на майже батьківське піклування партійних, радянських органів і НКВС про полонених японців.

Із початку 90-х років XX ст. до проблеми японських військовополонених в СРСР звертаються російські історики в регіонах Сибіру і Далекого Сходу. Використовуючи матеріали місцевих архівів (головним чином архівів місцевих управлінь внутрішніх справ і колишніх архівів КПСР), вони досліджують питання розміщення таборів і табірних відділень, аналізують чисельність японських бранців у тому чи іншому регіоні, кількість померлих, стан їхніх поховань, вивчають питання трудового використання інтернованих вояків Квантунської армії на будовах Сибіру і Далекого Сходу. До такого роду наукових публікацій слід віднести праці згадуваної вище Є.Ю. Бондаренко.

У 1991 р. світ побачила перша публікація з досліджуваної нами теми відомого іркутського історика С.І. Кузнєцова [4.122]. Через рік у Москві

виходить упорядкована цим автором карта дислокації таборів, їх відділень, окремих робочих батальйонів і місць поховань японських інтернованих на території Іркутської області [4.162]. Ця публікація стала результатом ретельної аналітичної обробки матеріалів відомчого архіву Іркутського УВС і призначалася для японських туристів, які мали бажання відвідати місця останнього спочинку своїх рідних і близьких, котрі так і не повернулися з полону. До карти внесено чимало уточнених даних щодо місць поховань японців у регіоні.

У 1994–1995 рр. група іркутських дослідників опублікувала тематичний Науково-інформаційний бюлетень з проблем інтернування, полону та заслання. Японським інтернованим були присвячені два випуски останнього [4. 84]. Окрім статей, що торкалися різних аспектів сибірського інтернування японців, у бюлетенях публікувались документи місцевих архівів. На початку 90-х років розпочав наукові пошуки в руслі тематики японських інтернованих на території Бурятії дослідник із Улан-Уде О.Д. Базаров. У співавторстві з С.І. Кузнецовим він опублікував невелику за обсягом працю, де вперше уточнив чисельність японців інтернованих у таборах на території Бурятської АРСР, перерахував усі місцеві табірні відділення і кладовища, підрахував кількість померлих [4.52].

У 1994 р. С.І. Кузнецов захистив докторську дисертацію з історії інтернування японців до СРСР [4.123], в якій узагальнив численні та різноманітні документальні матеріали і попередні дослідження по Іркутській області, Алтайському краю, Республіці Бурятії. Автор використав матеріали по Красноярському краю, Магаданській області, інших краях та областях Далекого Сходу Росії, де у 1945–1956 рр. утримувалися інтерновані до СРСР японці. Дисертантом досить детально досліджені обставини інтернування японців, їх територіальний розподіл, міжнародно-правові аспекти полонення та інтернування, використання інтернованих як робочої сили в різних галузях господарства СРСР, особливості табірної системи для військовополонених, умови утримання та існування бранців у таборах, особливості медичного обслуговування, причини і динаміка смертності серед інтернованих японців, особливості та обставини репатріації, стосунки бранців і місцевого населення, інші питання. Автор зробив спробу проаналізувати особливості адаптації колишніх інтернованих на батьківщині. Ним вперше в пострадянській історіографії до наукового обігу було залучено матеріали архіву американського генерала Д. Макарура, що стосувалися питань перебування японських військовополонених на території Радянського Союзу. Серед іншого, наукова праця С.І. Кузнецова має вагу ще й тому, що саме цей дослідник здійснив по-суті першу масштабну спробу статистичного аналізу та топографічного визначення місць похо-

вань японських інтернованих на території СРСР. Основні положення дисертаційного дослідження С.І. Кузнецова знайшли висвітлення в кількох наукових статтях [4.124; 4.125; 4.126], навчальному посібнику і монографії [4.127; 4.128]. Результатом подальшої праці дослідника став вихід друком у 2002 р., спочатку в Японії, а згодом і в Росії, історіографічного дослідження проблем полону періоду радянсько-японської війни 1945 р. У книзі вперше визначені етапи розвитку історіографії проблеми, проаналізовані основні фундаментальні праці та численні статті з теми.

Наприкінці останнього десятиліття ХХ ст. російськими істориками були окреслені основні проблеми дослідження з теми японського інтернування, залучені до наукового обігу численні документи партійного керівництва, уряду, НКВС (МВС), що стосувалися питань полонення, інтернування, утримання, трудового використання та репатріації японців [4.67; 4.83]. Тоді ж розпочалась активна розробка регіональних особливостей перебування японських бранців у різних областях і краях величезного СРСР, робилися спроби пошуку нових сюжетів. Табірну мережу для японських військовополонених на території Хабаровського краю дослідила історик із Комсомольська-на-Амурі М.А. Кузьміна, яка наводить дані про чисельність інтернованих японців у таборах і спецшпиталях регіону [4.129]. У 1997 р. вийшла друком досить змістовна публікація Є.Ю. Бондаренко, присвячена японським військовополоненим на Далекому Сході СРСР [4.67]. У цьому самому році в Іркутську захищає кандидатську дисертацію О.Д. Базаров, в якій йдеться про перебування японських інтернованих на території Бурятії [4.53]. Матеріали цього дослідження покладені автором в основу монографії, що побачила світ також у 1997 р. [4.54]. Табори для японських інтернованих на території Красноярського краю стали темою кандидатської дисертації М.Н. Спірідонова, захищеної у 2001 р. [4.148]. У 1998 р., знову ж таки в Іркутську, захищається кандидатська дисертація С.В. Карасьова. Темою його дослідження стали японські інтерновані на території Читинської області [4.88]. Автор, окрім традиційних для подібних праць розділів про табори для японських бранців, наводить цікаві матеріали щодо полонення, інтернування та утримання в читинському таборі імператора Маньчжурії Генрі Пу I та його численного двору.

Початок нинішнього століття нашої теми в російській історіографії позначився новим рівнем узагальнення проблеми японського інтернування в СРСР, вдалими спробами аналізу нових, досі не досліджених її аспектів. У 2002 р. вийшла друком монографія Є.Ю. Бондаренко, в якій дослідниця спробувала узагальнити досвід утримання іноземних військовополонених на Далекому Сході Росії у період Першої і Другої світових

воєн [4.68]. Зрозуміло, що більшість розроблених сюжетів і порушених у книзі проблем стосуються саме японських інтернованих. Результатом багаторічної праці авторки став захист нею у 2004 р. докторської дисертації [4.69]. У цій праці до наукового обігу введено чимало нових, раніше невідомих дослідникам документів і матеріалів. У колі досліджуваних Є.Ю. Бондаренко питань умови життя японців у таборах, їх трудове використання на будівництві та в промисловості, медичне обслуговування, ідеологічна обробка військовополонених, особливості стосунків із місцевим населенням, адаптація репатріантів на батьківщині та ін. Досліджуючи перебування на Далекому Сході різних груп військовополонених, дисертантка наводить порівняльні дані їх чисельності по країні. Окрім іншого, вона практично вперше зробила спробу вивчити таке важливе питання як рух світової громадськості за прискорення репатріації іноземних, передусім японських, військовополонених із СРСР.

Вивченню політичних аспектів проблеми японських військовополонених у Радянському Союзі в контексті міжнародних відносин присвятила свої дослідження співробітниця Інституту сходознавства РАН Є.А. Катасонова [4.113; 4.114]. 2003 року в Москві виходить її фундаментальна монографія «Японські військовополонені в СРСР: велика гра великих держав». У праці, написаній на основі унікальних архівних матеріалів, більша частина яких вперше була залучена до наукового обігу, автор детально проаналізувала відносини Радянського Союзу і країн-союзників по антигітлерівській коаліції у контексті проблеми перебування в СРСР японських військовополонених, складностей переговорного процесу між СРСР і США з питань повоєнного врегулювання в Японії [4.115].

Друга половина нинішнього десятиліття відрізняється не лише кількісним, а й якісним поступом у розвитку російської історіографії сибірського інтернування 1945–1956 рр. Проблема полону нині розглядається не сепаровано, а в контексті інших питань історії радянсько-японського військово-політичного протистояння 30–40-х років ХХ ст. Йдеться передусім про праці вже згаданого нами забайкальського історика С.В. Карасьова. Протягом 2003–2007 рр. цей автор опублікував цикл монографій [4.89; 4.90; 4.91: 4.92], добірку статей і брошур [4.93; 4.94; 4.95; 4.96; 4.97; 4.98; 4.99], в яких виклав власну версію аналізу проблеми полону і його наслідків у радянсько-японській війні 1945 р. Логічним підсумком цих студій став захист у жовтні 2007 р. докторської дисертації [4.100], в якій С.В. Карасьов дослідив процес полонення японських військовослужбовців у ході війни з Радянським Союзом; підрахував та зробив спробу встановити точну чисельність військовополонених, котрі опинилися в радянських таборах, зокрема й вищого командного складу японської армії та

імператорської родини Маньчжоу-Го; всебічно вивчив процес розміщення та утримання японських військовополонених на території СРСР, а також розглянув і проаналізував роботу оперативно-чекістських підрозділів таборів для японських бранців.

2001–2005 роки позначилися також появою в Росії кількох праць, які тим чи іншим чином торкаються питань полону часів війни з Японією 1945 р. Зокрема, у 2001 р. світ побачила монографія військового історика А.В. Шишова, предметом вивчення в якій стала історія військових конфліктів Росії та СРСР із Японією [4.159]. Аналізуючи хід бойових дій, дослідник називає чисельність полонених Червоною армією японців і їхніх союзників – 573 984 особи. На жаль, подальша їх доля залишилася автором недослідженою, як і питання про полонення та інтернування до СРСР етнічних японців – цивільних осіб.

У тому ж таки 2001 р. виходить друком монографія І.В. Можейка, в якій він досить детально розглядає проблеми, що призвели до Другої світової війни, зростання напруженості в міжнародних відносинах у Південно-Східній Азії та аналізує роль Японії у цих подіях, розкриває основні етапи бойових дій. Проте, розглядаючи питання полонення японських військ Червоною армією, дослідник не конкретизує чисельність померлих і переданих іншим країнам японських бранців, а також помилково обмежує географію розміщення інтернованих японців у СРСР лише районами Далекого Сходу, Сибіру та Казахстану. На нашу думку, у праці зустрічаються й інші неточності та помилкові твердження.

Ще одним дослідженням, де автор побіжно торкається питання японських військовополонених у СРСР, є книга відомого японознавця, провідного наукового співробітника Центру військової історії Росії Інституту російської історії РАН К.Є. Черевка [4.156], яка присвячена історії радянсько-японських відносин 20–40-х років ХХ ст. У 2003 р. вийшла друком історико-біографічна книга В.Н. Усова «Останній імператор Китаю» [4.152]. Серед інших епізодів життя імператора Маньчжоу-Го Пу І, автор розглядає обставини його полонення та перебування у радянських таборах і в'язницях Китаю. Так само епізодично тема військовополонених японців присутня і у спільній монографії К.Є. Черевка та А.А. Кириченка [4.157]. На кількох сторінках праці дослідники викладають передісторію прийняття рішення про депортацію інтернованих військових і цивільних японців із території Маньчжурії, Кореї, Південного Сахаліну і Курильських островів до Радянського Союзу, наводять загальні цифри полонених Червоною армією японців, а також територіальний розподіл цих бранців по СРСР. Цікаво, що подаючи перелік регіонів, де у повоснні роки в таборах утримувалися японські військовополонені – Казахстан, Уз-

бекистан, Бурято-Монгольська АРСР, Алтайський, Красноярський, Приморський і Хабаровський краї, Читинська та Іркутська області, автори жодним чином не згадують Українську РСР. Незнання чи ігнорування факту перебування тисяч японських інтернованих на території України є характерним і для респіт російських авторів, жоден із яких цих питань у своїх працях не торкається.

На відміну від СРСР і Російської Федерації, в Японії проблема сибірського інтернування давно і міцно закріпилася у свідомості сотень тисяч громадян цієї країни, адже вона стосується життя і долі колишніх бранців, їхніх родин, рідних і близьких. Упродовж повосенних десятиліть тут виходили й продовжують активно публікуватися газетні і журнальні статті, популярні книги про полон, написані колишніми бранцями радянських таборів, мемуари, альбоми фотографій, малюнків, путівники по місцях поховань. У цій літературі наводяться різноманітні, часом суперечливі та контраверсійні дані, подаються неоднозначні оцінки.

Характеризуючи японську історіографію нашої проблеми, слід наголосити на її характерній особливості – на тлі численної публіцистики і мемуарних публікацій, суто історичних праць на тему інтернування японців до СРСР у 1945–1956 рр. на диво обмаль. На нашу думку, це можна пояснити не лише відсутністю доступу до джерельної бази радянських архівів, а й надзвичайно суб'єктивним характером цієї теми для самих японців – колишніх військовополонених. На думку самих японських вчених-істориків, у них на батьківщині покищо відсутні фундаментальні наукові дослідження з проблеми військовополонених – цей напрям лише формується.

Здобутки вітчизняної історичної науки у царині теми японських військовополонених Другої світової війни в СРСР ще залишаються досить скромними. Це й зрозуміло, адже для України (на відміну від тієї ж Росії) проблема японських бранців не є такою вже актуальною. Якщо серед російської громадськості це питання викликає жваві дискусії та суспільний резонанс, то в Україні тема японських військовополонених є предметом виятково вузькофахових наукових інтересів окремих дослідників.

Поодинокими у цьому історіографічному сегменті є дослідження одного із співавторів праці, генерального директора Національного військово-історичного музею, полковника В.В. Карпова, котрий виявився чи не єдиним серед українських військових істориків, кого зацікавили обставини полонення, утримання в радянських таборах і репатріації Квантунської армії у 1945–1956 рр. Розробляти тему дослідник почав ще на початку 90-х років ХХ ст., працюючи на посаді начальника музею Далекосхідного військового округу [4.101; 4.50; 4.56; 4.102]. Перша публікація автора в Україні побачила світ у 1995 р. [4.103], а через два роки виходить друком

російською мовою його монографія «Пленники Сталина. Сибирское интернирование японской армии». На той час це було одне із небагатьох видань подібної тематики поряд із працями російських істориків [4.104]. Широка документальна основа книги дала можливість автору висвітлити причини вступу СРСР у війну з Японією, спонукальні мотиви прийняття Й. Сталіним рішення про використання японських військовополонених на роботах у Сибіру, на Далекому Сході та в Середній Азії, розкрити обставини політичної роботи серед японських бранців, репатріації з СРСР японського цивільного населення та військовополонених. Проте український історик, як і його російські колеги, жодним словом не згадує про тисячі інтернованих японських солдатів і офіцерів, котрі у 1946–1949 рр. були розміщені в таборах військовополонених на території Української РСР і працювали на відбудові зруйнованого господарства республіки. У 2001 р. перекладена японською мовою книга вийшла у видавництві «Хоккайдо Сімбун» [4.105].

Результатом наукових досліджень В.В. Карпова став успішний захист першої у вітчизняній історичній науці дисертації, присвяченої темі японських бранців у радянському полоні, що відбувся у Національній академії оборони України в січні 2005 р. [4.106; 4.110]. Окремі результати цього дослідження були опубліковані в кількох наукових статтях [4.107; 4.108; 4.109]. Матеріали кандидатської дисертації розкривають обставини капітуляції, полонення та інтернування Квантунської армії до СРСР, трудового використання японських військовополонених і їх репатріації упродовж 1946–1956 рр., а також суть їх ідеологічного перевиховання в таборах. На нашу думку головною метою інтернування японських військовополонених до Радянського Союзу було намагання режиму компенсувати таким чином спричинений війною брак робочих рук і використати працю сотень тисяч бранців в економіці СРСР. Певне значення мали військово-політичні та ідеологічні чинники. Відзначаючи певні труднощі у становищі японських військовополонених у радянських таборах, В.В. Карпов наголошує, що це становище не йшло у жодне порівняння з жорстоким і безжальним ставленням самих японців до захоплених ними військовополонених. На думку співавтора нашого дослідження, японські військовополонені хоч і залучалися до роботи у різних галузях господарства, проте важливе завдання радянського керівництва полягало в їх ідеологічній обробці, вихованню бранців у душі комуністичної ідеології, прищепленні цінностей радянського способу життя. У цьому контексті дисертант дослідив форми і методи політичної роботи серед військовополонених, діяльність політичних органів по індоктринації загалом бранців, їх радянзації. Своє висвітлення на сторінках кандидатської дисертації

В.В. Карпова знайшла й проблема руху опору японських військовополонених у радянських таборих. Досліджено організаційні засади та запропоновано авторську версію періодизації основних етапів репатріації японських військовополонених на батьківщину. Розглядаючи проблему смертності серед японських військовополонених, дослідник підрахував відповідну статистику – 92 153 загиблих, справедливо зазначаючи, що ця кількість жертв полону є лише наближено вірогідною. Підводячи підсумки своєї праці та визначаючи перспективні напрями подальших досліджень проблеми, В.В. Карпов одним із таких напрямів називає вивчення українських сторінок історії японських військовополонених у СРСР [4.110, с. 16]. Ця коротка фраза з автореферату дисертації дістала й публічне підтвердження. Факт перебування в трьох східних областях України в повосенний період близько 5000 японських військовополонених був озвучений В.В. Карповим в інтерв'ю журналу «Камуфляж» наприкінці 2004 р. [4.139]. Щоправда, зробивши таку заяву журналістці, дослідник припустився помилки, адже, за відомими тепер співавторам цього дослідження документами, виходить, що японські бранці утримувалися в таборах на території п'яти регіонів – Харківської, Запорізької, Дніпропетровської, Донецької та Луганської областей. Про перебування японських військовополонених на території Української РСР В.В. Карпов згадав і в доповіді, виголошений на міжнародній науковій конференції «Військовий полон та інтернування. Погляд через 60 років», що відбулася в Києві 2–4 червня 2006 р. [4.111, с. 263].

Проте далі констатації факту, підкресленого з архівних даних, справа не зрушила. Протягом 2006–2007 рр. у засобах масової інформації України та Японії з'явилася кілька спорадичних, з претензією на інформаційну сенсацію, повідомлень про факт перебування японських інтернованих на нашій землі у повосенні роки. Японська газета «Санкей сімбун» 10 червня 2006 р. 5-мільйонним накладом друкує інтерв'ю з харківським військовим істориком, підполковником міліції у відставці С.М. Заворотновим, у якому той зробив жодним чином не підтвержене документально припущення, що на території Української РСР можливо знайшли свій останній спочинок близько 800 японських військовополонених [4.163]. 8 травня 2007 р. газета «Комсомольская правда в Украине» опублікувала матеріал під загальною назвою «В Харькове обнаружили следы японских военнопленных». Автор цього репортажу поряд із коментарями С.М. Заворотнова використала свідчення очевидців подій 60-річної давнини².

² Костенко Т. В Харькове обнаружили следы японских военнопленных // Комсомольская правда в Украине. – 2007. – 8 мая.

На жаль, відверті спекуляції навколо теми перебування японських інтернованих на території Української РСР у повоснні роки на цьому не завершилися. Восени 2009 р. харківське видавництво «Прапор» накладом у тисячу примірників друкує російською мовою невелику за обсягом публікацію двох співавторів: вже згадуваного нами С.М. Заворотнова та судді військового суду Харківського гарнізону, підполковника юстиції Я.В. Чопенка. Автори видання з претензійною назвою «Японская «подводная лодка» в степях Украины» у передмові до свого дітища обіцяють: «[...] на основе архивных документов НКВД–МГБ–КГБ, воспоминаний ныне живущих свидетелей событий тех далеких лет, мемуаров сотрудников компетентных органов делают первую попытку рассмотреть ранее засекреченную в Украине тему «Интернирование и нахождение тысяч японских солдат и офицеров в пяти областях нашей страны с 1946 по 1953 гг.» Проте навіть побіжне ознайомлення з цим виданням створює у потенційного читача враження, що тримасш у руках не зовсім те, про що анонсують автори. Замість серйозного документального аналізу теми, долю інтернованих японських вояків у таборах для військовополонених на території України співавтори чомусь пропонують розглядати через призму конструктивних особливостей зброї самураїв, технічні характеристики японських середніх танків і ... «карасі в сметані»? Текст книги – суцільні фантазмагорії, необґрунтовані припущення та відверті грубі помилки: сентенції авторів про те, що інтерновані японці нібито утримувалися в Україні аж до 1953 р.; твердження про «6–8 тисяч японських солдатів і офіцерів на початку 1946 р.»; заявки про перебування японців у складі контингентів таборів № 401, 412 і 417; про близько 800 померлих і похованих в Україні японських інтернованих та інші нічим не підтвержені фантазії. Щоправда, автори книжки, у тому ж таки анонсі, зазначають, що «... данное исследование – это сугубо авторская версия, которая не претендует на истину в последней инстанции»³.

Вперше документи про японських бранців у таборах військовополонених на території України потрапили до рук одного із співавторів цієї праці у 2002–2004 рр., під час роботи в фондах Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України. Вже тоді виник задум написати спеціальне дослідження на цю тему. Перша, та до недавнього часу єдина, наукова публікація безпосередньо присвячена темі японських інтернованих в Україні, з'явилася 2008 р. у черговому числі фахового збірника «Сторінки воєнної історії України», що виходить мізерним накладом

³ Заворотнов С.М. Японская «подводная лодка» в степях Украины / С.М. Заворотнов, Я.В. Чопенко. – Х.: Прапор, 2009. – С. 8.

в Інституті історії України НАН України. Вже з назви статті бачимо, що її автор лише робить спробу зрушити проблему перебування японських військовополонених на території України зі смуги забуття в контекст практичного вивчення. На основі унікальних архівних документів, що залучаються до наукового обігу вперше, досліджуються питання динаміки чисельності й руху контингенту японських бранців, а також смертності серед цього національного контингенту табірної мережі УПВІ Української РСР у 1946–1949 рр. [4.144]. Наступного року О.В. Потильчак публікує історіографічне дослідження, присвячене темі японських інтернованих в СРСР і Україні [4.145].

* * *

Підсумовуючи аналіз історіографії проблеми японських інтернованих у таборях для військовополонених на території Радянського Союзу у повоснний період і підкреслюючи очевидний прогрес у вивченні цієї тематики за останнє 20-річчя, водночас доходимо висновку, що її українські сторінки поки що залишаються практично недослідженими. Праці стосуються переважно Далекого Сходу і Сибіру – регіонів, де концентрація японських інтернованих у різноманітних режимних установах НКВС (МВС) СРСР була найбільшою.

1.2. Джерела вивчення проблеми

Ключовою проблемою будь-якого науково-історичного дослідження є питання джерел. Парадигма сучасної науки та елементарне сумління вченого вимагає всебічного вивчення та якомога ширшого залучення різноманітних джерел із теми. Археографічний аспект наукового дослідження передбачає виявлення архівних та опублікованих документів і матеріалів, їх наукову типологізацію, систематизацію, вивчення походження, визначення достовірності й репрезентативності джерел, з'ясування фондозасновників, здійснення опису справ відповідно до вимог сучасної археографії.

Питання про перебування інтернованих військовослужбовців Імператорської армії Японії на території Радянського Союзу, і зокрема в Українській РСР, після завершення Другої світової війни має досить розлогу джерельну базу. Остання представлена солідним масивом архівних матеріалів із фондів центральних і регіональних архівозбірень Російської Федерації та України, документами, опублікованими в тематичних збірниках,

мемуарною літературою, публікаціями в періодиці того часу, а також джерелами усної історії.

Специфічною стороною цих джерел є відсутність єдиного комплексу документів, що типологічно поділяються на кілька основних груп: джерела міжнародно-правового характеру та дипломатичні документи; акти вищих органів державної влади, радянських адміністративних і каральних органів; документи місцевих органів влади; документація діловодства Головного управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС (МВС) СРСР, його республіканських і обласних структур, таборів, ОРБ і спеціальних шпиталів для військовополонених та інтернованих; архівно-слідчі справи; документи особового походження (мемуарна література та усні джерела), публікації в періодичній пресі; фотодокументи. Значна кількість названих джерел (із причин, про які йтиметься нижче) досі не стали надбанням істориків і не введені до наукового обігу.

Що стосується джерел міжнародно-правового характеру та дипломатичних документів, то значна частина їх сьогодні вже опублікована. Ці матеріали, передусім, роблять можливим вивчення проблеми «західного інтернування» японських військовослужбовців і перебування їх у радянському полоні в контексті міжнародних відносин. Зважаючи на факт їх офіційної публікації, достовірність таких джерел навряд чи викличе серйозні сумніви у дослідника. Це саме можна віднести до іншого комплексу джерел – актів вищих органів влади, адміністративних і каральних органів СРСР. Практично всі вони сформовані органами влади різних рівнів, а відтак у них присутні однотипні ознаки, що відображають логіку розвитку державної політики стосовно військовополонених та інтернованих іноземців. До цього комплексу джерел традиційно включають близько 90 видів і різновидів документів: кодекси, закони, укази, накази, постанови, директиви, положення, розпорядження, циркуляри, інструкції тощо. Переважну більшість джерел цього класу становлять відомчі нормативно-правові акти. При цьому суб'єктом їх видання переважно були органи НКВС (МВС) і ГУПІВІ-УПІВІ НКВС (МВС) СРСР.

Із моменту свого утворення у вересні 1939 р. Управління у справах військовополонених та інтернованих (УПІВІ) було віднесене до номенклатури апарату НКВС СРСР. Саме це відомство і виступало засновником переважної більшості архівних фондів, у яких сьогодні зберігається основний масив джерел, що стосуються військовополонених Другої світової війни в Українській РСР.

Основний, а головне – цілісний, масив документів, котрі проливають світло на обставини інтернування японців до СРСР у 1945 р., їх утримання в таборах системи ГУПІВІ-УПІВІ НКВС(МВС) СРСР на території Ук-

раїнської РСР, трудового використання, ідеологічної обробки та оперативно-розшукової діяльності, захворюваність і смертність серед загалу цього контингенту, а також його репатріацію на батьківщину, зберігаються в центральних архівних установах Росії – Державному архіві Російської Федерації та Російському державному військовому архіві.

Серед численних матеріалів Державного архіву Російської Федерації (ДАРФ) документи, що стосуються нашої проблематики, зберігаються в теках фонду 9401 («Секретаріат НКВС-МВС СРСР»). В описі 1 цього фонду згруповано оригінали наказів, директив, розпоряджень й інших нормативних актів, а також листування, що стосуються «японських військовополонених», а Опис 1а містить завірені копії документів, що з різних причин виявилися відсутніми в попередньому описі. В описі 2 цього фонду знаходяться документи з так званих особливих тек Секретаріату НКВС(МВС) СРСР. За характером – це доповідні записки, зведення, інша звітна чи довідкова інформація на адресу вищих керівників Комуністичної партії та уряду СРСР. Чимало цих документів сьогодні опубліковані в спеціальних тематичних збірниках, про які йтиметься далі.

Найбільший як за обсягом, так і за інформативністю, комплекс архівних документів про долю японських інтернованих у радянських таборах, зокрема й про українські сторінки цієї теми, зберігається в фондах Російського державного військового архіву (РДВА). Особливістю цих матеріалів є те, що більша частина з них наразі зберігаються під грифом «таємно» та залишаються практично недоступними науковцям. Йдеться передусім про документи конкретного характеру, що стосуються діяльності окремих таборів і їх відділень, регіональних управлінь системи військового полону.

До групи відкритих фондів РДВА належать матеріали фонду 1п («Центральний апарат ГУПВІ НКВС(МВС) СРСР»). Справи цього фонду згруповано в кілька описів. Літерою «А» позначені справи Секретаріату центрального апарату ГУПВІ НКВС(МВС) СРСР, в інших описах зберігаються документи обліково-ресстраційного відділу, відділу трудового використання військовополонених (це нормативні документи, матеріали про національний склад, динаміку руху військовополонених та ін.). Ще одним, цілком доступним для дослідників комплексом документів РДВА, є архівний фонд 450 п («Управління Уповноваженого Ради Міністрів СРСР у справах репатріації»). Його матеріали дають можливість детально простежити процес повернення інтернованих японців на батьківщину.

На жаль, більша частина архівних фондів РДВА, які до всього ще й безпосередньо стосуються перебування інтернованих японських військовослужбовців у таборах і спецшпиталях на території Української РСР,

залишаються на зберіганні як «таємні» та є недоступними для вивчення. Серед них архівні фонди: 14 п («Відділ у справах військовополонених та інтернованих УМВС Ворошиловградської області» – 116 од. зб.); 46п («Відділ у справах військовополонених та інтернованих УМВС Сталінської області» – 352 од. зб.); 53 п («Управління у справах військовополонених та інтернованих МВС Української РСР» – 485 од. зб.); 127 п («Відділ у справах військовополонених та інтернованих УМВС Запорізької області» – 211 од. зб.); 145 п («Відділ у справах військовополонених та інтернованих УМВС Харківської області» – 132 од. зб.); 496 п («Відділ у справах військовополонених та інтернованих УМВС Дніпропетровської області» – 50 од. зб.), а також архівні фонди окремих таборів і спеціальних шпиталів для військовополонених, що в 1946–1949 рр. дислокувалися на території Української РСР і серед контингенту яких були етнічні японці.

Порівняно незначна частина документів з історії перебування інтернованих японських військовослужбовців у таборах для військовополонених в Україні знаходиться сьогодні у вітчизняних архівозбірнях. Основна їх колекція зосереджена у фондах Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України (ГДА МВС України).

З часу створення навесні 1944р., і до розформування – у 1953 р., органи Управління (відділу, відділення) у справах військовополонених та інтернованих НКВС(МВС) Української РСР нагромадили значний масив різноманітних документів. На цій документальній основі у відомчому архіві було започатковано окремих фонд, де сьогодні зберігається основний масив джерел, що стосуються військовополонених Другої світової війни в Українській РСР. За даними акту перевірки, датованого 15 вересня 1967 р., у складі фонду 5 («Управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС (МВС) УРСР») нараховувалося 377 одиниць зберігання [1.7]. Саме стільки справ налічує фонд УПВІ НКВС(МВС) УРСР у Галузевому державному архіві МВС України сьогодні. Слід наголосити, що, незважаючи на відчутні втрати документів (спричинені знищенням більшої їх частини та передачею на зберігання в інші архівні установи) збережений наразі документальний комплекс архівного фонду Управління у справах військовополонених та інтернованих Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України, досить цілісно ілюструє всі сторони діяльності уповноважених органів НКВС (МВС) у системі радянського військового полону на території України у 1944–1953 рр. У матеріалах опису 2 цього фонду сконцентрований масив документів, вивчення яких дозволяє застосувати для дослідження теми проблемно-хронологічний підхід із метою найповнішого використання наукового та пізнавального потенціалу масиву збережених документів і матеріалів.

Серед матеріалів фонду 5 авторами виявлено документи, що безпосередньо стосуються утримання, забезпечення, трудового використання японських «військовополонених», їх оперативної розробки в таборах на території Харківської, Запорізької, Дніпропетровської, Сталінської та Ворошиловградської областей УРСР у 1946–1949 рр. [1.13; 1.14; 1.15 та ін.]. За своїми типологічними ознаками – це різноманітне листування оперативних підрозділів таборів для військовополонених, де утримувалися японці, з відповідними оперативними відділами та управліннями УПВІ МВС УРСР та ГУПВІ МВС СРСР; звіти про оперативно-розшукову діяльність у таборах, протоколи допитів інтернованих японських військовослужбовців. Певною мірою парадокс, але ще й сьогодні у незалежній Україні ці матеріали зберігаються під грифом «цілком тасмно» та є важкодоступними для дослідників.

Окремі документи, що стосуються нашої теми, зберігаються серед матеріалів архівного фонду 45 («Накази, розпорядження НКВС, МОПІ, МВС СРСР»). Тут зосереджено унікальні документи, пов'язані з нормативним забезпеченням організації, функціонуванням режимних установ системи військового полону на території України у 1939–1954 рр. Серед документів цих фондів – накази, директиви, розпорядження, вказівки, інші нормативні приписи вищих органів державної влади та НКВС (МВС), що стосуються найрізноманітніших питань історії радянського військового полону, зокрема й японського національного контингенту системи ГУПВІ [1.18].

Основним джерельним комплексом для з'ясування питань організації, утримання та охорони місць поховань інтернованих японців на території Української РСР у 40–70-ті роки ХХ ст. є матеріали фонду 7 ГДА МВС України («Відділ слідчих ізоляторів і в'язниць»). Тут сконцентровано службове листування з цієї проблематики, а також справи-формуляри окремих кладовищ, списки похованих тощо [1.16]. Документи листування щодо встановлення долі місць поховань інтернованих японських військово-службовців на території України містяться також в архівних теках фонду 15 («Матеріали по діловодству Департаменту інформаційних технологій МВС України») [1.17].

Серед матеріалів про долю інтернованих японських військовослужбовців на території УРСР, що знаходяться за межами Галузевого державного архіву МВС України, важливими для нашого дослідження є документи, зосереджені у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Документи, що проливають світло на цей епізод історії радянського військового полону зберігаються переважно в числі тисяч справ Центрального Комітету КП(б)У (ф. 1). Тут, серед

цілком таємних матеріалів Особливого сектора ЦК КП(б)У (зібраних у описі 23), знаходяться чимало таких, що містять окремі згадки, статистичні відомості, що стосуються японського контингенту таборів для військовополонених. За типом документів – це переважно різноманітні доповідні записки. Хронологічно ці матеріали охоплюють 1946–1948 рр. [1.4; 1.5; 1.6]

Документи, що стосуються перебування інтернованих японців на території України у повоєнний період, зосереджені також у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Це головні матеріали фонду 5 242 («Документи про поховання військовополонених та інтернованих осіб на території України – 332 од. зб.»). Фонд сформовано кілька років тому із матеріалів переданих на зберігання до ЦДАВО України з Галузевого державного архіву МВС України та його регіональних підрозділів в областях [1.1; 1.2; 1.3]. Загал документів становлять: матеріали по організації та облаштуванню кладовищ, акти перевірки місць поховань, цвинтарні книги, алфавітні списки померлих, облікові картки на померлих і похованих бранців, акти про смерть військовополонених та інтернованих, плани-схеми кладовищ тощо. Роботу з документами фонду ускладнює та обставина, що здебільшого (за винятком шести одиниць зберігання) досі не розсекречені.

До групи опублікованих документальних джерел, використаних авторами дослідження, належать спеціальні тематичні збірники документів, зміст яких безпосередньо стосується діяльності радянських органів УПВІ-ГУВПІ НКВС (МВС) СРСР. Всі вони характеризують полон як міжнародно-правове, політичне, соціальне й економічне явище. У цьому контексті особливо важливими для розкриття теми є документи двох збірників, що послідовно з'явилися в Російській Федерації у 1996 та 2000 рр. Перший із них (вийшов друком у серії «Русский архив») вміщує документи з фонду 9401 (УПВІ-ГУВПІ НКВС (МВС) СРСР), що зберігаються в Державному архіві Російської Федерації [2.32]. Упорядником другого – ще більшого за обсягом збірника – став відомий російський історик професор М. Загорюлько [2.33]. До цього видання увійшли документи з фондів Державного комітету оборони, Ради Народних Комісарів СРСР (Ради Міністрів СРСР), НКВС (МВС) СРСР, що зберігаються в архівах Російської Федерації. Всі документи тематично згруповані. Укладачами виділено дев'ять тем: режим утримання військовополонених; зародження, розвиток і згорання системи Головного управління у справах військовополонених і інтернованих НКВС (МВС) СРСР; облік і утримання військовополонених; їх матеріальне забезпечення, медичне обслуговування, смертність і поховання; трудове використання військовополонених; оперативна робота в таборах для військовополонених; репатріація в'язнів військового

полону на батьківщину; «деякі підсумки». Видання належить до документальних публікацій так званої потрібної системи. Це означає, що до його змісту включено не лише документи, а й їх інформаційний супровід (пояснення), а також сигнальна система (пошукові засоби, які забезпечують адресний пошук необхідної користувачу інформації). викладене вище робить цей збірник документів надзвичайно зручним для дослідника, незважаючи на те, що чимала кількість досі засекречених документів опублікована не була.

Вітчизняні видання документів із нашої проблематики вкрай нечисленні. Серед них можемо назвати документальну збірку В. Сергійчука, котрий обробив та опублікував окремі документи з фондів ЦДАГО України, що стосуються долі військовополонених й інтернованих Другої світової війни на території республіки. Тут вміщено окремі документи, де серед іншого знаходимо інформацію й про японських бранців радянських таборів для військовополонених [2.34].

У колі історичних джерел про радянський військовий полон особливе місце належить мемуарній літературі та джерелам усного походження. У 90-х роках минулого століття в Японії та Росії побачили світ десятки публікацій мемуарного характеру, що належали колишнім інтернованим японським воякам. Незважаючи на притаманний цьому жанру суб'єктивізм, вивчення мемуарів дуже часто відкриває перед дослідником такі грані проблеми, про які той міг раніше навіть не підозрювати. Це стосується не лише невідомих фактів, що з тих чи інших причин не знайшли відображення в офіційних державних документах. Спогади, як специфічний документ історії, дають змогу краще зрозуміти «дух епохи», розкривають психологічний стан людей – безпосередніх учасників тих подій, а надто коли йдеться про таку емоційно багату, дещо сентиментальну націю – японців. Серед численних публіцистичних і мемуарних видань на цю дуже актуальну для Японії тему, особливо виділимо кілька праць Мацуйї Хісао, Мази Токусіро, Сайто Куніо, Сайто Рокуро, Сірайї Ісея [3.37; 3.38; 3.43; 3.44; 3.45; 3.46; 3.47; 3.48; 3.49]. Активізація уваги до теми сибірського інтернування в СРСР на межі 80–90-х років спричинила появу у регіональній далекосхідній російській періодичі чималої кількості публікацій мемуарного характеру. На загал це перекладені російською мовою спогади колишніх інтернованих японців [3.40; 3.41; 3.36; 3.39; 3.35].

* * *

Наразі проведений авторами архівний пошук засвідчив, що у фондах Державного архіву Російської Федерації, Російського державного військового архіву, Галузевого державного архіву МВС України, Центрального

державного архіву громадських об'єднань України та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України сьогодні сконцентровано значний за обсягом і ступенем інформативності масив документів, що розкривають практично всі аспекти проблеми перебування японських інтернованих військовослужбовців у таборах для військовополонених на території України у 1946–1949 рр. Водночас найбільшою проблемою для дослідника залишається майже повна відсутність доступу до основних комплексів джерел, що знаходяться і дотепер у засекречених фондах російських архівів. Комплекс архівних джерел частково доповнюють збірники документів, де в основному опублікована частина документальної бази державних архівів Російської Федерації.

РОЗДІЛ 2.

Інтерновані японські військовослужбовці в Україні

2.1. Далекий Схід. Початок інтернування

Питання щодо розв'язання війни проти Японії Й. Сталіним було визначено ще напередодні Тегеранської конференції. Тут радянський диктатор пообіцяв: у відповідь на відкриття другого фронту союзників у Європі відкрити другий фронт проти Японії на Далекому Сході. Дорогою з Тегерану до Москви Й. Сталін дав доручення начальнику Генерального штабу Червоної Армії, Маршалу Радянського Союзу О. Василевському почати розробку планів ведення війни проти Японії.

Остаточного рішення про вступ Радянського Союзу у війну з Японією було вирішене під час роботи Ялтинської конференції. Й. Сталін заявив про свою готовність через три місяці по закінченні війни у Європі розв'язати війну на Сході. Перед від'їздом Й. Сталіна на Потсдамську конференцію Японія запропонувала Радянському Союзу виступити посередником перед США та Великобританією у питанні припинення війни. Незважаючи на те, що в цій пропозиції було заявлено про готовність Японії до територіальних поступок на користь СРСР все ж таки відповіді не було надано.

Слід констатувати, що всі ці події відбувалися на тлі підписаного навесні 1941 р. договору про нейтралітет між СРСР

і Японією. Завдяки пакту Радянський Союз вирішив одне з основних завдань на Далекому Сході під час військових дій на радянсько-німецькому фронті – недопущення вступу Японії у війну проти СРСР на боці Німеччини.

У 1945 р. японська сторона почала виявляти готовність до продовження дії пакту про нейтралітет ще на п'ять років. Така можливість була закладена в третій статті пакту, де наголошувалось: «Цей пакт вступає в силу з дня його ратифікації обома сторонами, які домовляються, та зберігає силу протягом п'яти років. Якщо жодна із сторін, які домовляються, не денонсує пакт за рік до закінчення терміну, він буде вважатися автоматично продовженим на наступні п'ять років».

У ситуації, що склалася на Далекому Сході, японська сторона бажала автоматичного продовження пакту. Проте... «саме тому, що японці цього дуже хочуть, нам потрібно ретельно зважити всі «за» і «проти» денонсації або продовження пакту про нейтралітет з Японією. Радянському Союзу не вигідно зв'язувати себе до 1951 р. Тихоокеанська війна закінчиться набагато раніше, і нам потрібно до того часу мати вільні руки. Тому нам потрібно до 13 квітня 1945 р. денонсувати пакт про нейтралітет» [4.104, с. 8], – написав 10 січня 1945 р. заступник народного комісара закордонних справ Лозовський у листі до В. Молотова. Далі він доводив, що денонсацію краще було б оголосити до візиту в Москву китайської делегації, оскільки це засвідчало б, що СРСР самостійно ухвалив рішення про розірвання договору.

«Наша заява про денонсацію пакту про нейтралітет мала бути побудована таким чином, щоб японці сподівалися, що при серйозних поступках з їх боку пакт про нейтралітет може бути продовжений ще на п'ять років», – продовжував він відпрацьовувати лінію поведінки стосовно Японії і пропонував почати переговори з японцями про умови продовження пакту приблизно в жовтні–листопаді 1945 р., «...коли становище остаточно визначиться в Європі і стане значно яснішим у Тихому океані».

Однак радянська сторона визначилася задовго до виявлених хвилювань японської сторони і логічним завершенням політики Й. Сталіна у цьому питанні став факт денонсації 5 квітня 1945 р. пакту про нейтралітет. Денонсувавши цей пакт, Радянський Союз різко активизував діяльність з підготовки війни з Японією. Основні рішення з цього приводу були прийняті у період з березня до травня 1945 р. Державний Комітет Оборони СРСР за цей час ухвалив 14 постанов, рішення яких спрямовувались на підготовку й приведення до стану воєнного часу усіх владних, воєнних, промислових структур та об'єктів на Далекому Сході. Заключною постановою ДКО у цій царині став документ від 3 червня 1945 р. № 8916сс/ов

«Питання Далекого Сходу», де вирішувалося питання стратегічного розгортання військ на Далекому Сході.

Найхарактернішою рисою стратегічного розгортання стало те, що воно мало дві стадії (початкову та завершальну), на кожній з яких вирішувалися різні завдання. Початкове розгортання, яке було завершене в основному ще восени 1941 р., проводилося з метою надійного забезпечення державного кордону від раптового нападу японських військ. У результаті на Далекому Сході, на території прикордонних військових округів, пізніше розгорнутих у фронти, дислокувалися не лише війська прикриття, а й такі сили, котрі з початком військових дій були спроможні завдати негайних ударів у відповідь. Під час війни з Німеччиною радянське керівництво постійно тримало на Далекому Сході до 40 дивізій.

Коли всі приготування були завершені, Народний комісаріат закордонних справ одержав завдання оголосити офіційну заяву про вступ СРСР у війну проти Японії. В. Молотов викликав до себе посла Японії Сато на 17 годину 8 серпня 1945 р. Він зачитав, а потім і передав текст заяви Радянського уряду. Зміст заяви зводився до оголошення війни Японії.

17 година московського часу відповідає 24 годинам хабаровського часу. Саме тоді передові загони Далекосхідних та Забайкальського фронтів перейшли державний кордон. Розраховуючи на різницю у часових поясах між Далеким Сходом і Європейською частиною СРСР, радянська сторона намагалась скоординувати свої дії так, щоб початок війни для Японії був несподіваним.

Однак запах війни є запахом війни і солдати відчувають його особливо гостро. Єфрейтор Ватанабе Іосіо, будучи вже у полоні, розповідав, що увечері 8 серпня у військовому містечку Фуцзін відбулася нарада японських офіцерів і солдат. На нараді виступив командир першої роти 775-го піхотного полку поручик Кайя Набору, який попередив солдат про те, що війна розпочнеться через кілька годин, і японським військам доведеться відступати. У цьому випадку вони повинні були дотримуватися тактики «токутай» – особливих загонів [4.104, с. 13].

План дій японської армії на випадок війни з СРСР передбачав ведення впертих боїв на заздалегідь підготовлених оборонних рубежах з метою затримання просування радянських військ. Для цього ще у 1944 р. силами армії і цивільного населення розпочалися інтенсивні роботи, спрямовані на створення глибоко ешелонованої оборони на теренах Маньчжурії. Особлива увага приділялась першій позиції, яка розташовувалась одразу за прикордонними укріпленнями. З цього рубежу планувалися сильні флангові удари. На фронті наступу військ Першого Далекосхідного фронту такий удар намічалось завдати з району Бам'ятунь по угрупован-

ню, яке наступало на Муданьцзянському напрямку. Також готувався контрудар силами 5–6-ї дивізії з рубежу Мукден-Ляоян по наступаючому угрупованню Забайкальського фронту.

Метою цих контрударів було знесення наступаючих військ і забезпечення, в разі необхідності, виведення головних сил Квантунської армії на наступний рубіж. Останнім рубежем, на який могли відходити війська, мав стати північний кордон Кореї. Корею готувалися утримувати за будь-якої ціни [4.104, с. 14].

«Ми знали, що наших сил для того, щоб протистояти Радянському Союзу у Маньчжурії недостатньо. Однак ми мали сили для того, щоб утримувати район Кореї принаймні протягом двох-трьох років. Японське командування змушене було накопичити великі сили на території метрополії для відсічі вторгнення англо-американських військ, яке намічалось. Після перемоги над Англією і Америкою, в котру ми вірили, ми думали, що можна буде, використовуючи Корейський плацдарм, розпочати наступ проти Червоної Армії і повернути всю Маньчжурію», – стверджував генерал японської армії Мацумура Томокацу [1.104, с. 14].

Із початком війни радянські війська у більшості районів перейшли кордон і в перші ж дні заглибилися на контрольовану Квантунською армією територію. Японське командування вирішило не виводити війська назустріч наступаючим частинам Червоної армії, передбачаючи чинити опір на рубежах, які були визначені оперативним планом. Ці рубежі, як правило, ще не були готові для оборони тому, що їх будівництво намічалось завершити восени 1945 р. З огляду на це, затримати наступаючі радянські війська було дуже складним завданням.

У перші дні наступу радянських військ японська армія чинила впертий опір. Японські частини, відступаючи, намагалися контратаками своїх ар'єргардних підрозділів загальмувати наступ радянських військ. Під час заняття багатьох міст частинами Червоної Армії доводилося долати сильний опір японських військ і повністю знищувати їхні гарнізони.

На підступах до міста Сюнхе відчайдушний опір наступаючим військам здійснила група в 60 японських солдатів і офіцерів. Майже всі вони загинули у бою. Такий самий опір чинив і японський гарнізон міста Болі. У результаті двогодинного бою увесь гарнізон у складі 570 осіб був знищений і лише п'ять рядових були захоплені в полон. У випадку неминучого полонення чимало солдатів і офіцерів японської армії закінчували життя самогубством, вважаючи полон ганьбою для себе.

Найбільш впертий опір здійснювали з початку війни і до її закінчення частини 107-ї піхотної дивізії, яка діяла на Солунь-Таоаньському напрямку. Особливо вперто обороняв Халунь-Аршанський укріплений ра-

йон 90-й піхотний полк цієї дивізії. Він неодноразово переходив у контратаки та, несучи великі втрати, відійшов у південному напрямку. В наступні дні залишки 90-го піхотного полку продовжували здійснювати впертий опір, забезпечивши відхід на нові оборонні рубежі головних сил 107-ї піхотної дивізії.

Зрештою дивізія була оточена частинами Червоної Армії, однак у цей самий час робила намагання прорватися у центр Маньчжурії. 1 вересня 1945 р. вона склала зброю, тільки після того, як отримала наказ про капітуляцію від двох представників штабу Квантунської армії та представника штабу Забайкальського фронту [1.24, арк. 6].

Бойові дії у Маньчжурії важко назвати повноцінною війною. Переважним видом бойових дій радянських військ у цій війні був марш та зустрічний бій. Фактично між протиборствующими сторонами відбулося тільки одне порівняно велике зіткнення – це битва під Муданьцзяном. Тут японським військам вдалося на короткий час зупинити наступаючу Червону Армію, а деякі передові частини її відтіснити. Однак головні сили Першого Далекосхідного фронту, які підійшли на допомогу передовим частинам, вирішили питання збройної боротьби на свою користь. Після трьох днів кровопролитних боїв радянські війська захопили місто. Японські військові частини, які входили до складу Муданьцзянського угруповання, зазнали великих втрат, які становили більше половини втрат вбитими та пораненими за всю війну.

У цій кампанії можна виділити два зустрічних напрямки: саме бойові дії, а також ініціативу Японії, спрямовану на швидке припинення війни. Бойові дії переважали в період з початку війни і до 18 серпня. В цей час Червона Армія взяла у полон 41199 осіб і знищила 8674 солдатів і офіцерів ворога [1.26, арк. 12]. З 19 до 23 серпня бойові дії стихають, а Червона Армія продовжує займати раніше заплановані для окупації зони, що супроводжувалося окремими сутичками.

Другий напрям – це намагання Японії швидше завершити військові дії. Вже на другий день війни 10 серпня Імператор заявив про готовність прийняти умови Потсдамської декларації, а 14 серпня своїм рескриптом оголосив капітуляцію японських військ.

У наказі командувача Квантунської армії генерала Отодзо Ямада від 16 серпня 1945 р. № 106 зазначалося: «Радянські війська почали наступ по всьому фронту у напрямку Маньчжурії і Кореї. Я, підкоряючись волі Імператора, докладаю усіх зусиль для того, щоб зупинити воєнні дії. Всім командувачам армій негайно зупинити воєнні дії і зосередити війська там, де вони до цього моменту знаходилися. Під час просування радянських військ за вимогою парламентарів здавати свої позиції, зброю та ін. Зброю

для задачі зібрати і скласти порядком. [...] Командувачам армій, командирам частин та з'єднань негайно реалізувати цей наказ, довести його до виконавців» [1.25, арк. 153-154].

Наказ командувача Квантунською армією базувався на вимогах директиви Верховної Ставки Японії «Про припинення воєнних дій» від 16 серпня 1945 р., в якій зазначалося, що в період закінчення війни військам дозволяється на місцях вести переговори про припинення воєнних дій та про порядок передачі зброї. Треба зауважити, що в наказі штабу Сухопутних військ вказувалося, що у випадку «...якщо супротивник буде продовжувати наступ, то дозволяється вести необхідні бойові дії з метою самозахисту» [4.150, с. 579].

18 серпня 1945 р. японські війська отримали наказ, в якому констатовалось, що військовослужбовці й відряджені до армії цивільні громадяни, підпадаючи під контроль військ противника після обнародування імператорського рескрипту, не вважатимуться військовополоненими. Задача зброї та інші дії, спрямовані на виконання директив противника, які передаються через японське командування, не вважатимуться капітуляцією [4.71, с. 319]. Тому під час проведення вже у полоні опитувань японських солдат і офіцерів вони завжди заявляли, що не є військовополоненими і зброю склали не як капітулянти, а припинили бойові дії згідно з наказом Імператора.

Таким чином, японська сторона вжила певних заходів, які спрямовувалися на те, щоб у найкоротший термін виконати волю Імператора, відпрацювала позицію та ідеологію закінчення війни і підготувалася до передачі зброї і військ під контроль противника.

Практичне відпрацювання радянською стороною заходів щодо капітуляції японських військ було закінчено у ніч на 18 серпня 1945 р. в штабі Першого Далекосхідного фронту. З цією метою сюди прибув Головнокомандувач радянських військ на Далекому Сході, Маршал Радянського Союзу О. Василевський. На командному пункті фронту за 5 км від села Духовського, що в Приморському краї, неподалік від радянсько-маньчжурського кордону він разом з командувачем фронту Маршалом К. Мерецковим чекав прибуття з Харбіну начальника штабу Квантунської армії генерала Хата Хікосабуро.

Генерал прибув на літаку військово-повітряних сил Червоної Армії у супроводі своїх офіцерів, Генерального консула в Харбіні пана Міякава та озброєної охорони з радянської сторони. Зустріч японського і радянських воєначальників відбулася у лісовому будиночку о 15 год. 30 хв. 18 серпня 1945 р. Переговорів як таких не вишло. Маршали О. Василевський і К. Мерецков поставилися до генерала Хата як до переможеного против-

ника. В суворому ультимативному тоні вони вказали місця роззброєння та задачі в полон кожної дивізії й армії, порядок передачі складів озброєння, продовольства, речового майна.

Суворість маршалів була зумовлена не лише їх військовим досвідом, а й отриманою напередодні 16 серпня 1945 р. урядовою телеграмою, підписаною Берією, наркомом оборони Булганіним і начальником Генерального штабу Антоновим. За характером це був організаційний документ, яким передбачались оперативні заходи щодо упорядкування роботи тилу далекосхідних фронтів. У телеграмі зазначалося, що «...військовополонені японо-маньчжурської армії на територію СРСР вивозитися не будуть». Також йшлося про те, що табори військовополонених необхідно організувати по можливості у місцях роззброєння японських військ розпорядженнями командувачів фронтів, виділивши для охорони і конвоювання військовополонених необхідну кількість військ. Харчування військовополонених мали здійснювати за рахунок місцевих ресурсів, відповідно до норм, які існували в японській армії, дислокованій у Маньчжурії [1.28, арк. 311].

Для організації та керівництва питаннями, пов'язаними з утриманням військовополонених у таборах, від НКВС СРСР направлявся начальник Головного управління НКВС у справах військовополонених генерал-лейтенант М. Кривенко з групою офіцерів. Його завданням була не лише організація та керівництво питаннями, пов'язаними з утриманням військовополонених у таборах та налагоджування взаємодії між армією та НКВС, а й збір інформації з цього питання. Трохи згодом саме ця інформація послугувала Й. Сталіну останнім аргументом у прийнятті остаточного рішення щодо долі японських солдатів і офіцерів.

Вимоги, викладені в урядовому розпорядженні, були точно повторені й розширені в наказі командувача Першого Далекосхідного фронту від 17 серпня 1945 р. № 00100, підписаним о 15 год. 30 хв. У ньому вказувалося, що у зв'язку з виявленою згодою японців на капітуляцію й зверненням до радянського командування з проханням про припинення воєнних дій, з'єднання та частини, які підніматимуть білий прапор, забирати у полон, роззброювати і направляти до армійських збірних пунктів військовополонених [1.29, арк. 126]. Згідно з цим наказом, японські частини та з'єднання, які потрапляли у полон, доправлялися на збірні пункти військовополонених зі своїми обозами, кухнями та медичним персоналом для того, щоб на місцях можна було організувати їх утримання. Зброя, яка здавалася японськими військами, збиралася окремо на спеціальних військових збірних пунктах зброї. Всі збірні пункти для військовополонених і зданої ними зброї розміщалися лише на території Маньчжурії.

Заходи, про які йшлося в наказі командувача фронту, були доведені до начальника штабу Квантунської армії. На підготовленій для цього карті «Концентраційних таборів японських військовополонених і складів зброї» Маньчжурія поділялась на три зони: основну, яка проходила уздовж кордону СРСР, центральну та західну [1.30, мапа]. В основній зоні капітулювали війська, що вже знаходилися в районах зайнятих Червоною Армією у ході боїв. В інших зонах очікувалося прибуття мобільних груп від частин Червоної Армії для проведення процедури капітуляції.

На зустрічі японського і радянського командувань справа дійшла й до обговорення порядку прийому в полон і роззброєння частин Квантунської армії, які виконували умови капітуляції. У зв'язку з цим генералу Хата зачитали наказ К. Мерецкова № 00101, підписаний у ніч на 18 серпня й надісланий у війська о 4 год. 20 хв. Цим наказом встановлювалося, що капітуляцію прийматиме уповноважений Військової Ради армії чи фронту, який відряджається для цього на певну ділянку лінії протистояння військ.

Уповноважений визначав райони та порядок виводу особового складу діючих частин японської армії. При цьому японські офіцери повинні були утримуватися окремо від солдатів, а генерали – окремо від офіцерів. Останні мали збиратися в окремому таборі, де їм створювалися інші умови утримання. Генералам дозволялося мати при собі ад'ютанта та ординарця. Спочатку їм навіть залишали зброю, яку пізніше все ж відібрали.

Задоволений результатами зустрічі, Маршал К. Мерецков на закінчення повідомив генералу Хата про те, що на тих ділянках фронту, де японські війська складають зброю та здаються в полон, бойові дії будуть припинені, а також забезпечуватиметься добре ставлення до капітулянтів [1.29, арк. 136].

До 18 серпня 1945 р. японська та радянська сторони завершили розробку організаційних заходів щодо проведення капітуляції та розпочали їх практичну реалізацію. Втім така робота проводилася японськими частинами на основі наказів свого військового командування ще раніше. Зокрема, можна навести приклад, коли командир 134-ї піхотної дивізії генерал-лейтенант Ідзекі Дзюн 17 серпня 1945 р. видав наказ, у якому говорилося: «Згідно з наказом Імператора припинити воєнні дії. Всі частини повинні негайно припинити будь-які воєнні дії та повернутися до Фаньчженя. Якщо дорогою радянські війська вимагатимуть задачі зброї, то її здати. Однак радянський командувач згоден на такі умови: у японських солдатів і офіцерів зберігаються мечі та штики, а револьвери збираються, передаються на склад і зберігаються під контролем японських військ. Не проводити жодних руйнувань. Наказ розповсюдити по всіх японських частинах» [1.23, арк. 332].

Після цього командир 134-ї дивізії відрядив до радянської сторони у місто Саньсін свого ад'ютанта майора Сасахара, який повернувся разом із групою парламентарів з трьох осіб і представив її командирі. Протягом трьох з половиною годин, вночі, ця група вела переговори з генералом Ідзекі та його штабом. На початку переговорів генерал заявив: «Беручи до уваги те, що Імператор видав наказ про капітуляцію Японії і у зв'язку з тим, що 134-а піхотна дивізія одержала наказ командувача Квантунської армії про капітуляцію, вона підкорилася волі Імператора. Прошу оголосити умови капітуляції». Коли генералу були оголошені умови капітуляції, він звернувся з проханням до радянської сторони дотримуватися міжнародних зобов'язань щодо збереження поваги до армії, яка здається. По закінченні переговорів про капітуляцію 134-ї піхотної дивізії парламентарів запросили на банкет.

Почалася масова здача у полон японських військ. Офіцери і солдати без особливого бажання взялися виконувати наказ Імператора, оскільки вважали, що це суперечить духу та вихованню японської армії. Наказ виконувався з огляду на те, що це був наказ Імператора, чий авторитет у японському суспільстві, а тим більше в японській армії, був беззаперечним.

Не можна сказати, що вся Квантунська армія склала зброю. Багато її підрозділів побажали боротися до кінця. На Мергенському та Сунгарійському напрямках ще 20–21 серпня 1945 р. японські війська продовжували чинити опір просуванню Червоної Армії і під її натиском відходили вглиб Маньчжурії. Окремі частини, яким шляхи відходу були перекриті, вели бойові дії в тилу радянських військ, незважаючи на безнадійне становище. На це вказують бої у районі Хайлара, Імяньпо, Мукдена, у Солунському районі та інших місцях.

У районі дії 39-ї радянської армії був знищений 3-й батальйон 181-го полку 263-ї піхотної дивізії. Єдиний солдат Танака Масака, який залишився живим, під час допиту свідчив: «Як солдати, так і офіцери вирішили боротися з Червоною Армією до кінця». Так вчиняли й багато інших. Зокрема, командир сформованого у місті Ліньсі загону поручик Сібата, отримавши інформацію про капітуляцію Японії, заявив своїм солдатам: «Японський Імператор капітулював, а ми будемо стояти до останнього».

Запеклість опору ілюструють численні факти. Так, у Солунському районі японські солдати одягали на себе пояси з гранатами чи вибухівкою й кидалися під радянські танки. 20 серпня пілоти чотирьох японських винищувачів спрямували свої машини в колону танків і автомобілів 21-ї гвардійської бригади, яка прямувала маршем на Мукден.

Навіть під час задачі у полон вже з піднятими руками окремі японські солдати не могли перейти межу, за якою вони втрачали звання солдата.

Вони хапали за горло червоноармійців, які підходили до них, і душили. Ті з японських солдат, котрі змогли себе пересилити і перейшли цю межу під час оголошення радянським офіцером наказу Імператора про капітуляцію, слухаючи його, плакали, але у полон здавалися. Такий фанатичний опір противника викликав відповідну реакцію з боку бійців Червоної Армії – вони знищували невеликі японські гарнізони «до останнього» [1.24, арк. 19].

Однак не завжди доводилося застосовувати, так би мовити «меч» для роззброєння японців. Відомо багато прикладів дій окремих добровільних парламентарів. Радянські війська використовували метод засилання спеціальних груп із військовополонених японців до своїх співвітчизників – «смертників», як почали називати японських солдатів і офіцерів, котрі не здавалися в полон, а продовжували чинити опір. Розрахунок був на те, що своїм японці повірять швидше. У багатьох випадках такий розрахунок підтверджувався. 24 серпня до «смертників» були закинуті командир батальйону майор Сасада Сатаро та капітан Танака Такіе. Вони повернулися через три дні з трьома представниками частини: поручиком Арії Тадасі і унтер-офіцерами Нуномуро Кюсіро і Таї Дзіро. Їх частина чисельністю у 76 осіб обстрілювала з сопкок радянські війська, здійснювала диверсії на залізниці. Після проведених переговорів цей японський підрозділ здався. 27 серпня до своїх однополчан прибуло два солдати – Окуяма і Мацуяма. На другий день вони привели з собою 45 осіб. Поручик Комура і унтер-офіцер Мацуга були відправлені разом із посиленням батальйоном проти «смертників». Вони провели переговори з частиною, яка чинила опір, і схилили її особовий склад до задачі зброї, тим самим відвернувши кровопролиття.

Бої з невеликими групами японців і полонення їх у сопках набули загального характеру. В пошуках і знищенні таких груп велику допомогу радянським військам надавало місцеве населення. Китайці показували місцезнаходження японців, часто за своєю ініціативою відловлювали їх, роззброювали та передавали воєнним властям. У тих випадках, коли виявлені японські солдати чинили опір китайцям, останні їх знищували. Наприклад, у період з 25 серпня до 5 вересня 1945 р. тільки в районі міста Хайлін китайцями були вбиті 476 японських солдатів [4.104, с. 33]. Винуватці вбивств виправдовували свої злочини тим, що японці їх «експлуатували».

Процес капітуляції японської армії та прийому полонених на всіх фронтах в основному був завершений до 10 вересня 1945 р., а ще 2 вересня цього самого року капітуляція Японії була зафіксована офіційним актом, який з радянського боку підписав українець за походженням генерал-лейтенант К. Дерев'янка. Друга світова війна була закінчена.

* * *

Червона армія безпосередньо в ході бойових дій захопила полоненими 41 199 осіб і прийняла капітуляцію понад 600 000 солдатів і офіцерів японської армії. Відтак в таборах для військовополонених було інтерновано 641 253 особи [1.27, арк. 24].

Характер відносин між радянською та японською сторонами у перші дні капітуляції дозволяє стверджувати, що під час розробки планів війни питання про полонених вирішувалося звичайним, усталеним за роки війни порядком і не передбачало їх вивезення на територію СРСР. Це підтверджується тим, що у військових штабах не було чіткого розуміння подальшої долі військовополонених.

На запит Головнокомандувача союзних військ на Далекому Сході генерала Д. Макаурта про долю взятих у полон радянськими військами японців, командувач 25-ї радянської армії генерал М. Чистяков нічого не міг відповісти. Він знав, що розпорядженням командувач 34-го американського корпусу, який стояв проти його армії у Кореї, японські солдати, залишаючи зброю, відправлялися до Японії. Знав, що кожного дня відправляється до 4 тис. осіб, а частина полонених солдатів, чії сім'ї знаходилися в Кореї, відпускали по домівках. Знав, але доля японських солдатів і офіцерів залежала не від його волі, а від рішення Й. Сталіна.

«Вождь народів» не забарився зі своїм рішенням. 23 серпня 1945 р. він підписав постанову ДКО СРСР № 9898сс «Про прийом, розміщення і трудове використання 500 000 військовополонених японської армії» [1.31, арк. 58]. Відповідно до постанови, Військові Ради далекосхідних фронтів разом із представниками Головного управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС СРСР на фронтах повинні були відібрати «до 500 000 військовополонених японської армії з числа фізично здатних до роботи в умовах Далекого Сходу і Сибіру».

Використання полонених спрямовувалось насамперед на розвиток сировинної бази та економічної інфраструктури радянського Далекого Сходу. Це був перший стратегічний ешелон оборони на сході СРСР, де планувалося використовувати працю 340 000 інтернованих японців. У другому стратегічному ешелоні, який охоплював Іркутську область, Красноярський і Алтайський краї, а також Бурятію було передбачено розмістити у виробничих таборах 100 000 осіб.

Гортаючи сторінки довосних постанов Державного Комітету Оборони СРСР, переконавшись, що постанова № 9898сс стала логічним завершенням багатьох рішень, спрямованих на розвиток Далекосхідного регіону, забезпечення його робочою силою.

Закінчення війни та загострення відносин між колишніми союзниками стали тими зовнішньополітичними чинниками, що вплинули на долю японської Квантунської армії. До всього вони посилювалися невизначеністю статусу повоєнної Японії як держави. Боротьба зі своїми колишніми союзниками за вплив на Японію і, за вплив у цьому регіоні Земної кулі визначали рішення Й. Сталіна.

Питання про японських військовополонених, яке повинно було вирішуватися обома союзниками на основі міжнародного права, Й. Сталін вирішив одноосібно. Традиції ставлення до військовополонених, завдання відбудови та зміцнення економіки СРСР, бажання радянського керівництва відігравати провідну роль у світових справах і впливати на долю держав Далекосхідного регіону привели радянського лідера до необхідності прийняття рішення інтернувати солдат і офіцерів японської Квантунської армії для роботи в СРСР.

Особливо важливий документ в історії питання про сибірське інтернування японської армії зберігається в колишньому архіві КІРС. Це вже згадувана нами постанова ДКО СРСР № 9898сс «Про прийом, розміщення і трудове використання 500 000 військовополонених японської армії». Вперше її текст було опубліковано на сторінках японської газети «Оміюрі Симбун» у 1992 р. Відповідно до постанови армія спільно з представниками Головного управління у справах військовополонених і інтернованих (ГУПВІ) НКВС СРСР у зонах фронтів мала виконати рішення Верховного Головнокомандувача та ізолювати в таборах для військовополонених півальйонну армію здатних до праці японських вояків. Перед відправкою до СРСР інтернованих японців об'єднували в будівельні батальйони по 1 000 осіб у кожному. На чолі батальйонів і рот було наказано ставити молодших офіцерів або унтер-офіцерів, передусім командний склад інженерних військ.

Військовополонені прямували ешелонами там, де було необхідно, водним шляхом або пішим маршем у табори, а точніше – «в пункти за вказівками НКВС», оскільки табори ще потрібно було побудувати. Армія ж забезпечувала їх охорону в дорозі, доставку до місця призначення. Всіх інтернованих мали перевезти протягом серпня–жовтня 1945 р., а контр-роль за цими заходами покладалася на начальника Тилу Червоної Армії.

ГУПВІ НКВС СРСР належало прийняти цю півальйонну армію інтернованих і спрямувати її на виконання різних господарських завдань. На будівництво Байкало-Амурської залізничної магістралі передбачалося направити 150 000 осіб. До Приморського краю прямувало 75 000 японців, до Хабаровського краю – 65 000 осіб. У Читинську область відповідно до постанови перевозили 40 000 японських бранців. Іркутській області приз-

началося 50 000 осіб, Бурято-Монгольській АРСР – 16 000. Красноярьський край отримував 20 000 полонених, Алтайський край – 14 000 японських солдатів і офіцерів. До Казахської РСР прямували 50 000 осіб, а до Узбекицької РСР – 20 000 військовополонених.

Військовополонені розподілялися по галузях господарства і відповідних наркоматах. Всього в програмі використання праці полонених японських солдатів і офіцерів були задіяні 15 народних комісаріатів. Галузеві наркомати та особисто їх очільники зобов'язувалися забезпечити прийом, розміщення і трудове використання полонених. І це було зроблено правильно, оскільки господарські інстанції не мали досвіду роботи з полоненими. Ці наркомати не входили до загальної системи експлуатації військовополонених, що складалася в СРСР. Рішенням ГОКО партійні органи на місцях підключалися до цієї роботи, що мало спонукати радянських господарників сумлінно поставитись до виконання постанови.

НКВС СРСР спільно з НКО ССРСР мало розробити та запровадити для японських військовополонених норми харчування на рівні тих, що існували в японській армії. Наркомат охорони здоров'я СРСР і Головне військово-санітарне управління зобов'язувалися організувати та виділити «мінімальну необхідну кількість шпитальних ліжок-місць для лікування військовополонених японців».

Аналіз розподілу японських бранців на підприємствах різних галузей господарства переконає, що переважна їх кількість була задіяна у видобувній промисловості (вуглевидобування, лісозаготівля, видобуток різних руд) – усього 198 000 осіб. На будівництві нових заводів, портів і військово-морських баз було зайнято 69 000 інтернованих. Ще один з напрямів – військовий. У цілому тут було задіяно 88 000 осіб, із них прямо на військові потреби працювали 40 000 полонених. Це – будівництво казарм, робота на військових заводах, будівництво нових військових заводів і об'єктів. Окремий напрям працевикористання японських бранців – розвиток транспортної інфраструктури. На різних залізницях галузі працювало близько 27 000 осіб.

Не можна сказати, що НКВС СРСР був повною мірою готовий прийняти полонених японських солдатів і офіцерів, хоча і мав у своєму розпорядженні чітко функціонуючу систему роботи з цим контингентом. На Далекому Сході матеріальної бази для прийому півмільйона японських солдатів і офіцерів не було. У кращому випадку по ходу справи звільняли табори на сході країни від власних «ворогів народу», перевозили останніх в інші райони, а на їх місця «вселяли» інтернованих японців. Найчастіше ж полонених вивозили в необлаштований район, де вони самі будували для

себе землянки та бараки. Подекуди самі органи НКВС готували такі табірні пункти, задалегідь облаштуваючи їх житлом, лазнями та вбиральнями.

До грудня 1945 р. основна маса солдатів і офіцерів японської армії була вивезена в табори на території СРСР. Усього ж станом на 15 лютого 1946 р. радянськими військами в табори НКВС вивезено 539 335 осіб, 23 762 солдатів і офіцерів японської армії було повернуто на батьківщину. Ще 82 097 осіб знаходилися в таборах для військовополонених на території Маньчжурії, точніше – на Ляодунському півострові, що тимчасово відійшов до СРСР за договором із Кітаєм, і у Північній Кореї. Слід наголосити, що загальне число інтернованих і вивезених на територію Радянського Союзу військовослужбовців японської Квантунської армії становить 545 194 особи. Що стосується залишених у Північній Кореї 82 097 осіб, то ці люди стали резервом для заміни своїх співвітчизників, які загинули у радянських таборах взимку 1945/46 р.

2.2. За тисячі кілометрів від рідної землі...

У другій половині 1946 р. керівництво СРСР ухвалило рішення про значне розширення географії трудового використання інтернованих японських військовослужбовців на території СРСР. Їх обмежені контингенти почали передислоковувати за тисячі кілометрів від районів основного розміщення – на захід Радянського Союзу. Невелику частину контингенту військовополонених японців було передислоковано й до кількох стаціонарних таборів на території України. Що змусило радянське керівництво піти на це? Які були справжні причини такого кроку влади?

Найімовірнішою версією є гостра потреба в робочих руках на відбудові зруйнованої за роки війни промисловості індустріальних районів СРСР, зокрема й України. На користь цього висновку вказує і той факт, що з початку 1946 р. практично припинилося надходження нових партій військовополонених армій Німеччини та її союзників із фронтів пересильних таборів і збірних пунктів на території країн Центральної та Західної Європи, що входили в межі радянської окупаційної зони. Контингент цивільних громадян німецької національності, інтернованих до СРСР на початку 1945 р., теж виявився малоприслужливим для інтенсивного виснаження через поганий стан здоров'я та виснаженість загалу цих людей. За цих умов режим був змушений використовувати будь-які можливості для поповнення трудових ресурсів важливих галузей господарства.

Перші транспорти з японськими бранцями почали надходити до України наприкінці літа 1946 р. Так, 3 серпня до Запоріжжя на адресу

табірного управління № 100 прибув ешелон із 1 241 японським бранцем (28 офіцерів, 195 молодших командирів та 1 078 осіб рядового складу) [1.13, арк. 25]. Надалі до таборів на територію республіки надійшли ще кілька незначних контингентів військовополонених цієї національності.

Процедура перевезення японців-інтернованих (для радянської сторони вони були ніким іншим як військовополонені) виглядала досить стандартно: потяг із кількох десятків товарних вагонів, напшвидкуруч обладнаних для перевезення людей; наглухо закриті двері; охорона з автоматами; рідкі зупинки на довгому шляху. Ось як згадує про це колишній інтернований Кіуті Нобуо:

«[...] Відплили з північнокорейського порту Хіннам і прибули в маленький радянський порт Пос'єт. Потім форсованим маршем без зупинок ледь тяглися по довжелезному полю кілометрів двадцять. Деяким [Товаришам. – Авт.] це було не під силу, та вони встигли найтися бруду.

Під вигуки «Давай! Давай!» сорок людей завантажилося у вісімнадцятитонний вагон, ззовні двері вагону щільно зачинили. До кожного другого вагону були приставлені озброєні автоматами радянські солдати. Потяг із п'ятдесяти вагонів рушив на захід. Потяг із п'ятдесяти вагонів, в якому їхало близько 1500 японських солдатів, відправився у довгу подорож транссибірською магістраллю. На озері Байкал зробили зупинку. Ми наповнили бак водою з озера, так у нас з'явилася питна вода.

Набитий людьми наш потяг рухався транссибірською магістраллю та, подолавши Урал, дістався Європи. Подорож, що тривала тридцять довгих днів, закінчилась і ми прибули в маленьке українське місто Слов'янськ [...]» [5.164].

Інший колишній інтернований Мідзусіма Сьохей, спогади якого ми публікуємо нижче, характеризує дорогу на захід, навпаки, згадує, що: «[...]Через те, що радянські військові не боялися нашої втечі, вони відчинили двері вагону [...]». Цікава деталь. Одним із перших вражень про Україну, що закарбувалося в пам'яті більшості інтернованих японців з того часу, як вони у серпні 1946 р., прибули на цю землю, були ... не скінченні поля соняшнику.

Із довідки начальника 1-го Управління ГУПВІ МВС СРСР І. Денисова надісланої керівнику міністерства С. Круглову 20 лютого 1947 р. бачимо, що на території Української РСР утримувалося тоді 5 132

японських інтернованих. Із них 4 859 перебувало в таборах, а 273 – у спеціальних шпиталях для військовополонених [1.19, арк. 255-260]. Станом на 20 травня 1947 р. у двох стаціонарних таборах для військовополонених на території УРСР утримувалися 4 847 японців. Зокрема, із 15952 військовополонених табору № 100 – японців було 1226, а у таборі № 415 (м. Харків) вони становили понад 90% контингенту – 3 462 особи із 3 621 мешканцями табірних бараків [1.4, арк. 153, 158-159]. Надалі кількість японських бранців у цьому таборі незначно зросла й на 1 липня 1947 р. (за даними Управління у справах військовополонених та інтернованих (УПВІ) МВС УРСР) становила вже 3599 військовополонених, у тому числі 52 офіцери [1.13, арк. 39]. Японські бранці харківського табору № 415, що перебував у структурі Головного управління будівництва шосейних доріг (ГУШОСДОРУ) МВС СРСР, працювали на прокладанні автодороги Харків–Дебальцеве. Остання була відрізком магістралі Харків–Ростов-на-Дону, а її будівництво покладалося на Управління будівництва ГУШОСДОРУ № 5. Очолював це управління – як і переданий йому табір військовополонених № 415 – полковник Хохлов [4.144, с. 304]. Колишній заступник начальника Управління табору № 415 (у 1946–1947 рр.) Іван Андрійович Пильник згадував:

«Після закінчення війни нас – групу бойових офіцерів НКВС – виділили в окремий підрозділ Управління у справах військовополонених та інтернованих і направили керувати новоствореним табірним управлінням № 415 у м. Харкові. Начальником табірної управління № 415 був колишній командир полку НКВС Никанор Миколайович Версва, а я був керівником 2-го оперативного відділення, його заступником.

Управління (відділ) у справах військовополонених у Харкові знаходився на вул[иці] Чубаря, а центральне відділення табору знаходилося на Набережній (де тепер аптекоуправління). Управління табору № 415 складалося із 11 табірних відділень, що розташовувалися у Харкові, Чуусві, Ізюмі, Слов'янську, Артємівську, а також кількох десятків табірних пунктів, котрі знаходилися в селах і селищах між містами на трасі Харків–Дебальцеве.

У цілому, ставлення до японців з боку адміністрації було лояльним – це не німці! До праці японці ставилися добровільно,

старанно виконували роботу по будівництву дороги – траси Харків–Дебальцеве.

Наш відділ виявляв серед японців – учасників висадки на Далекому Сході у період Гражданської війни, боїв на озері Хасан, Халхін-Гол, нападів на прикордонні застави, а також колишніх співробітників розвідки, контррозвідки, жандармів, чиновників високого рангу імператорської Японії.

Усіх їх зараховували до розряду військових злочинців і відправляли до Києва – в Управління у справах військовополонених та інтернованих МВС України, а частина тимчасово утримувалися у Харківській в'язниці.

У 1947 р. після розформування [табору. – Авт.] я був відраджений до Києва на навчання в спецшколу НКВС [...]».

У серпні 1947 р. ГУПВІ здійснює ротацію контингентів японських бранців в «українських таборах», що була викликана передусім виробничими потребами. Загалом на 1 серпня цього року в таборах на території УРСР знаходився 3 531 японський бранець [1.5, арк. 211]. Цього місяця 764 японці із Харківського табору № 415 етапом доправили до табіру № 217 (м. Краматорськ Сталінської області). Ця група військовополонених прибула на місце 12 серпня, про що в УПВІ МВС УРСР доповідав заступник начальника табору з оперативної роботи [1.13, арк. 30]. Натомість на кінець серпня 1947 р. японських бранців у цій режимній установі не залишилося – усі вони були передані до інших таборів [1.13, арк. 29 зв.]. В Україні такими були табори № 100 у Запоріжжі і № 217 у Краматорську.

З викладеного бачимо, що передислокація цієї групи військовополонених відповідала планам радянського уряду збільшити кількість робочих рук бранців на підприємствах вугільної і паливно-енергетичної галузі Донбасу та металургійних комбінатах Подніпров'я. Відповідну постанову Рада Міністрів СРСР ухвалила 10 вересня 1947 р. [4.141, с. 40–41]. Відбулися незначні зміни й у складі контингенту японських військовополонених Запорізького табору № 100. Із звіту оперативного відділу табору виходить, що станом на 1 жовтня 1947 р. із 15 368 його бранців – 1 245 були японцями [1.11, арк. 187].

**Таблиця 2.1. Чисельність японських
військовополонених у таборах, дислокованих на території
Української РСР (станом на 10 серпня 1947 р.)**

№ з/П	Табір	Місце дислокації (місто)	Всього військовополонених	Японців
1.	126	Лисичанськ	6 401	250
2.	100	Запоріжжя	16 300	1 241
3.	415	Харків	1 165	66
4.	217	Краматорськ	4 798	763
5.	242	м. Горлівка	5 788	648
		Разом:		2 968

Примітка. Таблицю складено автором за даними: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 4716, арк. 168-205.

Протягом 1948 р. зміни у структурі та чисельності японського контингенту таборів військовополонених в Українській РСР тривали. 3 612 військовополонених-японців ще у травні 1947 р. були відібрані для репатріації. Проте, як вказує порівняльний аналіз виявлених нами статистичних даних, більша частина цих людей до кінця року на батьківщину так і не були відправлені. Статистична звітність УПВІ МВС УРСР дозволяє певною мірою пропильнувати цей процес. Якщо взяти до уваги, що на 1 січня 1948 р. в «українських» таборах знаходилося 2686 японських військовополонених (тоді як на 20 травня 1947 р. їх було 4847), то прості арифметичні підрахунки дадуть цифру – 2161. Стільки, або приблизно стільки (реальна кількість репатрійованих, напевне, була ще меншою) японців було вивезено з таборів № 100, 415 та 217 за нарядами репатріантів. Достеменно відома лише кількість японських військовополонених репатрійованих у жовтні – грудні (IV квартал 1947 р.) – 897 осіб [1.4, арк. 153, 158, 159; 1.14, арк. 190-191].

Статистична звітність за 1948 р. по таборах на території України збережена у фондах колишнього відомчого архіву МВС більш повно, а тому дозволяє досить цілісно уявити картину структурно-кількісних змін контингенту японських військовополонених.

Таблиця 2.2. Динаміка чисельності японських військовополонених у таборах, дислокованих на території Української РСР у 1948 р.

№ з/П	Контингент	Чисельність військовополонених (тис. осіб), станом на:				
		1.01. 1948 р.	1.04. 1948 р.	1.07. 1948 р.	1.10. 1948 р.	1.01. 1949 р.
1.	Разом військовополонених	201 500	187 465	158 429	130 297	87 000
2.	Із них, японців	2 686	2 726	2 891	1 211	29
3.	Репатрійовано в поточному кварталі	897	–	1 290 ¹	1534 ²	

Примітки: 1) ¹ – репатрійовано в червні 1948 р.; ² – репатрійовано у серпні – вересні 1948 р.;

2) Таблицю складено за матеріалами: ДА МВС України, ф. 5, оп. 2, стр. 237, арк. 190 – 191; стр. 299, арк. 1, 65–66, 89–90; Чайковський А.С. Плен. За чужие и свои грехи (Военнопленные и интернированные в Украине 1939 – 1953 гг.). – Киев, 2002. – С. 447.

Як бачимо з поданих вище табличних показників, протягом 1948 р. спостерігався суттєвий рух контингенту японських бранців. Стабільно високим був відсоток репатріантів (лише з червня до вересня поточного року – 2 824 особи). Разом із тим, різниця у чисельності між наявними в таборах і репатрійованими японцями засвідчує, що до таборів продовжували надходити нові партії цього національного контингенту бранців (упродовж січня – липня 1948 р. – близько 1500 осіб). У четвертому кварталі (жовтень–грудень) 1948 р. японці були майже повністю вивезені з території України. За офіційною статистикою УПВІ МВС УРСР, на цей момент у таборах залишилося лише 29 етнічних японців. Наразі є всі підстави піддавати сумніву достовірність цих даних офіційної статистики.

Що стосується особливостей трудового використання інтернованих японців на території України, то основними сферами застосування їх робочих рук були: будівельно-відновлювальні роботи у містах, будівництво автомобільних доріг і робота на підприємствах вугільної та металургійної галузей. Японські інтерновані залучалися також і до роботи по збору врожаю у місцевих колгоспах. Наприклад, вже згадуваний нами Кіуті Нобуо, що утримувався у табірному відділенні № 3 табору № 415 у м. Слов'янську Сталінської області, разом із своїми товаришами працював

спочатку в кам'яному кар'єрі, добуваючи граніт для будівництва автошляхів і відновлювальних робіт у місті. Норма виробітку – 1 кубометр породи на одного бранця щоденно. Взимку 1946/47 р. ці самі інтерновані заготовляли кригу на Дніпрі, а пізніше працювали підсобниками на відновлювально-будівельних і монтажних роботах у Слов'янську, розвантажували вугілля на станції, а також працювали в ливарному цеху. Траплялося, що японців по черзі забирали на нічні роботи. Про ці останні Кіуті Нобуо пізніше згадував: «[...] Я не любив нічну роботу: дуже хотілося спати. Ми ходили на неї почерзі. Норми були жорсткі, а тому було чимало солдат, які отримували травми, коли починали поспішати виконати роботу. Інколи траплялося, що люди гинули [...]» [5.164].

2.3. Привид самурая...

Тасмна війна за колючим дротом

Серед багатогранної діяльності радянських органів системи військового полону за роки Другої світової війни та в повоєнний період чи не одне з провідних місць належало так званій агентурно-оперативній роботі, що здійснювалася НКВС (МВС) СРСР у таборах, спеціальних шпиталях і робочих батальйонах для військовополонених та інтернованих. Цей напрям роботи спецслужб сьогодні більше відомий як оперативно-розшукова діяльність.

Багатолика й різномовна, а головне – ідеологічно чужа в розумінні радянського керівництва, громада бранців режимних установ для військовополонених та інтернованих самим фактом свого існування створювала широке поле діяльності для найбільш утасмнених підрозділів системи – оперативних управлінь, відділів і відділень, що існували в структурі ГУПВІ (УПВІ) НКВС (МВС). Об'єктом пильної уваги співробітників цих органів ставали абсолютно всі бранці, серед яких оперативники намагалися виявити працівників розвідувальних і контррозвідувальних органів інших держав, агентуру, військових злочинців, носіїв різних військових тасмниць, спеціалістів, стратегічно важливих для сталінського режиму ґазетей і професій. Агентурно-оперативна робота проводилася серед військовополонених та інтернованих різних національних груп, кожна з яких відрізнялася власною специфікою. Таким доволі специфічним контингентом бранців таборів на території Української РСР були етнічні японці – інтерновані в Маньчжурії солдати та офіцери Квантунської армії,

невелику частину контингенту яких наприкінці літа 1946 р. передислокували до таборів військовополонених у східні області Української РСР.

Зважаючи на особливості функціонування оперативних структур системи роботи з військовополоненими, немає нічого дивного у тому, що ця сторінка історії радянського військового полону часів Другої світової війни й повоєнного десятиліття є чи не найменш дослідженим аспектом теми. Ще й дотепер значна частина архівних матеріалів залишаються майже недоступними для дослідників.

У числі існуючих сьогодні поодиноких праць, автори яких порушували питання оперативно-розшукової діяльності спецслужб серед контингентів військовополонених й інтернованих на території Української РСР, можна назвати дослідження А.С. Чайковського [4.153, с. 131-159; 4.154, с. 208–333] та С.А. Чайковського [4.155, с. 224-254], котрі, однак, мають загальний характер і не окреслюють всіх особливостей оперативно-агентурної роботи серед різних національних контингентів бранців, зокрема й загалу інтернованих японців на території Української РСР.

Безсумнівна наукова актуальність теми та незадовільний стан її розробки в історичній літературі наразі й спонукають авторів порушити проблему агентурно-розшукової діяльності оперативних органів Головного управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС (МВС) СРСР серед контингенту інтернованих японців на території України у 1946–1949 рр. Не претендуючи на всебічне висвітлення теми, ми все ж спробуємо розглянути та проаналізувати напрями, форми, методи й результати спеціальної діяльності оперативних органів таборів серед контингенту інтернованих японців у період їх перебування на території УРСР.

Після капітуляції Японії та закінчення Другої світової війни для прийому і розміщення понад 650 000 інтернованих вояків японської імператорської армії в СРСР було організовано 55 нових таборів для військовополонених. На середину лютого 1946 р. переважна більшість японських бранців – близько 540 000, були вивезені вглиб країни. У фронтових прийнятно-пересильних таборах трьох фронтів (Забайкальського, Далекосхідного та Приморського) залишалася трохи більше 82 000 полонених-японців [4.104, с. 56, 71]. Невелику частину загалу інтернованих японців було передислоковано до кількох стаціонарних таборів на території України. 1 серпня 1946 р. до ст. Харків на адресу стаціонарного табору № 415 прибув ешелон № 98781. Сотні інтернованих японських солдатів і офіцерів цього транспорту були полонені в районі Корейського міста Хейзо 2 вересня 1945 р., а наприкінці липня 1946 р. відправлені в Україну з пересильного табору на ст. Гвоздєво в Приморському краї

РСФСР [1.3, арк. 8-24 та ін.]. 3 серпня 1946 р. до станції Запоріжжя на адресу табірної управління № 100 прибув ешелон із 1241 японським бранцем табору № 28 Бурято-Монгольської АРСР, серед яких було 28 офіцерів, 195 молодших командирів і 1078 рядових [1.13, арк. 25].

Із перших своїх кроків у полоні японські бранці потрапили під щільну «опіку» органів військової контррозвідки Червоної Армії, а згодом й оперативних органів ГУПВІ НКВС (МВС). Ці специфічні і максимально уташмичені органи були по суті осередками тієї тотальної ідеологічно-охоронної репресивно-каральної системи, що культивувалася в радянських таборах для військовополонених.

У всіх режимних установах для військовополонених (таборах, шпиталях і робочих батальйонах) органами НКВС–МВС здійснювалася певні специфічні функції, що отримали узагальнену назву «оперативна робота». Як правило, у типовому штатному розписі таборів, табірних відділень, спеціальних шпиталів НКВС–МВС, а також робочих батальйонів Міністерства Збройних сил СРСР для військовополонених знаходилися підрозділи, на які було покладено функції ведення оперативної роботи з контингентом бранців тієї чи іншої установи.

З'явившись ще на зорі радянської системи військового полону (у вересні 1939 р.), ці структури мали ретельно й всебічно вивчати та проводити «фільтрацію» контингентів військовополонених із метою виявлення, обліку і подальшої «оперативної розробки» осіб, котрі кваліфікувалися режимом як військові злочинці, ідеологічні, політичні та класові вороги. Всі подібні категорії бранців негайно обліковувалися, допитувалися, за ними встановлювався постійний агентурний нагляд із метою зібрати якомога більше різнопланового «компрометуючого матеріалу». Паралельно оперативні органи таборів надіялися повноваженнями проведення слідчих дій над військовополоненими звинуваченими у військових, політичних чи кримінальних злочинах. Останньою ланкою цього ланцюга було оформлення слідчих справ та передача їх до суду Військового Трибуналу. Останні вирішували долю бранців як у закритих судових засіданнях, так і публічно – у відкритому розгляді. З моменту оголошення судового вироку військовополонений втрачав цей статус і перетворювався на засудженого військового, політичного чи кримінального злочинця. Так коротко виглядає схема, покладена в основу діяльності мережі оперативних органів таборів системи ГУПВІ МВС СРСР.

Залежно від лімітної чисельності мешканців табірних бараків зазвичай це були «оперативні відділи» або ж «оперативні відділення». Ці підрозділи, що їх часто називали ще за довоєнною традицією – «оперативно-чекістськими», як правило, очолювали заступники начальників режимних

установ із оперативної роботи. До складу оперативних відділів таборів входили два відділення: агентурно-слідче (1-е відділення) та відділення з антифашистської роботи (2-е відділення). До числа співробітників оперативних підрозділів входили: слідчі, політконтролери, оперуповноважені, перекладачі та інструктори [1.8, арк. 245зв. – 246]. Кількість їхніх посад також залежала від лімітної чисельності військовополонених у режимній установі. На відміну від оперативних підрозділів таборів ГУТАБу, де працювали переважно кадрові співробітники НКВС–МВС, у системі режимних установ для військовополонених (через кадрову скруту) нерідко ці посади займали вчорашні офіцери-фронтовики, які не завжди розуміли «специфіку» своєї майбутньої діяльності. Наприклад, у вересні 1946 р. у штаті відповідальних оперативних співробітників табірної управління № 415 (м. Харків), де утримувалися інтерновані японці, із шести відповідальних працівників чотири рахувалися як «новоприбулі», тобто такі, що не мали досвіду роботи в органах державної безпеки [1.9, арк. 1–5]. Аналіз штатного складу оперативних працівників таборів для військовополонених на території УРСР засвідчує, що подібна ситуація була правилом. Остання обставина не могла не вплинути передусім на якісний бік роботи оперативно-чекістських підрозділів таборів.

Вже у складі першого прибулого в Україну контингенту японських інтернованих перебувало вісім осіб «подручного елемента». Так, на специфічному сленгу МВС-МДБ називали осіб, котрих піддавали оперативній розробці на предмет їх причетності до розвідувальних і контррозвідувальних органів армії ворога, скоєння військових злочинів тощо. У числі таких були: Хіровайторі Сусуму, 1910 р. народження, викладач фізичної культури, поручик, командир роти; Сайо Хачіра, 1911 р. народження, випускник поліцейської школи, наглядач поліції; Екоямо Маширу, 1919 р. народження, лікар, поручик; Мацуо Сіозо, 1909 р. народження, випускник поліцейської школи; Сато Такус, 1917 р. народження, унтер-офіцер, командир взводу; Сасакі Сего, 1919 р. народження, капітан, командир батальйону; Мінаміно Нараза, 1903 р. народження, підприємець, підпоручик, начальник штабу 79-ї бригади; Сузуки Хордо, 1915 р. народження, поліцейський. Додамо, що серед прибулих із Забайкалля до Запорізького табору інтернованих японців не виявилася жодного завербованого раніше агента, до того ж у цьому таборі, як і в інших подібних установах на території Української РСР, не було жодного перекладача японської мови. Останніх два аспекти, за словами начальника Оперативного відділу Управління табору № 100, «...робили агентурну роботу серед японського контингенту практично неможливою» [1.13, арк. 25–26]. Вже 12 серпня 1946 р., через кілька днів після прибуття японців до Запо-

різького табору, керівництво його Оперативного відділення звернулося до УПВІ МВС УРСР із проханням направити до табору перекладача японської мови. Оскільки такого фахівця в розпорядженні МВС в Україні не було, то керівництво УПВІ переадресувало це прохання союзному керівництву відомства. З усього бачимо, що й це звернення залипалося без відповіді, принаймні до літа 1947 р. Наприклад, у доповідній записці «Про агентурно-оперативну роботу серед військовополонених та інтернованих на Україні» за четвертий квартал (жовтень–грудень) 1946 р., заступник міністра внутрішніх справ УРСР, комісар міліції 3-го рангу І. Лобуренко повідомляв про те, що станом на 1 січня 1947 р. у таборах знаходилося лише 10 агентів із числа японського контингенту [1.10, арк. 42], а додаючи, звертався до союзного керівництва: «Необхідно зазначити, що контингенти військовополонених японців [...] до цього часу не повністю за безпечені належною кількістю агентів, через те, що в таборах [...] відсутні перекладачі японської мови [1.10, арк. 43].

Проте, незважаючи на проблеми й труднощі в практичній реалізації вимог нормативних документів, табірні апарати оперативних працівників все ж, як могли, намагалися проводили агентурну та розшукову роботу серед такого малозрозумілого для них за своєю культурою, звичаями, ментальністю і світоглядом контингенту. Аналіз збереженого серед документів Оперативного відділу УПВІ МВС Української РСР листування, звітної та інструктивної документації дозволяє простежити основні напрями агентурно-оперативної роботи серед японських інтернованих в українських таборах, виокремити проблеми, що постали перед оперативниками за специфічних умов віддаленості від основних регіонів утримання японського контингенту, проаналізувати результати цієї роботи.

15 березня 1947 р. на ім'я міністра внутрішніх справ Української РСР, генерал-лейтенанта Т. Строкача за підписом заступника начальника Оперативного Управління ГУПВІ МВС СРСР, комісара міліції 2-го рангу А. Антонова, надійшли матеріали слідства у справі про злочинну діяльність керівництва та співробітників Маньчжурського протипідемічного загону № 731 Квантунської армії.

Спеціальний протипідемічний загін № 731 був створений 1935 р. в окупованій Маньчжурії та знаходився в підпорядкуванні командування Квантунської армії. Командиром загону (у 1935–1942 та 1944–1945 рр.) був учений-бактеріолог, професор Військово-медичної академії в Токіо, генерал-лейтенант медичної служби Ісії Сіро. Головний штаб «Загону № 731» знаходився в м. Пін-фань (яп. – Хейбо) за 25 км від м. Харбін. Його філіали

розміщувалися у містах Хайларі, Лінкої, Муданьцзяні, Сунь-у та Дайрені.

Цей загін, що існував під легендованою назвою – «Загін проти-епідемічного постачання водою Квантунської армії № 731» насправді працював над розробкою активних засобів бактеріологічної війни та способів їх застосування. У тасмних лабораторіях загону виготовлялися бактерії чуми, холери, тифу, паратифу, сапа та сибірської виразки. Ця бактеріологічна зброя випробовувалися на людях – цивільних громадянах і військовополонених як у процесі розробки за лабораторних умов, так і на спеціальному полігоні поблизу ст. Аньда. Готові засоби бактеріологічної війни застосовувалися під час бойових дій проти китайських військ у районах Чанде, Німбо, Чжеган, а також проти радянських військ у районі озера Халхін-Гол у 1939 р. [1.18, арк. 2зв. – 8]

Згадані матеріали являли собою протокол допиту одного з колишніх співробітників цього загону, майора медичної служби Карасава Томіо, який працював там у 1939–1944 рр. [1.13, арк. 2–12]. На допиті 1–3 січня 1947 р. у Владивостоці (Приморський край, ррФСР) цей інтернований назвав кілька осіб, які належали до керівництва протиепідемічного загону та були причетні до скоєння військових злочинів. У супровідному листі до цього матеріалу заступник начальника ОУ ГУПВІ МВС СРСР просив республіканське керівництво відомства вжити термінових заходів для пошуку й встановлення осіб, на котрих вказав допитаний Карасава Томіо, серед контингенту інтернованих японців у таборах на території Української РСР. У разі встановлення будь-кого з перелічених фігурантів, їх мали ретельно допитати про практичну діяльність Маньчжурського протиепідемічного загону № 731 Квантунської армії та свою причетність до злочинів, вчинених його співробітниками стосовно військовополонених і мирного населення. Копії протоколів допитів таких бранців пропонувалося надсилати до Москви [1.13, арк. 1]. Аналіз накладених на отриманому в МВС Української РСР супровідному листі резолюцій засвідчує, що того ж таки 15 березня 1947 р. керівник республіканського відомства внутрішніх справ доручив очільнику УПВІ МВС УРСР, полковнику Б. Шумському дати вказівку УНКВС Харківської області провести відповідну розшукову роботу серед японців стаціонарного табору для військовополонених № 415, що дислокувався на території регіону, і де на той момент утримувалася більшість бранців цього національного контингенту [1.13, арк. 1].

Щоправда, відповідний лист за підписом заступника начальника УПВІ МВС УРСР, майора Максютенка та копію отриманих із Москви компро-

метуючих матеріалів на адресу табірних управлінь № 415 (м. Харків) і № 100 (м. Запоріжжя) було надіслано тільки 25 березня 1947 р. У документі читаємо: «Прошу вжити термінових заходів щодо встановлення осіб, які проходять за показами Карасава із числа військовополонених японців, котрі утримуються в таборі. При встановленні будь-кого з названих осіб прошу піддати ретельному допиту відносно їх практичної діяльності у протиепідемічному загоні № 731, очолюваному генералом Ісі Сіро та про діяльність загону в цілому. Копії протоколів допитів до 15 квітня прошу надіслати до Оперативного відділу УПВІ МВС УРСР» [1.13, арк. 13].

Досить швидко спрацювали оперативні працівники Харківського табору № 415. Вже 14 квітня 1947 р. заступник начальника цієї режимної установи з оперативної роботи, капітан Іванов доповідав у Київ, що проведена в обліковому відділенні табірному управлінні перевірка дозволила встановити особу молодшого сержанта Танака Хідео, 1906 р. народження, санітара, який проходив службу в частинах санітарних військ Квантунської армії, а тепер утримувався в табірному відділенні № 4 (м. Артемівськ, Сталінської області) [Див.: іл. вкладку до розд. 2].

З метою встановлення істини (чи дійсно виявлений інтернований японець є тим самим підполковником Танака Хідео, фізиком за освітою, співробітником 2-го відділу протиепідемічного загону № 731, якого розшукували за підозрою у проведенні випробувань бактеріологічної зброї на живих людях [1.13, арк. 7]). Оперативне управління табору № 149 направило відповідні вказівки старшому оперуповноваженому табірному відділення в Артемівську, аби той допитав названого вище інтернованого та провів його агентурну розробку з метою перевірки особи останнього [1.13, арк. 21].

Перевірка японського контингенту на причетність до діяльності Маньчжурського протиепідемічного загону № 731 паралельно тривала й у Запорізькому таборі № 100. Протягом квітня 1947 р. його оперативні працівники опитали всіх бранців, чий прізвища та імена були подібними або ж співпадали з прізвищами осіб, які згадувалися в компрометуючих матеріалах. У результаті жоден із цих інтернованих не лише не підтвердив факту своєї служби в протиепідемічному підрозділі № 731 Квантунської армії, а й взагалі нічого не знав про практичну діяльність цього загону [1.13, арк. 22].

Перевірка інтернованого Танака Хідео, який утримувався в табірному відділенні № 4 стаціонарного табору № 415 тривала протягом весни й початку літа 1947 р. На допиті цей бранець розповів, що від мас чин старшого сержанта та проходив службу санітаром на військовому складі у

м. Хідіо, а отже, жодного стосунку до розшукуваного підполковника Танака Хідео не має. Аби остаточно переконатись у правдивості показів інтернованого японця, оперативні працівники табірної відділення ще влітку 1947 р. продовжували його агентурну розробку та обіцяли у разі появи будь-яких «позитивних результатів» негайно інформувати про це Оперативний відділ УПВІ МВС УРСР [1.13, арк. 23]. Зрозуміло, що під висловлюванням «позитивний результат» у цьому разі малося на увазі отримання будь-яких компрометуючих відомостей на цього бранця.

Відсутність перекладачів японської мови в таборах на території України змушувала оперативних працівників у процесі агентурної розробки цього контингенту вдаватися до нестандартних методів. Одним із таких було застосування агентури з числа військовополонених-німців з метою пошуку серед загалу японців осіб, які володіли російською мовою. Саме таких бранців керівництво оперативних органів ГУПВІ МВС СРСР радило використовувати для агентурної роботи серед своїх співвітчизників у таборах. За даними оперативного відділу УПВІ МВС Української РСР, станом на 1 травня 1947 р. серед японського контингенту Харківського табору № 415 знаходилося 25 агентів [1.12, арк. 160-162].

Уявлення про те, як цей напрям роботи реалізовували оперативники стаціонарного табору для військовополонених № 100 (м. Запоріжжя) можна скласти, проаналізувавши зміст доповідної записки 9 липня 1947 р., надісланої керівництвом УМВС Запорізької області на адресу начальника 2-го відділу Оперативного управління ГУПВІ МВС СРСР, полковника Лютого. Копія цього допису надійшла також і до Оперативного відділу УПВІ МВС Української РСР.

Автор документа – заступник начальника оперативного відділення табору № 100 повідомляв, що за весь період офіційного та агентурного вивчення японського контингенту через агентуру німецької національності у таборі було виявлено 14 японців, які володіють російською мовою (серед них 12 офіцерів і два рядових) [1.13, арк. 40]. Цікаво, що серед цієї категорії осіб знаходилися і два офіцери, яких оперативні органи щільно вивчали ще під час їх перебування у таборах на Далекому Сході і в Забайкаллі.

Йдеться про згадуваних вище командира батальйону Квантунської армії, капітана Сасакі Сего (на рього було заведено справу-формуляр під кодованою назвою «Сейко») та поручика Хіроваторі Сусуму (справа-формуляр «Уда»). Компроментуючу інформацію на першого добули зі слів агента-закордонника, уторця під псевдо «Бараті». Той зокрема повідомив, що «...Сасакі в Японії мав знайомих серед російських емігрантів, добре відкакався про колишнього генерала Семенова...» [1.13, арк. 40].

Допити трьох інших японських офіцерів (двох лейтенантів – Хіроса Купіакі, Накануті Сейє та старшого лейтенанта Гото Тосіо) не дали бажаних для оперативних працівників результатів і не дозволили тим здобути жодної інформації, зокрема й підтвердити отриману агентурним шляхом інформацію про володіння останніми російською мовою. «...Оперативно цінних показів покищо не добуто. На допитах названі військовополонені поводять себе нещиро, намагаючись приховати вміння говорити російською», – читаємо в спецповідомленні оперативного відділу УМВС Запорізької області.

Кілька допитаних оперативниками японських інтернованих із табору в Запоріжжі викликали інтерес як потенційні агенти. Серед них був і Наріта Сейхеро, 1924 р. народження, виходець із м. Кошкварі, освіта вища, інженер кораблебудування, закінчив Інститут морського флоту в м. Йокогамі у лютому 1945 р., а вже в травні був мобілізований до діючої армії й відправлений до Кореї. Склав зброю у серпні 1945 р. в м. Андунь. Із матеріалів допиту цієї молодого людини стають відомими цікаві подробиці його особистого життя і життя його родини. Родом Наріта з інтелігентної родини. Його батько – лікар, в роки війни підполковник, начальник військового шпиталю в Йокогамі. Рідний брат – офіцер імператорської армії, а сестра – кіноактриса кінофабрики «Того» (м. Токіо). Під час своєї нетривалої армійської служби Наріта Сейхеро був ад'ютантом командира батальйону, капітана Сасакі Сего, який так само утримувався в таборі № 100 і піддавався агентурно-оперативній розробці.

Зваживши всі обставини, працівники оперативного відділу табору вирішили, що Наріта Сейхеро може бути корисним як агент. З метою його вербування чекісти, особливо не ломаючи голову над його методами, а тим більше не роздумуючи над моральністю своїх дій, застосували багаторазово відпрацьований хід – відвертий шантаж і погрози. Використовуючи донесення внутрішнього табірної агента, німця на псевдо «Шторх», який повідомив, що Наріта Сейхеро (котрий тоді у таборі завидував японською кухнею) передав кілограм рису своєму повару – німецькому військовополоненому, оперативники на допиті почали шантажувати молодого японця. Наріта, побоюючись карної відповідальності за крадіжку рису, погодився співпрацювати та назвав прізвища 13 співвітчизників-офіцерів, які володіли російською мовою [1.13, арк. 40].

У червні 1947 р. у Запорізькому таборі нарешті з'явився такий довгоочікуваний перекладач японської мови. Ним став демобілізований молодший лейтенант на прізвище Лютиний. Проте сподівання табірної керівництва налагодити стабільне вивчення та підготовку кандидатів на вербовку з допомогою саме цього перекладача виявилися марними, адже УМВС

лише тимчасово зарахував його до штату табору, бо той вже вступив на перший курс Інституту східних мов й у вересні 1947 р. мав від'їздити на навчання [1.13, арк. 40зв.].

Ще один цікавий документ із архівної теки «Листування по японцях» – це доповідна записка «Про агентурно-оперативну та слідчу роботу серед військовополонених японців, які утримуються в таборі МВС № 415». Його аналіз дозволяє переконатись у наявності спільних проблем у табірній оперативній роботі з цією національною громадою бранців, а також пропильнувати особливості цього напрямку діяльності спецслужб за специфічних умов табору № 415 (м. Харків). Станом на 1 липня 1947 р. у табірних підрозділах цієї режимної установи, що виконувала програму дорожнього будівництва ГУШОСДОРу МВС СРСР, знаходилося 3599 інтернованих японців, серед яких – 52 офіцери. У квітні 1947 р. в цьому таборі на обліку оперативного відділу знаходилося 22 діючих агенти – етнічних японці. Протягом травня–червня поточного року чекісти змогли завербувати ще трьох. Таким чином, співвідношення чисельності японського контингенту та агентури серед нього на 1 липня 1947 р. становила один агент на 143 інтернованих [1.13, арк. 32].

Відсутність у таборі перекладача й практичне вичерпання бази потенційних об'єктів для вербування вплинули на специфіку агентурно-оперативного вивчення японського контингенту цієї режимної установи. Наразі оперативно-чекістський відділ виявляв, ставив на оперативний облік і агентурно розробляв бранців, які, на думку радянського політичного керівництва, належали до різних ідеологічно та класово-чужих категорій японського суспільства. На початок липня 1947 р. таких нараховувалося 166 осіб. Серед них: 11 поліцейських, 14 співробітників жандармерії, два державних чиновники, сім синтоїських священиків; 34 промисловці та банкіри різного рівня; 43 купці, торговці, власники готелів, магазинів і ресторанів; 30 поміщиків і великих землевласників; 25 саботажників виробництва й порушників внутрішньої табірної дисципліни [1.13, арк. 33]. Цікаво, що працівники оперативних підрозділів табірної адміністрації та його відділень не завжди адекватно розуміли ті завдання, що їх ставило перед ними керівництво ГУПВІ МВС СРСР. На нашу думку, тут стояв на заваді передусім цивілізаційно-культурний і мовний бар'єр. Наприклад, не виявивши серед контингенту інтернованих дійсних співробітників і агентів розвідувальних та контррозвідувальних органів Японії, оперативники завзято взялися протоколювати покази співробітників такого собі «розвідувального і контррозвідувального органу – «Кемпе». Насправді ж такого розвідувального органу в Японії не існувало, а чекісти агентурно-оперативно розробляли нікого іншого, як колишніх співробітників жандармерії

(японською мовою – «кемпейтай»). Наприклад, тільки в другому кварталі (квітень–червень) 1947 р. у результаті настійливих допитів таких осіб оперативні працівники табору № 415 завершили вісім слідчих справ співробітників «Кемпе», а також викрили десять осіб, які належали до «агентурних» органів [1.13, арк. 39].

Про цей факт ішлося в листі заступника начальника Оперативного управління ГУПВІ МВС СРСР, комісара міліції 2-го рангу Антонова, якого той 3 липня 1947 р. надіслав на адресу заступника міністра внутрішніх справ Української РСР І. Лобуренка. У документі читаємо: *«Агентурно-оперативна робота серед військовополонених японців у таборі № 415 не налагоджена. Оперативний склад свої завдання також розуміє неправильно. Замість виявляти серед військовополонених японців колишніх співробітників японських розвідувальних органів і викриття японської агентури на території СРСР, оперативники табору займаються вивченням політичних партій Японії, що відомо із преси, а також отримують свідчення військовополонених про структуру японської армії. У доповідній записці часто згадується розвідувальний орган Японії «Кемпе», практична діяльність якого вивчається в цьому таборі. Необхідно роз'яснити оперативному складу табору, що мабуть тут йдеться про роботу японської жандармерії, японською – «Кемпентай», про функції котрої докладно вказувалося в директиві МВС СРСР № 252-1945 року»* [1.13, арк. 27].

У серпні 1947 р. ГУПВІ МВС СРСР здійснює ротацию контингентів японських бранців у таборах на території України, що була викликана, передусім, виробничими потребами. Зокрема, станом на 10 серпня 1947 р. японських бранців у Харківському таборі № 415 залишилося всього 66 [1.13, арк. 29 зв.]. Натомість 764 японці з табірних відділень цієї режимної установи під кінець першої декади серпня 1947 р. етапом доправили до табору № 217 (м. Краматорськ Сталінської області).

Ця група військовополонених прибула на місце 12 серпня, а серед новоприбулих бранців налічувалось лише п'ять агентів, про що в УПВІ

МВС УРСР доповідав заступник начальника табору з оперативної роботи. Водночас, щоб уникнути помилок в організації агентурно-оперативної роботи серед нового для себе контингенту японських інтернованих, місцеве табірне начальство одразу ж просило керівництво Оперативного відділу УПВІ МВС Української РСР надіслати вказівки про основні напрями такої роботи, а також, знаючи про цю болючу для оперативників проблему, обережно запитувало, чи можна розраховувати на направлення до Краматорського табору перекладача японської мови [1.13, арк. 30].

Доволі швидко, вже 26 серпня 1947 р., заступник начальника УПВІ МВС УРСР, майор Максютенко надсилав на адресу заступника начальника стаціонарного табору військовополонених № 217 з оперативної роботи чіткі вказівки щодо напрямів агентурно-оперативної роботи серед «військовополонених японців». Табірні оперативники мали виявляти серед японців осіб, які володіють російською мовою та активно допитувати їх, сподіваючись на виявлення в цьому загалі співробітників та агентів японських розвідувальних і контррозвідувальних органів. Що стосується вже завербованих внутрішніх табірних агентів-японців, то їх рекомендувалося використовувати для викриття «колишніх співробітників розвідувальних і контррозвідувальних органів Японії та законспірованих реакційно-мілітаристських угруповань табору. Виявлених розвідників й агентів розвідувальних органів працівники оперативно-чекістських відділень табору повинні були активно допитувати задля отримання від них фактів практичної діяльності останніх проти Радянського Союзу і встановлення відомої ним агентури на території СРСР. Про всіх встановлених таким чином розвідників та агентуру слід було негайно повідомляти в УПВІ МВС УРСР. Наприкінці цього директивного листа керівник Оперативного відділу республіканського УПВІ додавав: «Прошу врахувати, що в резерві МВС СРСР і МВС УРСР перекладачів японської мови немає, і на висилку Вам перекладача японської мови не розраховуйте» [1.13, арк. 31].

Із жалем доводиться констатувати, що детальний аналіз основних напрямів, змісту та результатів агентурно-оперативної роботи з контингентом японських бранців у таборах на території Української РСР восени 1947 – взимку 1948 р. сьогодні є надзвичайно складною справою, передусім через закритість документальної бази архівів Російської Федерації.

У документах Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України нам вдалося виявити тільки окремі, фрагментарні згадки про стан агентурно-оперативної роботи серед контингенту японських бранців у місцевих таборах. Так, із звіту про рух взятого на облік оперативного відділу контингенту військовополонених табору № 100 (м. Запоріжжя) довідуємося, що станом на 1 жовтня 1947 р. у цьому таборі утри-

мувалося 1245 інтернованих японців, серед яких на оперативному обліку знаходилися тільки вісім [1.11, арк. 187]. У четвертому кварталі (жовтень-грудень) 1948 р. японці були майже повністю вивезені з території України. За офіційною статистикою УПВІ МВС УРСР, на 1 січня 1949 р. у таборах залишилося лише 29 етнічних японців. Імовірно, що йшлося про тих інтернованих, на яких оперативні органи таборів змогли знайти компрометуючі матеріали та оформити справи для передачі їх суду Військових Трибуналів. Наразі є всі підстави стверджувати, що окремі засуджені інтерновані японці утримувалися в спеціальних таборах на території Української РСР. Наприклад, у доповідній записці «Про настрої засуджених військовополонених, які утримуються в таборі № 460», надісланій 24 червня 1950 р. на ім'я заступника міністра внутрішніх справ УРСР, генерал-майора А. Булиги йшлося про те, що в цьому Дніпропетровському таборі серед загалу бранців утримувався також один японець [4.155, арк. 247-248].

Хочеться сподіватися, що про долю цієї людини та інших його співвітчизників, які волею радянської репресивної системи опинилися за ґратами в таборах для засуджених військовополонених в Україні, ми неодмінно дізнаємося, адже рано чи пізно, втаємничені архіви відкриються для дослідників.

* * *

Підсумовуючи аналіз напрямів, форм, методів і результатів агентурно-оперативної роботи радянських органів військового полону серед контингенту інтернованих японців у таборах для військовополонених на території України після Другої світової війни, необхідно зазначити, що саме у контексті цього національного контингенту ми спостерігаємо суттєві особливості в діяльності табірних спецслужб, викликані як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. Територія Української РСР не належала до регіонів суцільного розміщення інтернованих до СРСР японців, а відтак це впливало не лише на обставини їх утримання й трудового використання, а й на специфіку оперативно-агентурного вивчення цього контингенту.

Найбільшою проблемою для оперативників протягом усього періоду перебування японців у таборах для військовополонених в Україні, була відсутність перекладачів японської мови. Ця обставина не просто значно ускладнювала проведення допитів контингенту, його документальне та агентурне вивчення, а й змушувала чекістів застосовувати не зовсім тради-

ційні методи оперативної роботи: застосування табірної агентури інших національностей, пошук серед японців осіб, які володіють російською мовою та їх посилені оперативна й агентурна розробка. Чи варто при цьому наголошувати, що за подібних умов очікувати якихось вагомих результатів у царині викриття розвідувальної та контррозвідувальної агентури Японії чи пошуку військових злочинців серед інтернованих військовослужбовців Квантунської армії не доводилося. Останній висновок і підтвердила реальність – упродовж всього періоду перебування японського контингенту в таборах на території Української РСР лише одиниці із понад п'ятитисячної табірної громади були зараховані оперативниками до подоучетного елемента.

2.4. Забуті некрополі: смертність серед японського контингенту таборів для військовополонених в Україні та поховання

Триваючі на межі тисячоліть інтеграційні процеси і гуманізація міждержавних стосунків у світі нині позначені активізацією зусиль урядів, громадських організацій і науковців із вирішення проблем, що дісталися людству у спадок із часів Другої світової війни. Однією з найбільш болючих серед них лишається трагічна доля військовополонених. Опинившись у полоні, десятки мільйонів військовослужбовців армій воюючих сторін і цивільного населення поповнили список жертв найбільшої в історії людства війни. Мільйони з них трагічно загинули по обидва боки фронту, а долі сотень тисяч досі залишаються невідомими. Незагосною раною військовий полон ятрить душі нащадків тих бранців, котрі так і не повернулися до своїх домівок. Місцем вічного спочинку сотень тисяч із них стала багатостраждальна українська земля.

Практика «холодної війни» та повосинне політико-ідеологічне протистояння СРСР і країн Заходу призвели до того, що протягом десятків років радянським зовнішньополітичним відомством і спецслужбами був практично унеможливлений доступ родичів померлих військовополонених та інтернованих до цих кладовищ, а інформація про персональний склад жертв і місця їхніх поховань залишалася недосяжною навіть для вітчизняних дослідників. Можливість цивілізовано вирішити цю важливу гуманітарну проблему з'явилася лише після ратифікації Радянським Союзом у 1989 р. додаткових протоколів Женевської конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р.[4.133, с. 138]

Вивчені нами архівні документи з фондів Управління у справах військовополонених та інтернованих і Тюремного управління НКВС (МВС) УРСР, комплекс яких є далеко неповним, дозволили встановити, що протягом 1943–1954 рр. на території Української РСР існуючі тут табори, окремі робочі батальйони та спецшпитали для військовополонених й інтернованих здійснювали поховання на 523 утворених ними кладовищах. Найвні документи підтверджують захоронення понад 103 000 померлих бранців війни [4.142, с. 48-49]. Є серед них і японські військовополонені...

Доля могил японських бранців в Україні вперше стала предметом зацікавленості уряду молодого незалежної держави навесні 1992 р. Лише напередодні – у грудні 1991 р. – були встановлені дипломатичні відносини України з Японією, а відтак тривав період певної адаптації у новому статусі, наповнення реальним змістом двосторонніх міждержавних відносин. За цих умов надання японській стороні інформації про місця поховань їхніх співвітчизників в Україні могло б стати не лише знаком доброї волі, а й вагомим чинником співпраці двох держав у культурно-гуманітарній сфері. Тим більше, що подібна практика на той момент вже була реалізована у відносинах японської сторони з урядом Російської Федерації.

4 травня 1992 р. із Міністерства закордонних справ України на адресу МВС надійшов запит щодо пошуку і направлення документів про поховання японських військовополонених. Окрім іншого, у листі називалася й цифра (отримана з російських джерел) померлих і похованих на території України японських бранців – 326 осіб. Виконуючи завдання уряду, співробітники архівних підрозділів УВС областей переглянули збережені у своїх фондах документи таборів, спецшпиталів і кладовищ військовополонених. Вивчення цвинтарних книг і списків померлих бранців засвідчило, що з 1946 до 1949 р. на території чотирьох областей Української РСР у місцевих таборах і спецшпиталях померли та були поховані 165 японських військовополонених (у Сталінській області – 94; Запорізькій – 42; Харківській – 27; Дніпропетровській – 2) [1.17, арк. 7]. Розходження у кількості померлих бранців між даними, вказаними в листі МЗС та отриманими в результаті архівного пошуку, пояснювалися директивними вилученнями документів, здійсненими у 1965 р. за вказівкою Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР в архівних відділах МВС УРСР та УВС областей.

10 грудня 1963 р. заступник начальника Головного архівного управління (ГАОУ) при Раді Міністрів СРСР А. Яковлев у листі до Міністерства охорони громадського порядку УРСР вимагав вилучити з архівних відділів обласних управлінь всі облікові картки на військовополонених та інтернованих, дублетні примірники знищити, а картки на бранців, померлих у

таборах, спецшпиталях і робочих батальйонах республіки – передати на зберігання до Особливого архіву ГАУ РМ СРСР. 13 січня 1965 р. заступник міністра охорони громадського порядку УРСР І. Бондаренко повідомляв, що за даними УОГП областей, для передачі до фондів Особливого архіву було відібрано 2 583 одиниці зберігання документів діловодства колишніх відділів, відділень, груп у справах військовополонених та інтернованих, таборів, робочих батальйонів, спецшпиталів, а також 120 000 облікових карток на померлих військовополонених та інтернованих. Цікаво, що загальна вага документів становила понад 1,5 т. До літа 1965 р. всі ці матеріали було вивезено до м. Подольська Московської області. З архіву МОГП УРСР за тією самою адресою 2 липня 1965 р. надіслали 294 справи з матеріалами УПВІ НКВС (МВС) Української РСР, а також акти на знищенні та залишенні для подальшого зберігання документи [1.7, арк. 1-2, 77].

10 червня 1992 р. всі зібрані з регіонів копії документів колишніх кладовищ для військовополонених, де були поховані японські бранці, разом із відповідним супровідним листом були відправлені до МЗС України [1.17, арк. 72-74]. Слід припустити, що ця відповідь задовольнила тодішнє керівництво України, адже листування з приводу поховань японських бранців на цьому припинилося. Однак проблема вирішена так і не була, а питання реального числа померлих і похованих на території України японських військовополонених залишилося відкритим.

У 2005 р., працюючи в фондах Державного архіву МВС України, один із співавторів цього дослідження ознайомився з матеріалами відомчого архівного розслідування початку 90-х років. Побачене і прочитане на сторінках архівної теки викликало більше запитань, аніж давало відповідей. Чи справді число у 326 померлих і похованих в Україні японців є достовірним? Чому інформація про факт смерті і місця поховань десятків японських бранців, що надійшла до МВС України з УВС Дніпропетровської, Донецької, Запорізької і Харківської областей у травні 1992 р., була сепарована, далеко не повністю відображена в загальних підрахунках і не потрапила до тексту згадуваного нами вище офіційного листа-відповіді від 10 червня 1992 р.? Чому жоден із посадовців двох міністерств, що опікувалися тоді цією справою, не поставив під сумнів результат зробленої архівної вибірки?

Навіть побіжний перегляд надісланої у травні 1992 р. інформації з областей засвідчив, що чисельність померлих і похованих японців, котра фігурує в офіційній відповіді МВС, є відчутно заниженою. При детальному аналізі копій цвинтарних книг, списків померлих бранців, планів-схем кладовищ виявилось, що не врахованими залишилися десятки осіб. Вони чомусь «випали» із загалу похованих, тоді як інформація на цих

військовополонених до МВС України все ж надійшла та згодом була долучена до архівних документів фонду 15 (Матеріали по діловодству департаменту інформаційних технологій МВС України). Напрошувався очевидний висновок, що інформація про виявлення в архівах УВС областей документів лише на 165 японських бранців, померлих і похованих у повоєнні роки на території Української РСР, не відповідає дійсності. Наближення до істини у цьому питанні потребувало нової ревізії та аналізу документальної бази.

Виявлені нами у вітчизняних архівах документи вказують на те, що місця поховань інтернованих японців слід шукати принаймні на 15 спеціальних кладовищах п'яти східних областей України [Додаток 1].

Найперший випадок смерті і поховання японських бранців документи фіксують 13–14 серпня 1946 р. у табірному відділенні № 1 табору № 100 (м. Запоріжжя), куди транспорт із військовополоненими прибув лише двома тижнями раніше – 3 серпня [1.13, арк. 25; 1.17, арк. 53, 56]. Цвинтар цього табірної відділення знаходився в районі Капустянської балки цього міста. Тут здійснили захоронення 69 (за іншими даними – 45) трупів військовополонених. Як бачимо із даних цвинтарної книги, до березня 1947 р. табірна адміністрація поховала сім японських бранців (№ 50–56), серед яких троє рядових, двоє молодших командирів та офіцер [1.17, арк. 53, 56]. Узгодивши в грудні 1949 р. питання ліквідації цього місця поховання з Особливим довідковим бюро МВС СРСР, 21 січня 1950 р. Виконком Запорізької міської Ради ухвалив рішення, за яким Капустянське кладовище (в числі інших чотирьох подібних) було зрівняне з землею, а територія пізніше забудована [4.143, с. 158].

Із серпня 1947 до середини січня 1948 р. захоронення військовополонених-японців проводилися на великому (1942 могили) цвинтарі табірної відділення № 7 запорізького табору, що знаходився в районі 10-го робітничого селища. За даними цвинтарної книги, тут поховано чотирьох японців [1.17, арк. 52, 54]. У цьому самому районі міста розташовувалися і два кладовища спецштиту для військовополонених № 1149, де, за матеріалами архіву УВС Запорізької області, з жовтня 1946 до липня 1949 р. поховали 35 японських бранців табору № 100 [1.17, 46, 49-50]. У 1955 р. всі кладовища військовополонених, розташовані в районі 10-го робітничого селища Запоріжжя, були перенесені на інше місце, на околиці іншого промислового мікрорайону – селища імені О.С. Пушкіна (м. Запоріжжя). Таким чином, загальна кількість облікованих поховань японських військовополонених, встановлена за виявленими нами у вітчизняних архівах документами, на території цього індустріального міста

становить 46 осіб. У той самій час, за даними Департаменту інформаційних технологій МВС України, ця цифра становить 42 особи [1.17, арк. 7].

У середині 50-х років у практику роботи регіональних органів МВС республіки увійшло перенесення останків похованих військовополонених та інтернованих із існуючих кладовищ на нові місця. Чи не наймасштабніша подібна «операція» була проведена 1955 р. у Запоріжжі. Коли звернення місцевої влади про дозвіл на ліквідацію кладовищ табору № 100 та спецшпиталю № 1149 були відхилені, остання запропонувала перенести останки померлих в інше місце. У квітні 1955 р., санкціонуючи перенесення кладовищ, Міністерство закордонних справ СРСР зажадало від властей обласного центру, щоб ексгумовані трупи були перепоховані в могилах по 100–150 останків з урахуванням громадянства померлих. Перепоховання останків здійснювалося влітку 1955 р. Тоді 6 158 трупів військовополонених із кладовищ табірних відділень № 3, 4, 6, 7 табору № 100, а також із двох цвинтарів спецшпиталю № 1149 були ексгумовані та перепоховані на новому місці в районі селища імені О.С. Пушкіна в 40 могилах – по 150 останків у кожній. Роботи з перепоховання та облаштування кладовища здійснював металургійний комбінат «Запоріжсталь» [4.143, с. 159–160; 1.16, арк. 99–101].

На території Дніпропетровської області зафіксовано два поховання японських бранців. Це військовополонені з числа контингенту, що у 1947–1948 рр. утримувався в дніпропетровському стаціонарному таборі № 315 і використовувався на відбудові металургійного комбінату імені Карла Лібкнехта та інших промислово-господарських об'єктів обласного центру. Один із них, а за даними цвинтарної книги – це сержант Накасима Кадзуо, 1921 р. народження, помер 30 липня 1948 р. у табірному відділенні № 6 (м. Нижньодніпровськ, трест «Дніпровськпромбуд») і був похований на кладовищі, створеному цією режимною установою на північно-східній околиці міста. Всього на цьому цвинтарі знаходилося 17 могил. Проте архівні дані засвідчують, що вже в 1951 р. згаданого місця поховання не існувало – воно було зняте з обліку УВС і знищене [1.17, арк. 22; 1.143, с. 334–335, 424]. Ще один японський бранець – сержант Мацубара Дзюндзі, 1924 р. народження, помер 17 жовтня 1948 р. у спецшпиталі № 5807 (м. Дніпродзержинськ). Поховали його 19 жовтня на цвинтарі № 2, що розташовувався в 10 км на південь від міста в Криничанському районі в урочищі місцевого радгоспу. Одне з найбільших у Дніпропетровській області за кількістю похованих (688 осіб на площі в 0,35 га), це кладовище знаходилося на централізованому обліку МВС УРСР до 1975 р. [1.17, арк. 25; 1.143, с. 424].

Певну складність викликає географічна локалізація поховань японських бранців табору № 415 (м. Харків), де навесні – влітку 1947 р. вони становили основну частину контингенту [1.4, арк. 153, 158-159]. Передусім це викликано частими організаційними змінами у структурі підрозділів цієї установи для військовополонених. Сам табір був організований при управлінні будівництва № 5 Головного Управління будівництва шосейних доріг (ГУШОСДОР) НКВС СРСР, а його відділення розкидані на автошляху Харків–Донбас.

Японці утримувалися в харківському таборі до серпня 1947 р., а згодом були переведені до донбаських таборів № 125 (м. Лисичанськ Ворошиловградської області) та № 217 у Краматорську Сталінської області. На основі аналізу збережених у вітчизняних архівах цвинтарних книг, планів-схем кладовищ і списків померлих бранців, інших документів про поховання іноземних військовополонених та інтернованих в Україні у повосенний період вдалося встановити сім місць поховань в'язнів-японців Харківського табору № 415, на яких захоронення померлих здійснювалося з серпня 1946 до жовтня 1948 р. Найбільш раннє за часом поховання інтернованого японця зафіксоване 18 серпня 1946 р. на кладовищі табірної відділення № 3 (м. Слов'янськ Сталінської області), де хоронили бранців, померлих у лазареті цього табірної підрозділу. Того дня тут поховали померлого напередодні 26-річного сфрейтора Івата Тосіо, мешканця с. Акасакаї, префектура Гіху [1.2, арк. 13]. У подальшому на кладовищі знайшли свій останній спочинок ще 15 інтернованих японців із цього табірної відділення [Додаток 1], а останнє поховання тут відбулося 16 червня 1947 р., коли до могили поклали рядового Такаті Хідеоко, 1925 р.н., уродженця й мешканця м. Ісозіма [1.2, арк. 28]. Цікаво, що в електронному банку даних Галузевого державного архіву МВС України похованими на кладовищі табірної відділення № 3 табору № 415 зазначено 18 осіб етнічних японців. Нами виявлено й цікаву особливість щодо організації поховання тіл померлих японців у цьому таборі. В окремій могилі поряд із небіжчиком було покладено скляні капсули з особистими даними про них, що містили прізвище, ім'я та місце проживання. Вивчення облікових карток похованих дозволило встановити, що з 16 бранців, похованих на кладовищі Слов'янського табірної відділення тільки чотири, які померли у вересні та листопаді 1946 р., були супроводжені такими записками [1.3, арк. 12, 14, 15, 18–18зв.].

Причинами смертності серед інтернованих японців були не тільки хвороби, а й виробничий травматизм і нещасні випадки. Наприклад, один із таких стався 4 червня 1947 р. у м. Слов'янську. Під час проведення групою японських бранців очисних робіт на відбудові місцевої школи,

одного з них – рядового Такаті Хідеоко – привалило обвалом стіни, що не витримала ураганного пориву вітру. Від отриманих травм той помер на місці [1.3, арк. 36]. За сумним збігом обставин цей бранець напередодні лікувався в спецшпиталі № 3 006 (м. Дружківка Сталінської області), விதுжав і був виписаний до табірної відділення [1.3, арк. 35зв.].

Іншим місцем захоронення останків інтернованих японців стаціонарного табору № 415 стало кладовище, організоване адміністрацією табірної відділення № 4 у м. Артемівську Сталінської області. 3 вересня 1946 р. тут було поховано померлого днем раніше унтер-офіцера Накамото Хоріокі, 1924 р.н. Поховання померлих бранців-японців тривало на цьому цвинтарі до початку жовтня 1947 р. Усього тут було віддано землі тіла 24 небіжчиків із числа японського контингенту цього табірної відділення [1.17, арк. 72-74].

Авторами дослідження документально зафіксовані поховання японського національного контингенту стаціонарного табору для військовополонених № 415 і на інших кладовищах регіону. Переважно це індивідуальні або ж невеликі групові захоронення (від однієї до шести осіб). У жовтні–листопаді 1946 р. шестеро японців померли та були поховані на кладовищі табірної відділення № 1 СТВ № 415 у м. Чугуєві [Додаток 2]. Одного, а за інформацією електронного банку даних Гаузевого державного архіву МВС України – двох японців, було віддано землі на цвинтарі табірної відділення № 5, що розташовувалося наприкінці 40-х років минулого століття поряд із Харківським міським кладовищем № 3. За даними Інформаційного центру УМВС Харківської області, це поховання пізніше було перенесене разом із іншими могилами військовополонених на кладовище спеціального шпиталю № 5367, розташоване на околиці селища Високого обабіч шосе Харків–Мерефа. За даними цвинтарних книг, на цьому кладовищі у 1947–1948 рр. серед інших померлих від хвороб і виснаження бранців захоронили й п'ятьох японців [Додаток 2]. Важливо, що згадане місце поховання – один із небагатьох збережених наразі некрополів військовополонених. У 1992 р. на цьому місці ще проглядалися обриси 18 могил без розпізнавальних позначок [1.17, арк. 59]. Могила рядового Ітікава Мацуо, 1924 р. народження, який помер 14 липня 1947 р., знаходилася на території цивільного кладовища у с. В'язова Краснокутського району Харківської області [Додаток 2]. Здійснена працівниками місцевого УМВС у 1992 р. перевірка цього місця поховання засвідчила, що на площі колишнього кладовища знаходиться розоране поле [1.17, арк. 59]. Поховання японських бранців Харківського табору № 415 зафіксоване також за межами України – на території Російської Федерації. Йдеться про рядового Хасімото Цунео, який помер 24 червня

1947 р. і був похований на території Новельського лісництва Суземковського району Брянщини [Додатки 1, 2].

За даними російських дослідників ще два японських бранці були поховані у період з грудня 1946 до лютого 1947 р. на кладовищі табірної відділення № 11 Харківського стаціонарного табору МВС СРСР для військовополонених № 149. При перевірці цієї інформації нами з'ясовано, що зазначений вище табірний підрозділ із травня 1945 р. знаходився в с. Нова Баварія, а його контингент працював на місцевому канатному заводі [Додаток 1]. Проте у листопаді 1946 р. це відділення було розформоване, а на його кладовищі здійснювались захоронення своїх померлих бранців адміністрація вже іншого (5-го відділення) табору № 149 [4.143, с. 261, 445].

Найбільшим на території України місцем поховання інтернованих японців є так зване Нове кладовище (кладовище № 2) спеціального шпиталю для військовополонених № 3006, що дислокувався у м. Дружківка Сталінської області. Цей великий некрополь тоді знаходився за 1,5 км від «Соцмістечка» – околичного району міста, обабіч фруктового саду радгоспу «Донбас». Померлих хворих японської національності тут ховали в окремому квадраті. Усього з 6 жовтня 1946 р. до 30 серпня 1948 р. на кладовищі було поховано 106 осіб цього контингенту (база електронного банку даних Галузевого державного архіву МВС України вказує на 102 особи) [Додаток 1]. Всі ці люди в 1946–1947 рр. утримувалися в донбаських табірних відділеннях СТВ № 415, а пізніше – у таборах № 126 (м. Лисичанськ), № 217 (м. Краматорськ) і № 242 (м. Горлівка).

На території регіону існує ще одне місце поховання японців – це кладовище на станції Переїзна (м. Верхнє Лисичанського району Ворошиловградської області), котре належало табірному відділенню № 23 Лисичанського СТВ № 125, а після його ліквідації було передане на баланс СТВ № 144 (м. Ворошиловград). Серед задокументованих на ньому 568 могил знаходимо і трьох японських інтернованих, які були поховані тут у період з вересня 1947 до березня 1948 р. [Додаток 1]. Що стосується останнього зафіксованого факту смерті та поховання інтернованого японця в Україні, то це сталося 30 червня 1949 р. Цього дня на кладовищі Запорізького шпиталю для військовополонених № 1149 поховали померлого напередодні у віці 49 років Нісідо Васабуро [1.17, арк. 47]. Цей, вже не молодий чоловік перебував у радянських таборах, маючи (на відміну від більшості своїх земляків-військовополонених) статус «інтернованого», оскільки був цивільною особою. З усього бачимо, що він тяжко хворів, і через хворобу був затриманий від репатріації до повного видужання. Проте видужати Нісідо так і не судилося...

Ще одним важливим питанням у контексті тематики нашого дослід-

ження є проблема рівня та динаміки смертності серед японського контингенту таборів для військовополонених в Україні. На жаль, доступний наразі масив документів дозволяє окреслити порушені питання хіба що в дуже загальних обрисах. Виходячи з того, що найбільша відома нам із документів ГУПВІ МВС СРСР цифра чисельності японських бранців в «українських» таборах становить 5 132 особи (станом на 20 лютого 1947 р.) [1.19, арк. 257], а кількість встановлених документально випадків смерті – 212, шляхом простих арифметичних підрахунків можемо встановити загальний, дуже приблизний відсоток смертності серед цього контингенту таборів, котрий, як бачимо, становить трохи більше 4. Підкреслюючи цей факт, слід мати на увазі, що інтерновані японські солдати та офіцери були перевезені до таборів Української РСР у той період, коли система утримання, забезпечення й трудового використання бранців стабілізувалася, а рівень захворюваності та смертності серед іноземних військовополонених неспинно зменшувався. на нашу думку, іншим важливим чинником, який очевидно робив показник смертності серед японців мінімальним, було порівняно нейтральне, а то й прихильне ставлення до цього національного контингенту з боку табірної адміністрації, господарських керівників і цивільного населення.

Аналіз цвинтарних книг і списків померлих бранців – етнічних японців, дозволяє прослідкувати поточні показники смертності в динаміці та визначити їх певні пікові значення.

Як бачимо, відносно високим показник смертності був у період із жовтня 1946 до березня 1947 р. За ці шість місяців у таборах і шпиталях померло 106 осіб, що становить рівно половину чисельності документально встановлених випадків смертності серед інтернованих японців в Україні. На нашу думку, такий доволі значний сплеск захворюваності та смертності можна пояснити складністю адаптаційного періоду для фізично ослабленого контингенту японців, а також суворими й незвичними умовами другої табірної зими. При цьому, пік смертності припав на лютий 1947 р., коли в таборах і шпиталях для військовополонених на території республіки померло 25 осіб із числа японських бранців. Незначне підвищення загалом стабільного рівня смертності нашого контингенту спостерігалось й протягом червня–липня 1947 р. Надалі показник смертності неспинно знижувався, а у вересні, листопаді та грудні 1948 р. таких фактів узагалі не фіксували.

Таблиця 2.3. Динаміка смертності серед інтернованих японців у таборах і спецшпиталях на території України (серпень 1946 – грудень 1948 р.)

Рік і місяць	1946					1947					
	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III	IV	V	VI
Кількість померлих	3	6	17	10	19	17	25	18	8	6	10
Рік і місяць	1947						1948				
	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III	IV	V
Кількість померлих	12	5	14	7	4	5	5	3	2	4	2
Рік і місяць	1948										
	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII				
Кількість померлих	3	3	1	0	2	0	0				

Примітка: Таблицю складено автором за даними: ДА МВС України, ф. 15, оп. 1, спр. 256, арк. 14, 18, 22, 25, 30-35, 46-47, 49-50, 52-54, 56, 63-68, 72-74.

* * *

На початку 1949 р. останні японські бранці залишили територію такої далекої для них України – землі, яка для багатьох їхніх співвітчизників стала місцем останнього спочинку...

РОЗДІЛ 3.

Полон: мовою документів, очима бранців

3.1. Архівні документи.

3.1.1. Протокол допиту інтернованого японської армії, майора медичної служби Карасава Томіо. 1–3 січня 1947 р., м. Владивосток, УМВС Приморського краю, РРФСР

Министерство внутренних дел СССР
Главное Управление по делам военнопленных
11 марта 1947 г. № 52/2145, г. Москва

Совершенно секретно

Министру внутренних дел Украинской ССР
генерал-лейтенанту тов[арищу] Строкач, г[ород] Киев

При этом направляется копия протокола допроса военнопленного японской армии, майора медицинской службы КАРАСАВА Томіо, допрошенного в УМВД Приморского края.

Прошу принять срочные меры к установлению лиц, проходящих по показаниям КАРАСАВА в лагерях для военнопленных японцев. При установлении кого-либо из поименованных лиц, прошу подвергнуть их тща-

тельному допросу о их практической деятельности в противозидемическом отряде № 731, возглавляемом генералом ИСИИ Сиро и о деятельности отряда в целом.

Копии наиболее характерных протоколов допроса прошу срочно выслать в Оперативное Управление ГУПВИ МВД СССР.

Приложение: по тексту на «11» листах.

ГДА МВС України. – Ф. 5, оп. 2, од. зб. 220, арк. 1.

Оригінал, машинопис.

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА
Военнопленного майора мед. службы японской армии
КАРАСАВА Томио

1–3 января 1947 г. гор[од] Владивосток

Вопрос: Нас интересуют все Вам известные сотрудники противозидемических отрядов Квантунской армии, их биографические данные и практическая деятельность. Вы можете ответить на этот вопрос?

Ответ: Да, могу. Мне известны следующие сотрудники Маньчжурского противозидемического отряда № 731 Квантунской армии, с которыми я совместно работал в отряде № 731 с 1939 по 1944 г. или встречался в этом отряде.

1. Генерал-лейтенант мед[ицинской] службы ИСИИ Сиро

Профессор-бактериолог, доктор медицинских наук, являлся начальником отряда № 731 с начала его формирования в 1936 г. по сентябрь 1942 г., когда был назначен начальником санотдела 1-й армии японских экспедиционных войск в городе Тайюань, Китай.

В 1944 г. возвратился в Маньчжурию на должность начальника отряда № 731, в которой он и состоял по день капитуляции Японии в августе 1945 г.

В 1940–1941 гг. ИСИИ совмещал должность начальника противозидемического отряда «Гама», «Эй» в гор[оде] Нанкине в Центральном Китае.

До организации отряда № 731 генерал ИСИИ состоял лектором военно-медицинской академии в Токио. Научную работу при военной

академии ИСИИ не прекращал и будучи начальником отряда № 731.

В чине капитана или майора ИСИИ совершил научное путешествие за границу. Был продолжительное время в Германии.

ИСИИ имел научные труды по эпидемиологии и по его инициативе была введена противоэпидемическая служба в японской армии. Являлся изобретателем «культиватора системы ИСИИ» по выращиванию бактерий и фильтров.

Местонахождение неизвестно.

2. Генерал-майор мед[ицинской] службы КИТАНО Масадзи

Бактериолог, начальник отряда № 731 в период с 1942 по 1944 г. До этого являлся ректором медицинского института в городе Мукдене (Манчжурия).

После этого был назначен начальником санотдела одной из армий около Шанхая в Китае.

Будучи начальником отряда продолжал бактериологические опыты, начатые генерал-лейтенантом ИСИИ, в частности при нем производились опыты над людьми на полигоне Аньда, продолжались опыты по исследованию инфекционной геморрагической (кровоточащей) лихорадки «Сонго».

Местонахождение неизвестно.

3. Генерал-майор мед[ицинской] службы КАВАСИМА Кюси

Бактериолог, был начальником общего отдела отряда № 731 с 1941 г. в течение нескольких месяцев. После этого до начала 1943 г. возглавлял IV (производственный) отдел, а затем был переведен в армию.

Доктор медицины, имеет научные труды по исследованию псевдотуберкулезных бактерий и др.

В качестве начальника общего отдела принимал деятельное участие в создании противоэпидемических отрядов при отрядах Квантунской армии по плану «Кантокуэн» в 1941 г.

В настоящее время находится в советском плену в лагере г. Хабаровска.

4. Генерал-майор НАКАТОМЕ Киндзо

Патолог. Был начальником общего отдела с весны 1942 по осень 1944 г.

Погиб при авиакатастрофе в операции на острове Лейте (Филиппины).

5. Полковник мед[ицинської] служби ООТА Киоси

Крупный бактериолог, доктор медицины. Работал в отряде с момента его основания. Был начальником 2-го отдела (опытный отдел). С 1941 г. по март 1943 г. был начальником противоэпидемического отряда «Эй» в Нанкине в Центральном Китае. По возвращении в августе 1943 г. в Манчжурию, сменил генерал-майора КАВАСИМА в должности начальника IV отдела. С осени 1944 г., после ухода полковника НАКАТОМЭ совмещал должность начальника общего отдела. Имеет научные труды по исследованию сибирской язвы.

Местонахождение неизвестно.

6. Генерал-майор мед[ицинської] служби КИТАГАВА Сэйрю

Бактериолог. Был начальником 1-го отдела с 1941 г. по 1943 г. Был назначен начальником противоэпидемического отряда в Сингапуре. Погиб во время авиакатастрофы в 1944 г.

7. Генерал-майор мед[ицинської] служби КИКУЧИ Хитоси.

Бактериолог. Сменил в 1943 г. Китагава в должности начальника 1-го отдела и пробыв в этой должности до капитуляции.

Как начальник 1-го отдела руководил исследовательской работой отряда и непосредственно возглавлял всю работу по проведению опытов над людьми. В его руках был сосредоточен контроль и наблюдение за тюрьмой отряда и все сведения о заключенных.

Местонахождение неизвестно.

8. Полковник мед[ицинської] служби МУРАКАМИ Рю (ТАКАСИ)

Терапевт. Служил в отряде с 1938 г. В 1941 г. был назначен начальником учебно-просветительского отдела, в начале 1942 г. назначен начальником 2-го отдела и пробыв на этой должности до 1943 г. В 1943 г. был назначен старшим сотрудником в 8-ю фронтовую армию в г. Рабаул.

9. Полковник мед[ицинської] служби ИКАРИ Дзюдзю

Бактериолог. Служил в отряде с 1938 г. в качестве адъютанта генерала ИСИИ. С 1941 г. был начальником плановой секции общего отдела.

В 1943 г. назначен начальником 2-го отдела, пробыв на этой должности до капитуляции Японии в 1945 г.

Участвовал во всех опытах с бактериями над людьми на полигоне Аньда.

10. Полковник мед[ицинской] службы КАТО

Терапевт. Служил в качестве сотрудника с 1938 г. В 1941 г. назначен начальником 3-го противозидемического отдела (снабжения водой). В июле 1941 г. по плану «Кантокуэн» был назначен начальником армейского отряда по противозидемическому снабжению водой в Муданьцзяне. Впоследствии выехал с армией на юг.

11. Подполковник мед[ицинской] службы ЕГУЧИ Хоокецу (ХООКЕЦУ)

Бактериолог. Был начальником 3-го противозидемического отдела с 1943 г. по день капитуляции.

Местонахождение неизвестно.

12. Генерал-майор фармакологической службы ООГАНИ Сию

Был начальником материального отдела, кажется, с самого начала его организации до середины 1944 г. Был назначен начальником общего отдела главного склада санитарных материалов.

Будучи в отряде, ведал материальной частью и аппаратурой отряда.

13. Полковник мед[ицинской] службы СОНОДА Таро

Патолог. Был начальником просветительного отдела с 1942 г., до этого был начальником канцелярии общего отдела, в ведении которой находились жандармы и охрана, доставлявшие в тюрьму отряда заключенных из Харбинской жандармерии.

Прибыл в отряд около весны 1941 г., до этого был в Китае начальником противозидемического отряда дивизии. До назначения на эту должность работал в отряде ИСИИ.

В 1943 г. был назначен начальником санотдела авиационной дивизии в Японии.

14. Подполковник мед[ицинской] службы НИСИИ Сюньэи

Бактериолог. Был начальником отделения отряда в г. Сунью с 1943 г. С весны 1944 г. был начальником просветительного отдела отряда № 731. В начале 1945 г. был назначен по совместительству начальником отделения отряда в Сунью.

Находится в советском плену.

15. Полковник мед[ицинской] службы НАГАЯМА Таро

Терапевт. Был в противоэпидемических отрядах в Китае и с 1941 г. до конца был начальником Терапевтического отдела отряда № 731.

Руководил лечением сотрудников отряда и всех воинских отрядов, расположенных в районе отряда. Главным образом лечил инфекционных больных, для чего при отделе была инфекционная больница. Исследовали причины бациллоносительства и лечение этих больных.

Местонахождение неизвестно.

16. Майор мед[ицинской] службы ТАКАХАСИ Ден

Бактериолог. Был начальником канцелярии отдела общих дел отряда № 731 с начала 1942 г. и до конца 1943 г. Ведал исключительно канцелярской работой, к опытной деятельности отряда отношения не имел. В конце 1943 г. был переведен в противоэпидемический отряд на Северный Кавказ.⁴

17. Майор мед[ицинской] службы СУЗУКИ Микио

Бактериолог. Принял от майора ТАКАХАСИ канцелярию общего отдела отряда № 731 в 1943 г. Находился на этом посту до последнего времени. К опытной деятельности отряда отношения не имел.

18. Подполковник мед[ицинской] службы ТАНАБЭ Куниносукэ

Бактериолог. Прибыл в отряд № 731 в 1941 г. Работал в группе тифа 1-го отдела. С середины 1942 г. был начальником канцелярии 2-го отдела, а затем начальником плановой секции общего отдела. Будучи во 2-м

⁴ Очевидна помилка. Ймовірно слід розуміти «...Северный Хинган».

отделе, вел подготовительную деятельность для проведения всевозможных опытов, проводившихся в отряде № 731.

19. Майор технических войск НАКАМУРА Томэхачи

Работал с самого основания отряда № 731 до последнего времени. На его попечении находилось паровое и электрическое оборудование отряда.

20. Капитан технических войск НАГАМАЦУ

Находился в отряде № 731 с 1942 г. до последнего времени. Был помощником НАКАМУРА по ремонту и контролю энергетического оборудования.

21. Инженер КОЯМА

Находился в отряде № 731 с самого основания. Под его контролем находилось техническое оборудование лабораторий отряда и помещений отряда.

22. Капитан сан[итарной] службы ЯМАСИТА

Находился в отряде № 731 со дня основания. Работал в общем отделе по кадрам отряда. Местонахождение неизвестно.

23. Инженер КАВАКАМИ Зен

Специалист патолог. Занимался исследованиями конституциональных особенностей и их отношения к инфекционным заболеваниям. Умер от рака желудка.

24. Инженер ИСИМИЦУ Каору

Бактериолог. Начальник изыскательного отделения общего отдела. Он просматривал иностранную литературу, прибывавшую в отряд, вабирал нужное и переводил. Владеет немецким языком. Раньше был врачом дипломатической миссии в Тегеране.

Работал в отряде приблизительно с 1938 г. до капитуляции. Местонахождение неизвестно.

25. Майор мед[ицинської] служби ТАКАХАСИ Масахико

Бактериолог. Сотрудник 1-го отдела. Занимался изучением бактерий чумы. Работал в отряде с 1938 г. по весну 1941 г. С 1941 г. по 1943 г. был откомандирован в военно-медицинскую академию. В 1943 г. вернулся в отряд и пробыл до конца.

26. Майор мед[ицинської] служби ФУРИХАТА Такеони

Бактериолог. Работал в отряде с 1937 г. в качестве сотрудника 1-го отдела по исследованию бактерий чумы. За время работы был раз командирован в военно-медицинскую академию. В 1942 г. был откомандирован в Отару (остров Хоккайдо) в транспортное управление.

27. Инженер КОННО

Работал в 1-м отряде по изучению бактерий чумы. Работал в отряде с самого начала до конца. Местонахождение неизвестно, вероятно вернулся в Японию.

28. Капитан мед[ицинської] служби КОИКЭ Сэйэй

С 1939 г. работал в отряде в 1-м отделе по исследованию чумы, работал до 1941 г.

Убит в авиакатастрофе при полете в Японию.

29. Подполковник мед[ицинської] служби СЭТО Сиодзи

Бактериолог. Работал в отряде с 1936 г. по 1942–1943 гг. в 1-м отделе, был начальником группы по изучению холеры и участвовал в опытах над людьми с применением бактерий холеры.

В 1943 г. был назначен лектором в военно-медицинскую академию в Токио.

30. Майор мед[ицинської] служби МИЗОГУЧИ

Бактериолог. Работал в отряде с 1940 г. по 1942 г. в группе по изучению холеры, был отправлен на два года в военно-медицинскую академию и в 1944 г. вернулся снова в отряд и пробыл [в нем] до кашитуляции.

31. Инженер МИНАТО Масао

Бактериолог. Работал в отряде № 731 с 1938 г. по день капитуляции в группе по изучению холеры.

32. Инженер ТАБЭИ Ва

Бактериолог. Работал в отряде № 731 с 1938 года по 1942 год в группе по изучению тифа.

33. Майор мед[ицинской] службы МИЯЗАКИ Ацуоми

Бактериолог. Работал в отряде № 731 с 1939 г. по 1942 г. После этого был студентом военно-медицинской академии

34. Майор мед[ицинской] службы КАЧИ Сакаэ

Бактериолог. Работал в отряде № 731 с 1939 г. по 1942 г., был назначен начальником дивизионного противоэпидемического отряда. Работал, будучи в отряде, в группе по исследованию тифа.

35. Подполковник мед[ицинской] службы ХАЯКАВА Кюси

Бактериолог. Работал в отряде № 731 в группе исследования паратифа с начала организации отряда до 1941 г. Был назначен для путешествия с научной целью в Америку.

В 1940 г. работал в производственном отделе. Работал по совместительству в 3-м отделе.

36. Майор мед[ицинской] службы ЯМАНОУЧИ

Бактериолог. С 1938 г. работал в отряде № 731 в группе по изучению паратифа, а также занимался изучением бруцеллеза. В 1942 г. был переведен на Южный фронт.

37. Инженер ЭДЗИМА

Бактериолог. Работал в отряде № 731 в группе по изучению дизентерии с начала организации отряда до капитуляции Японии в 1945 г.

38. Инженер ФУТАКИ Хидэо

Бактериолог. Работал в 1-м отделе отряда № 731 по изучению туберкулеза, по вопросам профилактических прививок, совмещал работу в 4-м отделе.

В 1941 г. был назначен начальником армейского отряда профилактического снабжения водой. Вернулся в 1943 г. и работал до последних дней.

39. Инженер КАСАХАРА

Бактериолог. Работал в отряде № 731 с 1938 г. до конца в 1-м отделе в группе по изучению фильтрующихся вирусов и реакций (сыпной тиф).

40. Подполковник мед[ицинской] службы САКУЯМА Генчи

Бактериолог. Работал в отряде № 731 с 1938 г. вместе с КАСАХАРА. В 1941 г. ездил в Военно-медицинскую академию, в начале 1943 г. был переведен в Японию.

41. Инженер АСАХИНА АСУХИКО

Зоолог (энтомолог). Работал с 1938 г. по день капитуляции в 1-м отделе отряда № 731 по исследованию насекомых и имел, таким образом, отношение к опытам над людьми.

42. Майор мед[ицинской] службы ХИНОФУДЗИ

Бактериолог. Работал с 1938 г. в 1-м отделе по изучению сибирской язвы. Во время проведения в жизнь плана «Кантокуэн» выезжал из отряда на один год, вернувшись, работал в отряде до конца.

Участвовал в опытах на полигоне Аньда, где бактерии сибирской язвы испытывались на людях.

43. Инженер ОКАМОТО КООДЗО

Патолог. Работал с 1937 г. по последний день. Работал как патолого-анатомом в анатомическом театре при отряде, вскрывал умерших во время опытов заключенных.

44. Инженер ИСИКАВА ХИДЭО

Патолог. Работал с ОКАМОТО с самого начала, в 1941 г. был назначен профессором в университет в Каназава.

45. Инженер САЙТО

Физиолог. Работал с 1937 г. по 1942 г. Работал по вопросам электричества в физиологии. В 1943 г. был назначен в институт при Киотском императорском университете.

46. Инженер ИОСИМУРА

Физиолог. Работал с 1937 г. по последний день. Работал по вопросам предохранения обморожения. В этом направлении проводил и опыты над людьми.

47. Майор фарм[ацевтической] службы МАСУДА МИО

Работал с момента организации отряда по конец во 2-м отделе в качестве пилота. Принимал участие в опытах на полигоне Аньда, управлял самолетом, использовавшимся для опытов.

48. Майор мед[ицинской] службы ХИРАДЗАВА СЭЙКИН

Пилот. Работал с 1938 г. Во время воздушной аварии в 1944 г. погиб.

49. Майор мед[ицинской] службы ЯМАДА

Бактериолог. Работал с 1939 г. по 1943 г. в качестве сотрудника 2-го отдела. В 1943 г. был переведен в Японию в качестве сотрудника сан-отдела авиадивизии.

50. Инженер ЯМАГУЧИ

Специалист по изготовлению оружейных снарядов. Работал в отряде с начала его организации до последних дней. Участвовал в экспедициях в Центральный Китай.

51. Инженер ЯГИДЗАВА

Ботаник. Работал с самого начала до конца. Работал главным образом с растениями. Ездил в Китай один, по каким вопросам – неизвестно.

52. Подполковник ин[тендантской] службы ТАНАКА ХИДЭО

Физик. Работал с 1937 г. до конца. Сотрудник 2-го отдела. Работал по выращиванию блох. Работал по заражению людей посредством чумных блох и при опытах на полигоне Аньда.

53. Капитан мед[ицинской] службы ТАНАКА АЦУО

Работал с 1941 года до конца в качестве сотрудника 2-го отдела по разведению блох.

54. Капитан фарм[ацевтической] службы АБЭ

С 1941 г. в отряде до конца, сотрудник 2-го отдела в группе ТАНАКА. Участвовал в опытах на полигоне Аньда, поставляя блох, необходимых для этих опытов.

55. Подполковник фарм[ацевтической] службы КАВАСИМА САНТОКУ

Работал в отряде с момента его организации по 1943 г. Сотрудник 3-го отдела. Работал главным образом по исследованию воды. В 1943 г. был переведен в противэпидемический отряд в Китай.

56. Майор мед[ицинской] службы НАКАТА

Работал с 1938 г. по 1942 г. в 3-м отделе по вопросам снабжения водой. В 1942 г. был переведен в Южный Китай.

57. Майор-инженер СУДЗУКИ

Сотрудник 3-го отдела, работал по фильтрам с начала образования отряда по последний день.

58. Майор сан[итарной] службы НАЦУМА

С 1938 по 1943 г. сотрудник 3-го отдела по вопросам перевозок. В 1943 г. был переведен в госпиталь в Ханькоу в Центральный Китай.

59. Инженер ВАТАНАБЭ ХОТОРИ

Бактериолог. С 1938 по 1941 г. – начальник производственного 4-го отдела.

В 1940 г. руководил заготовкой бактерий и в октябре 1940 г. участвовал в ликвидации эпидемии чумы в районе Чаньчунь, заразился чумой и умер.

60. Подполковник мед. службы СУДЗУКИ КЭЙКИ

Бактериолог. Сотрудник 1-го и 4-го отделов. Работал с начала образования отряда до конца 1942 г. Работал главным образом с бактериями сапа.

В 1941 г. был начальником производственной группы. В 1942 г. был назначен начальником противоэпидемического отряда на остров Суматра.

61. Подполковник мед[ицинской] службы НАКАГУРО ХИДЭТОСИ

Бактериолог. С 1938 г. по 1941 г. сотрудник 4-го отдела, с 1942 г. работал в Дайрене в экспериментальном институте в качестве начальника общего отдела, а затем был отправлен на юг.

62. Майор мед[ицинской] службы АРИТА

Бактериолог. С 1941 г. до конца сотрудник 4-го отдела, работал по изготовлению профилактической сыворотки против сыпного тифа.

63. Майор-инженер АРИТА ЦУТОМИ

Строитель, работал с 1937 г. по 1943 г., сотрудник 4-го отдела, работал в рентгеновском кабинете и руководил электрической группой.

В 1943 г. назначен на службу в Японию.

64. Майор мед[ицинської] служби ХИВАТАСИ КИИЧИ

Бактериолог. С 1938 г. по 1941 г. сотрудник 4-го отдела по плану «Кантокуэн» был назначен начальником противоэпидемической группы в кавалерийском дивизионе. Потом был послан в военно-медицинскую академию и в 1944 г. вернулся в отряд и работал в производственной группе. В августе 1944 г. был назначен начальником производственной группы.

65. Капитан мед[ицинської] служби ХОСОЯ.

Работал с 1938 г. по 1942 г. в качестве сотрудника 4-го отдела в производственной группе. Был в военно-медицинской академии и по возвращении работал в 3-м отделе до капитуляции.

66. Майор мед[ицинської] служби УЭМУРА САКАИ

Бактериолог. Работал с 1940 г. до конца в качестве сотрудника 4-го отдела по вопросам возбудителей газовой гангрены и вырабатывал противогангреновую сыворотку.

67. Майор мед[ицинської] служби МИТАНИ

Бактериолог. Работал с 1938 г. по 1942 г. по вопросам просушивания бактерий в 4-м отделе. Был переведен на юг.

68. Майор мед[ицинської] служби НОГУЧИ

Бактериолог. Работал с 1942 г. до капитуляции в 4-м отделе по просушке бактерий.

69. Поручик сан[итарной] служби КОБАЯСИ МАЦУДЗО

Работал в отряде с его основания до 1942 г. в 4-м отделе в группе по просушке бактерий. В 1942 г. переведен на юг.

70. Полковник фарм[aceutической] служби КУСАМИ МАСАО

Работал в отряде с его основания до конца в материальном отделе.

71. Майор фарм[ацевтической] службы АРАИ

Работал с 1940 г. по 1942 г. В 1942 г. вернулся в Токио в военно-медицинскую академию. В отряде работал в материальном отделе.

72. Подполковник фарм[ацевтической] службы МАЦУУРА

Работал в отряде с 1939 г. по 1941 г. в материальном отделе. В 1942 г. переведен в Манилу как сотрудник санотдела армии.

73. Подполковник мед[ицинской] службы СЭКИГУЧИ ХИСАСИ

Бактериолог. Работал в отряде с 1939 г. по 1941 г. в осветительном отделе. В 1941 г. переведен в Манилу как сотрудник санотдела армии.

74. Майор мед[ицинской] службы КАНДЗАКИ САТОРУ

Работал с 1938 г. по 1948 г. Сначала в 1-м отделе, а затем в просветительном. В 1945 г. заболел и вернулся в Японию.

75. Сотрудник особых поручений ИСИИ

Работал в отряде с его основания до капитуляции в общем отделе в качестве начальника охраны и начальника тюрьмы.

Брат начальника отряда генерала ИСИИ.

76. Инженер ИСИИ МАЦУО

Брат генерал-лейтенанта ИСИИ СИРО. Служил в материальном отделе с самого основания отряда и до капитуляции. Заведывал разведением животных.

77. Подполковник мед[ицинской] службы ИКЕИ

Специалист по кожным заболеваниям. Работал начальником отделения в Муданьцзяне до 1942 г. Был назначен начальником больницы в Югакудзе.

78. Майор мед[ицинської] служби ОНОУЭ

Бактериолог. Роботал начальником отделения в Муданьцяне с 1943 г. до конца.

79. Подполковник мед[ицинської] служби ЯМАГУЧИ ГОИЧИ

Рентгенолог. Начальник отделения в Линькоу до 1943 г., затем вернулся в Токио.

80. Майор мед[ицинської] служби АРАСЭ СЭЙИКИ

Бактериолог. Начальник отделения в Линькоу с 1943 г. В 1944 г. был переведен на юг в качестве начальника противэпидемического отряда.

81. Майор мед[ицинської] служби САКАХИБАРА ХИДЭО

Специалист по гигиене. Начальник отделения в Линькоу с 1941 г. по день капитуляции.

По всей вероятности взят в плен.

82. Подполковник мед[ицинської] служби СИМИДЗУ ФУЗИО

Был начальником отделения в Хайларе с 1941 г., до этого был сотрудником 3-го отдела, пробыл начальником отделения до 1942 г. Затем вернулся в Токио.

83. Подполковник мед[ицинської] службы ФУДЗИИ

Бактериолог. Начальник отделения в Хайларе с 1942 г. по 1943 г.

84. Майор мед[ицинської] службы ИОМОСИДА

Бактериолог. С 1938 г. по 1940 г. работал в противэпидемическом отряде в Северном Китае. С 1940 г. по 1943 г. работал в 1-м отделе отряда. Затем был назначен начальником отделения в Хайларе. В конце 1944 г. был переведен начальником санотдела в город Кончюн (Маньчжурия).

85. Подполковник мед[ицинской] службы САСАКИ

Хирург. С 1937 г. по 1939 г. был начальником дивизионного противо-эпидемического отряда в Китае, вернувшись был сотрудником 1-го отдела, в 1941 году был назначен начальником отделения в Суньу и был там до 1943 г. В этом году был переведен в Санотдел армии в Хайларе.

86. Майор мед[ицинской] службы МАЦУДАИРА

Бактериолог. Начальник отделения в Суньу с 1944 г. по 1945 г. Был переведен в Корею на должность начальника дивизионного противо-эпидемического отряда.

87. Капитан мед[ицинской] службы КАНАЗАВА

Работал в отделении в г. Суньу с 1941 г.

88. Подпоручик фарм[ацевтической] службы ИНОУЭ

Работал в отделении в г. Суньу с 1942 г. по день капитуляции.

89. Инженер АНДО КООДЗИ

Бактериолог. Начальник экспериментального института в Дайрене, работал там с самого начала до конца и руководил изготовлением прививочного и противоэпидемического материала.

90. Инженер ОКАМОТО

Бактериолог. Работал в Дайрене по исследованию фильтрующихся вирусов и возбудителей сыпного тифа с самого начала до конца.

91. Инженер КОДАМА

Бактериолог. Работал по исследованию воды. Находился в Дайрене, с 1943 г. переведен в Северный Китай в противоэпидемический отряд.

92. Инженер КУРАЧИ КИКУО

Бактериолог. Работал по исследованию чумы в Дайрене, в 1943 г. был переведен на остров Ява.

93. Инженер КАСУГА

Бактериолог. Работал в Дайрене с 1942 г. по день капитуляции, главным образом по исследованию чумы.

Протокол прочитан мне на японском языке, записан с моих слов правильно.

п.п. майор мед[ицинской] службы японской армии КАРАСАВА ТОМИО

Допросили: полковник Кудрявцев
капитан Петерс

Верно: лейтенант Федотов (подпись).

ГДА МВС України, ф. 5, оп. 2, од. зб. 220, арк. 2-12.

Копія, машинопис на тонкому папері.

3.1.2. Лист заступника начальника УПВІ МВС Української РСР, майора О. Максютенка заступнику начальника Управління табору військовополонених № 415, капітану Іванову та заступнику старшому лейтенанту Пономарьову про вжиття заходів для встановлення у таборах інтернованих японців, які служили в Маньчжурському протиепідемічному загоні № 731, м. Київ, 25 березня 1947 р.

Совершенно секретно

Зам[естителю] нач[альника] Управления лагеря МВД № 415
капитану тов[арищу] Иванову

Зам[естителю] нач[альника] Оперотдела лагеря МВД № 100
ст[аршему] лейтенанту тов[арищу] Пономареву

г[орода] Харьков, Запорожье

При этом направляю копии протокола допроса военнопленного японской армии, майора медицинской службы КАРАСАВА Томио.

Прошу принять срочные меры к установлению лиц, проходящих по показаниям КАРАСАВА из числа военнопленных японцев, содержащихся в лагере.

При установлении кого-либо из поименованных лиц, прошу подвергнуть тщательному допросу об их практической деятельности в противоэпидемическом отряде № 731, возглавляемом генералом ИСИИ Сиро и о деятельности отряда в целом.

Копии протоколов допросов к «15» апреля прошу выслать в оперативный отдел УПВІ МВД УССР. –

Приложение: на «12» листах. –

Заместитель начальника УПВІ МВД УССР
майор Максютенко

«25» марта 1947 г.

№ 9/2226

г[орода] Киев

ГДА МВС України, ф. 5, оп. 2, од. зб. 220, арк. 13.

Копія, машинопис.

3.1.3. Лист начальника Оперативного відділу Управління табору військово-полонених № 100, старшого лейтенанта Пономарьова заступнику начальника УПВИ МВС Української РСР майору О. Максютенку про результати вжиття заходів із встановлення серед контингенту інтернованих японців, осіб, які служили в Маньчжурському проти-епідемічному загоні № 731.

м. Запоріжжя, 6 травня 1947 р.

Сов[ершенно] секретно

Зам[естителю] нач[альника] УПВИ МВД УСССР
майору тов[арищу] Максютенку

гор[ород] Киев

На № 9/2226

Согласно Ваших указаний Оперотдел принял меры по установлению военнопленных японцев проходящих по показаниям военнопленного японской армии, майора медицинской службы КАРАСАВА Томю.

Все выявленные военнопленные японцы, фамилии которых в какой-либо степени являлись сходственны с фамилиями, проходящими по показаниям военнопленного КАРАСАВА, были нами опрошены по вопросу их службы в противозидемическом отряде № 731. Из всех опрошенных военнопленных, служивших в этом отряде и знающих что-либо о практической деятельности отряда, нами не установлено. —

Начальник Оперотдела лагеря № 100 МВД СССР
ст[арший] лейтенант Пономарев

№ 1/681

6 мая 1947 г.

Испол. Глухман.

ГДА МВС України, ф. 5, оп. 2, од. зб. 220, арк. 22.

Оригінал, машинопис.

3.1.3. Лист в.о. начальника Оперративного відділу Управління табору військовополонених № 415, лейтенанта Дехтяря заступнику начальника УПВИ МВС Української РСР майору Максютенку про результати взяття заходів із встановлення серед контингенту інтернованих японців, осіб, які служили в Маньчжурському протиепідемічному загоні № 731
м. Харків, 5 червня 1947 р.

МВД СССР

Оперативно-чекистский отдел Управления лагеря № 415

«5» июня 1947 г. № 0804

гор[од] Харьков

Сов[ершенно] секретно

Зам[естителю] нач[альника] УПВИ МВД УССР
майору тов[арищу] Максютенку

гор[од] Киев

На Ваш № 9/2226 от 25.III.1947 г.

В дополнение к нашему № 0564 от 14.IV.47 г. доношу, что проведенными оперативно-следственными мероприятиями никаких новых данных в отношении содержащегося в 4-м лаготделении нашего лагеря военнопленного ТАНАКА Хидео – нами не добыто.

На допросе военнопленный ТАНАКА Хидео показал, что он, находясь на службе в бывшей японской армии, работал в качестве санитаря при военном складе в г. Хидно и был в звании ст. сержанта, следовательно, последний не является разыскиваемым подполковником ТАНАКА Хидео – военнослужащим бывшего 731-го противозидемического отряда квантунской армии.

Однако, военнопленный ТАНАКА Хидео, находящийся в нашем лагере, подвержен нами дальнейшей агентурной разработке и при положительных результатах немедленно Вас информируем.

Для опознания личности посылаем групповой снимок военнопленных бывшей японской армии, среди которых сфотографирован военнопленный ТАНАКА Хидео, содержащийся в нашем лагере (отмечен крестиком).

Приложение: фотокарточка.

И[сполняющий] о[бязанности] начальника
Оперчекотдела УЛВП 415 МВД СССР
лейтенант Дехтярь

ГДА МВС України, ф. 5, оп. 2, од. зб. 220, арк. 23.

Оригінал, машинопис.

3.1.4. *Доповідна записка начальника УМВС у Запорізькій області, полковника Роговцева та заступника начальника з оперативної роботи Управління табору військовополонених № 100 МВС СРСР, підполковника Василевича про агентурно-оперативну роботу серед військовополонених японців
м. Запоріжжя, 4 червня 1947 р.*

Сов[ершенно] секретно

МВД УССР

Зам[естителю] начальника УПВИ

майору тов[арищу] Максютенко

гор[од] Киев

При этом представляю копию докладной записки о состоянии агентурно-оперативной работы по военнопленным японцам содержащимся в лагере № 100 посланную в Оперативное Управление ГУПВИ МВД СССР согласно их требования за № 8/2/30442 от 23. V. 1947 г. переданного по «ВЧ» через УМВД.

Приложение: По тексту на 2-х листах. –

3 июня 1947 г.

№ 933, гор[од] Запорожье

Зам[еститель] нач[альника] Управления
лагеря № 100 МВД
по оперработе, подполковник Василевич

Сов[ершенно] секретно

Заместителю начальника ГУПВИ МВД СССР
генерал-лейтенанту тов[арищу] Кобулову

гор[од] Москва

На № 8/2/30442 от 23/V–1947 г.

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

Об агентурно-оперативной работе по военнопленным японцам,
содержащимся в лагере № 100 МВД

По состоянию на 30 мая 1947 г.

3 августа 1946 г. из лагеря № 28 МВД Бурято-Монгольской АССР в лагерь № 100 в гор[од] Запорожье прибыло 1241 военнопленный японец, в том числе:

Бывших офицеров.....28 чел.
Мл[адший] нач[альствующий] состав.....195 -//-
Рядового состава.....1078 -//-

В числе указанного контингента имеется 8 чел[овек] «подучетного элемента», на которых ранее были заведены дела-формуляры, а именно:

1) Дело-формуляр № 126 под кличкой «УДА» на военнопленного бывшего Квантунской армии ХИРОВАЙТОРИ СУСУМУ, 1910 г. рождения, поданный Японии, по специальности преподаватель физкультуры, бывший командир роты бывшей японской армии, по званию поручик.

2) Дело-формуляр № 61 под кличкой «НАДЗИРАТЕЛЬ» на военнопленного САИО ХАЧИРА, 1911 г. рождения, окончил полицейскую школу, занимал должность старшего надзирателя полиции.

3) Дело-формуляр № 149 под кличкой «КУКУЯМА» на военнопленного ЭКОЯМО МАШИРУ, 1919 г. рождения, по специальности врач, военное звание поручик.

4) Дело-формуляр № 63 под кличкой «ФАБРИКАНТЫ» на военнопленного МАЦУО СИОЗО, 1909 г. рождения, поданный Японии, окончил полицейскую школу.

5) Дело-формуляр № 64 под кличкой «ДОБРОВОЛЕЦ» на военнопленного САТО ТАКУС, 1917 г. рождения, поданный Японии, бывший командир взвода, бывшей японской армии, бывший унтер-офицер.

6) Дело-формуляр № 148 под кличкой «СЕЙКО» на военнопленного САСАКИ СЕГО, 1919 г. рождения, японец, бывший командир батальона в звании капитан.

7) Дело-формуляр № 125 под кличкой «НОВОТИМУРА» на военнопленного МИНАМИНО НАРАЗА, 1903 г. рождения, по профессии коммерсант, бывший начальник штаба 79-й бригады, бывший подпоручик японской армии.

8) Дело-формуляр № 62 под кличкой «ЧИНОВНИК» на военнопленного СУДВУКИ ХОРДО, 1915 г. рождения, имеет среднее образование.

Агентуры среди указанного контингента японцев из лагеря № 28 МВД Бурят-Монгольской АССР к нам не поступило.

Ввиду отсутствия переводчиков японского языка агентурную работу среди японцев нам проводить не представляется возможным.

На наш запрос за № 0/740 от 12 августа 1946 г. – о высылке переводчика японского языка УПВИ МВД УССР своим отношением за № 9/4102 от 21 августа 1946 г. сообщил нам, что им сделан запрос в ГУПВИ МВД СССР о высылке к нам переводчика японского языка. Однако положительных результатов до сих пор не достигнуто.

Справка:

1. На весь контингент военнопленных лагеря № 100 в количестве 18 000 имеется 8 переводчиков Оперотдела, из них: немецкого языка – 7 и венгерского языка – 1 человек.

2. Вакантных должностей переводчиков в Оперотделе лагеря в данное время не имеется.

3. Необходимо немедленно прикомандировать переводчика японского языка за счет других лагерей или за счет других должностей лагеря № 100.

«4» июня 1947 г.

№ 932

гор[од] Запорожье

Начальник Управления МВД по З[апорожской] о[бласти]
полковник Роговцев

Зам[еститель] нач[альника] Управления лагеря № 100 МВД
по оперработе, подполковник Василевич.

ГДА МВС України, ф. 5, оп. 2, стр. 220, арк. 24-26.

Копія, машинопис.

Примітка. На супровідному листі до доповідної записки олівцем накладено резолюцію: «Гов. Вайсберг. Навряд ли ГУПВИ поможет в переводчиках. 10.VI». Підпис нерозбірливий.

*3.1.5. Лист заступника начальника Оперативного управління ГУПВІ МВС СРСР Антонова заступнику міністра внутрішніх справ Української РСР Лобуренку про недоліки агентурно-оперативної роботи серед японського контингенту табору військовополонених № 415 МВС СРСР.
м. Москва, 2 липня 1947 р.*

Министерство внутренних дел СССР
Глав[ное] Управ[ление] по делам военнопленных
2 июля 1947 г. № 52/5302, г[ород] Москва

Совершенно секретно

Зам[естителю] министра внутренних
дел УССР
Комиссару милиции 3-го ранга
товарищу Лобуренко
г[ород] Киев

Исполняющий обязанности начальника оперативного отдела управления лагеря № 415 УМВД по Харьковской области – лейтенант ДЕХТЯРЬ представил в Оперативное Управление ГУПВИ МВД СССР докладную записку об агентурно-оперативной работе в данном лагере среди военнопленных японцев за 1-й квартал сего года за № 0862 от 18/VI-47 г.

Из докладной записки видно, что агентурно-оперативная работа среди военнопленных японцев в лагере МВД № 415 не налажена. Оперсостав свои задачи также понимает неправильно.

Вместо выявления среди военнопленных японцев бывших сотрудников японских разведорганов и разоблачения японской агентуры, находившейся на территории СССР, оперработники лагеря занимаются изучением политических партий Японии, что известно из печати и получают показания от военнопленных японцев о структуре японской армии.

В докладной записке часто упоминается разведорган Японии «Кэмпэ», практическая деятельность которого изучается в данном лагере. Необходимо разъяснить оперсоставу лагеря, что, видимо, здесь идет речь о работе японской жандармерии, по-японски «Кэмпэйтэй», о функциях которой подробно указано в директиве МВД СССР за № 252-1945 г.

Учитывая, что в резерве Управления Кадров МВД СССР и ГУПВИ японских переводчиков нет, прошу дать указание УМВД Харьковской и Запорожской областей по работе среди военнопленных японцев:

1. Выявить среди военнопленных японцев лиц, владеющих русским языком, и приступить к активному их допросу, так как практика оперативной работы показала, что лица из числа японцев, владеющих русским языком, в большинстве случаев являются бывшими сотрудниками японских разведывательных и контрразведывательных органов, которые должны знать японскую агентуру, находившуюся на территории СССР.

2. Имеющуюся агентуру среди военнопленных японцев направлять, главным образом, на изучение контингента и выявление среди военнопленных японцев бывших сотрудников японских военных миссий и других разведорганов Японии и других законспирированных реакционных формирований в лагере. Всех выявленных разведчиков и агентов японских разведорганов необходимо подвергнуть активному допросу, с задачей получения от них их практической деятельности против СССР и установления известной им японской агентуры на территории СССР.

Одновременно с этим отмечаем, что упоминание в докладной записке фамилий агентов, завербованных в лагере, есть прямое нарушение приказа МВД ССР № 00282 от 5.IV.46 г. Подобные документы должны направляться серией «ОК».

Кроме того, считаю необходимым указать оперработникам лагеря № 415 на недопустимость в дальнейшем, направления докладных записок ОУ ГУПВИ минуя МВД УССР.

О результатах устранения отмеченных недочетов в указанном лагере прошу в очередном отчете за 2-й квартал об этом сообщить.

Зам[еститель] начальника Оперуправления ГУПВИ МВД СССР
Комиссар милиции 2-го ранга Антонов

ГДА МВС України, ф. 5, оп. 2, од. зб. 220, арк. 27-27 зв.

Оригінал, машинопис.

3.1.6. Лист заступника начальника табору військовополонених № 217 МВС СРСР з оперативної роботи Щербак заступнику начальника УПВИ МВС УРСР О. Максютенку та начальнику Відділу у справах військовополонених та інтернованих УМВС у Сталінській області А. Гончаренку про надходження контингенту інтернованих японців м. Краматорськ, 12 серпня 1947 р.

Срочно
Совершенно секретно

Заместителю начальника УПВИ МВД СССР
майору тов[арищу] Максютенко
г[ород] Киев

Начальнику ОПВИ УМВД Сталинской области
майору тов[арищу] Гончаренко
гор[од] Сталино

Из лагеря № 415 – Харьков в обслуживаемый нами лагерь прибыло 764 военнопленных японца.

В составе контингента имеется только пять агентов.

Материалы на подучетный элемент не поступили.

Прошу дать указание об основных направлениях в агентурно-оперативной работе по японцам и можно ли рассчитывать на присылку переводчика японского языка.

Заместитель начальника Управления
лагеря № 217 МВД СССР по оперработе
подполковник Щербак

г[ород] Краматорск
«12» августа 1947 г.
№ 1071

ГДА МВС України, ф. 5, оп. 2, од. зб. 220, арк. 30.

Оригінал, машинопис.

3.1.7. *Доповідна записка начальника Управління табору військовополонених № 415 МВС СРСР Г. Чудакова та заступника начальника табору з оперативної роботи В. Іванова «Про агентурно-оперативну та слідчу роботу серед військовополонених японців, які утримуються в таборі № 415 МВС СРСР»*
м. Харків, 4 липня 1947 р.

Министерство внутренних дел СССР
Глав[ное] Управ[ление] по делам военнопленных
15 июля 1947 г. № 52/5582, г[ород] Москва

Совершенно секретно

Зам[естителю] министра внутренних дел УССР
Комиссару міліції 3-го ранга
тов[арищу] Лобуренко
г[ород] Киев

В дополнение к № 52/5302 от 3.VII с/г. возвращаю при этом докладную записку за 2 квартал с/г о состоянии агентурно-оперативной работы среди военнопленных японцев, содержащихся в лагере МВД № 415, представленную в Оперуправление ГУПВИ начальником Управления лагеря капитаном ЧУДАКОВЫМ.

Обращаю Ваше внимание на недопустимую небрежность со стороны работников лагеря МВД № 415 к составлению прилагаемой докладной записки, текст которой разобрать невозможно.

Прошу дать указание руководству лагеря МВД № 415, чтобы в будущем все оперативные документы в адрес Оперуправления ГУПВИ МВД СССР направлялись за подписью руководящих работников МВД–УМВД УССР.

Приложение: по тексту на 8 листах.

Зам[еститель] нач[альника]
Оперуправления ГУПВИ МВД СССР
комиссар міліції 2-го ранга Антонов

ДА МВС України, ф. 5, оп. 2, од. зб. 220, арк. 28.
Оригінал, машинопис.

Совершенно секретно

Экз[емпляр] № 2

Начальнику Оперативного управления
ГУПВИ МВД СССР
гор[од] Москва

Зам[естителю] начальника УПВИ МВД УССР
майору тов[арищу] Максютенко
г[ород] Киев

Начальнику УМВД по Харьковской области
полковнику тов[арищу] Верева
г[ород] Харьков

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

Об агентурно-оперативной и следственной работе среди военнопленных японцев, содержащихся в лагере № 415 МВД СССР

За 2-й квартал 1947 г.

Общие данные

По состоянию на 1 июля 1947 г. в Управлении лагеря № 415 МВД СССР военнопленных японцев содержится 3599 человек, из них 52 офицера.

Агентурно-оперативная работа

На 1 апреля 1947 г. агентурный аппарат Оперчекотдела Управления лагеря состоял из 22 действующих агентов.

За отчетный период завербовано 3 агента.

Таким образом, на отчетный день агентурный аппарат среди военнопленных бывшей японской армии состоит из 25 агентов.

Насыщенность агентурой на отчетный день среди военнопленных японцев составляет: [один] агент на 144 военнопленных.

В связи с тем, что переводчика японского языка в нашем лагере нет, а база для вербовки агентуры абсолютно исчерпана, так как нами все военнопленные японцы, знающие хотя бы в незначительной степени русский, немецкий и английский языки – уже завербованы, новых вербовок проводить не имеется никакой возможности.

На отчетный день в Оперчекотделе среди военнопленных японцев выявлено и состоит на оперативном учете 166 человек.

Из них:

- сотрудников «Кэмпэ» – 14 (из них 5 выявлено в 1-м квартале [19]47 г.);
- сотрудников полиции – 11;
- священнослужителей – 7;
- чиновников госаппарата – 2;
- владельцев предприятий, промыслов и банков – 34;
- купцов, владельцев гостиниц, ресторанов и магазинов – 43;
- помещиков и др[угих]. крупных землевладельцев – 30;
- саботажников производства – 25.

Выявление официальных сотрудников японского разведывательного и контрразведывательного органа «Кэмпэ»

Во 2-м квартале, продолжая агентурную работу среди военнопленных бывшей японской армии, содержащихся в нашем лагере, по выявлению официальных сотрудников японского разведывательного и контрразведывательного органа «Кэмпэ», нами дополнительно установлены 9 человек сотрудников этого органа.

Выявленные в отчетном периоде официальные сотрудники «Кэмпэ» являются:

1. ВАТАНАБА Мэрикацу Мацуори, 1921 г. рождения, уроженец и житель Кусюманен Тамуромун, японец, в японской армии с 1943 г., ефрейтор.
2. ОКАМОТО Осуроку Чийокити, 1917 г. рождения, уроженец и житель г[орода] Кабасичоо, область Окаяма, японец, в японской армии с 1939 г.
3. АДАТИ Сабуро Натазири, 1917 г. рождения, уроженец г[орода] Хоккодати, японец, в японской армии с 1938 г., учился в школе военной полиции «Кэмпэ» в 1940 г.
4. КОВАХАРА Таитиро, 1907 г. рождения, уроженец и житель дер[евни] Того, район Китака, японец, в японской армии с 1945 г., до армии служил в тюрьме в качестве писаря с 1938 г.
5. НАКАГАРА Экразо, 1919 г. рождения, уроженец дер[евни] Нигарикава, штат Титакэмбарэ, японец, в японской армии с 1945 г., в 1944 г. работал в охране тюрьмы, ст[арший] ефрейтор.
6. СИОАКУ Тэцуо, 1919 г. рождения, уроженец с. Канаура, провинция Одегум, японец, в японской армии с 1944 г. С 1943 г. до армии служил в гражданской полиции, сержант.

7. ТЕРЕКАДО Такео Дзензабуро, 1922 г. рождения, уроженец села Мато, японец, в японской армии с 1944 г.

8. КОМАЦУ Капуо Камехичи, 1916 г. рождения, японец, служил в военной полиции «Кэмпэ».

9. МУРАХАСИ Нобумаса Семацу, 1920 года рождения, уроженец гор[ода] Тифкен той же префектуры, японец, служил в японской армии с 1944 года.

Таким образом, на отчетный день среди военнопленных, содержащихся в нашем лагере, сотрудников «Кэмпэ» установлено 14.

Установленные во втором квартале сотрудники «Кэмпэ» нами были подвергнуты настойчивому допросу на предмет установления их практической деятельности в этом органе, выявления других сотрудников, подлежащих розыску и агентуры этого органа.

К наиболее характерным показаниям относятся показания бывших сотрудников «Кэмпэ», ныне военнопленных, содержащихся в нашем лагере: военнопленный ОКАМОТО, будучи привлеченным к следствию, показал, что находясь на службе в японской армии с 1938 г. он добровольно в 1939 г. пошел в шестимесячную школу «Кэмпэ», находившуюся в столице Маньчжурии.

Все курсанты, в том числе и военнопленный ОКАМОТО, перед вступлением в школу были подвергнуты экзамену по общеобразовательным предметам и логическому мышлению. Из числа выдержавших экзамен, зачислению в школу подлежали только те, которые имели хорошие характеристики от командования их частей.

Из преподавательского состава данной школы военнопленный ОКАМОТО назвал следующих:

1. Начальник школы – подполковник ШИХАДЗУМИ Кенсабуро, лет 47, высокого роста, плотный, волосы черные, особых примет не имеет.

2. Преподаватель уголовного права – майор САТО Сабуру, лет 40, среднего роста, худощавый, волосы черные.

3. Преподаватель следственной работы – лейтенант ТАКАЯБУ, лет 45, высокого роста, нормального телосложения, говорил в нос, вследствие чего его произношение не совсем ясное.

4. Преподаватель «джиу-джитсу» – НАОКИ, лет 35, высокого роста, стройный, носил длинные черные волосы.

5. Заместитель начальника школы, он же преподаватель фехтования, лейтенант ТОКАКУА, лет 44, низкого роста, худой, передний ряд зубов золотой.

Из 500 курсантов, проходивших вместе с военнопленным ОКАМОТО обучение, было отобрано только 90, имевших отличные оценки, которые и были направлены в Главное Управление «Кэмпэ» для получения назначения. Лично ОКАМОТО Главным Управлением был послан на работу в качестве уполномоченного отдела «Кэмпэ» 853-го пехотного полка, где он прослужил до 1943 г., а затем был переведен в гор. Канто, в Главное Управление «Кэмпэ», где и служил по день пленения частями Советской Армии.

Отделение «Кэмпэ» 853-го пехотного полка состояло из 15 человек, из них военнопленный ОКАМОТО назвал трех человек, а именно:

1. Начальник отделения фельдфебель САКАТА, лет 31, высокого роста, крепкого телосложения, носил большие усы.
2. Уполномоченный отделения фельдфебель ТАКАШИНА, лет 30, худощавый, среднего роста, лысый.
3. Старший уполномоченный отделения «Кэмпэ» – фельдфебель МИАМОТО, лет 34, среднего роста, худощавый, носил очки.

Из сотрудников отделения «Кэмпэ», находившегося в гор[оде] Канто, последственный назвал следующих:

1. Начальник управления «Кэмпэ» – полковник СИРАГАМИ, лет 53, низкого роста, худощавый, уши большие.
2. Адьютант начальника управления, он же начальник общего отделения – лейтенант КАМВАРА Чкара, лет 35, высокого роста, худощавый, волосы черные, лицо белое и внешне приятное.
3. Начальник отделения «Ток-Кокка» (политическая полиция) – лейтенант ФУНАХАШИ, лет 29, высокого роста, плотного телосложения, носил усы.
4. Начальник интендантско-хозяйственного отдела – мл[адший] лейтенант интендантской службы (звания «Кэмпэ» не имел) – ХАРАДА, лет 27, среднего роста, носил очки.
5. Следователь отделения «Ток-Кокка» – фельдфебель КУБО Юкити, лет 32, высокого роста, худощавый.

Предупреждение шпионажа, разглашения военной тайны и изучение поведения военнослужащих японской армии вне части – проводилось, как показал военнопленный ОКАМОТО, через агентуру.

Лучших результатов в этом направлении всегда добивалась, заявил он, агентура из числа владельцев ресторанов. Поэтому в своей работе военнопленный ОКАМОТО, как бывший сотрудник «Кэмпэ», прибегал к вербовке агентуры именно из этой категории лиц.

Из числа своей лучшей агентуры военнопленный ОКАМОТО назвал хозяйку ресторана гор[оде] Шумка (Маньчжурия) – КАНЗАКИ Теруко, лет 27, среднего роста, нормального телосложения, волосы черные, особых примет не имеет и хозяйку ресторана в том же городе – ХАШИМОТО, лет 50, низкого роста, худощавая, волосы черные с небольшой проседью, лицо морщинистое, в молодости была гейшей.

Военнопленный АДАТИ после продолжительного запырательства вынужден был дать показания о своей принадлежности к «Кэмпэ».

На следствии АДАТИ показал, что находясь на службе в 26-м пехотном полку бывшей японской армии в июне 1940 г. в числе других трех японских солдат был послан в город Син-Дзянь в школу «Кэмпэ».

АДАТИ, по отношению к показаниям военнопленного МОРИСИТО назвал совершенно другой начальствующий состав школы и несколько тождествен показаниям военнопленного ОКАМОТО, а именно:

1. Начальник школы подполковник ШИСАДЗУМИ Кенсабуро, лет 50, низкого роста, полный, носил маленькие усы.

2. Адъютант начальника школы, он же преподаватель следственной и агентурной работы – капитан ТАКАКУВА, лет 50, среднего роста, худощавый, волос с проседью, голос хриплый, глаза маленькие, брови тонкие, рот всегда закрыт.

3. Майор ХАРИЦУЧИ Масао, лет 42, среднего роста, худощавый, глаза большие черные, брови широкие, нос большой, рот большой с тонкими губами, зубы большие и ровные, большой лоб, на горле выступает кадык, сутуловат, имел духовное образование – преподавал японскую и маньчжурскую конституцию.

4. Преподаватель судебного права – лейтенант ОКАДА, лет 45, высокого роста, худощавый, лысый, лицо маленькое, глаза большие, рот слегка приоткрыт, носил маленькие усы.

5. Преподаватель военного дела – мл[адший] лейтенант ЭНДО, 47 лет, среднего роста, полный, волосы с проседью, носил очки и усы.

На занятиях в школе «Кэмпэ», как показал военнопленный АДАТИ, курсанты изучали иностранные языки, в том числе маньчжурский и русский; следственную и агентурную работу, а также фехтование, верховую езду и «джу-джитсу».

По окончании школы в декабре 1940 г. АДАТИ был направлен в отделение «Кэмпэ» дивизии Такамури, где использовался на разных работах: дежурил на железнодорожной станции гор[од] Хунь-Чунь, нес службу в тюрьме, а затем 2,5 года, т.е. до декабря 1943 г. работал на интендантской должности.

В декабре 1943 г., по приказанию начальника управления «Кэмпэ» в группе других 8 человек он был переведен в гор. Канто, в Управление «Кэмпэ», где работал в информационном отделе.

В октябре 1944 г. военнопленный АДАТИ был переведен в отделение «Кэмпэ» в гор[од] Томон (провинция Канто) по обслуживанию железнодорожной станции, где и работал по день его пленения частями Советской Армии. В данном городе АДАТИ наряду с агентурной работой занимался и следствием по расследованию причин аварий на железной дороге, продаже опиума и др.

Из числа агентуры, находившейся у него на связи, АДАТИ назвал сотрудницу ресторана ТАКЕДА Тино, 46 лет, проживавшую в гор[оде] Томон по ул. Гинга и вторую сотрудницу ресторана ОЭНЭ, лет 50.

Из сотрудников 2-го отдела «Кэмпэ» – «Ток-Кокка» (политическая полиция), находившихся вместе с ним в лагере для японских военнопленных в Корее, военнопленный АДАТИ назвал следующих:

1. Писарь КИМУРА Ясимаса, лет 38, старшина.
2. Писарь СИМОНАЦИ Фусакиги, лет 38, старшина.
3. ТАКЕБУ Цетоно, лет 31, сержант, дежурил по городу.
4. УЕНО Такаси, лет 30, сержант, дежурил по городу.
5. СУГИЯМА Чоокан, 30 лет, сержант, дежурил по городу.
6. КАДОНАМА Сиги, лет 30, сержант, дежурил по городу.
7. ОГА Дзюзо, лет 30, сержант, дежурил по городу.
8. КИНОСТА Хадуме, лет 32, старшина.
9. МУРАКАШИ Кеити, лет 29, старшина, дежурил по городу.
10. СЕДА Июти, лет 28, старшина, дежурил по городу.

Военнопленный МУРАХАСИ на допросе от 15 мая 1947 г. показал, что в школе «Кэмпэ» им читались следующие дисциплины:

1. Конституция Японии и Маньчжурии.
2. Китайский язык.
3. Уголовный кодекс.
4. Методы разведки вражеской идеологии и пропаганды.
5. Приемы убийства без применения холодного и огнестрельного оружия.
6. Дактилоскопия, пермострация корреспонденции.
7. Особые приемы связывания веревками задержанных.
8. Джину-джитсу.

Касаясь приема работы «Кэмпэ» при разработке интересующих этот орган лиц, военнопленный МУРАХАСИ показал, что при изучении лиц, подлежащих агентурной разработке, применяются следующие приемы:

1. Изучение друзей и знакомых вообще и в частности посещающих его квартиру.

2. Наружное наблюдение.
3. Пермострация писем и другой переписки.
4. Негласные обыски квартиры с целью обнаружения радио и телефонной аппаратуры.
5. Фотографирование.
«Кэмпэ» вербует свою агентуру из таких категорий лиц:
 1. Идеологически стойких.
 2. Располагающих хорошими связями.
 3. Владельцев движимого и недвижимого имущества.
 4. Перебежчиков из других государств.
 5. Уголовных преступников.
 6. Артистов театра и кино.
 7. Владеющих иностранными языками.
 8. Красивых женщин и проституток.

Необходимо отметить, что серьезным препятствием в проведении агентурно-оперативных и следственных мероприятий по делам военнопленных, как мы указали выше, являлось отсутствие переводчиков японского языка. Вследствие этого, при ведении следствия не всегда представлялось возможным правильно записывать фамилии, населенные пункты и прочее, а также проводить качественную работу с агентурой.

Не взирая на это, во 2-м квартале сего года, в результате настойчивых допросов подучетников, нам удалось закончить 8 следственных дел на сотрудников «Кэмпэ», а также выявить 10 человек агентуры этих органов.

Начальник Управления лагеря № 415 МВД СССР
капитан Чудаков

Зам[еститель] начальника Управления лагеря № 415
МВД СССР по оперчекработе, капитан Иванов.

«4» июля 1947 г.
№ 0453

Отп[ечатано] 4 экз.
Экз[емпляр] № 1-3 в адр[ес]
Экз[емпляр] № 4 – в дело.

ГДА МВС України, ф. 5, оп. 2, од. зб. 220, арк. 32-39.
Копія, машинопис.

*3.1.8. Лист начальника УМВС по Запорізькій області Роговцева та заступника начальника Оперативного відділу табору військовополонених № 100 МВС СРСР Пономарьова начальнику 2-го відділу Оперативного управління ГУПВІ МВС СРСР Лютому та заступнику начальника УПВІ МВС УРСР О. Максютенку про хід агентурно-оперативної роботи серед контингенту інтернованих японців.
м. Запоріжжя, 9 липня 1947 р.*

Міністерство внутрішніх справ УРСР
Управління МВС по Запорізькій області
Опер[ативний] отдел
9 люля 1947 г. № 0/1150, г[ород] Запорожье

Совершенно секретно

Начальнику 2-го отдела О[перативного]
У[правления] МВД СССР
полковнику Лютой, г[ород] Москва

На № 52 / 4927 от 20 / VI – 1947 г.

Копия: Зам[естителю] начальника
УПВИ МВД УССР
майору тов[арищу] Максютенко,
г[ород] Киев

В процессе официального и агентурного изучения (через агентуру немецкой национальности) контингента военнопленных японцев содержащихся в лагере № 100 выявлено, что 12 человек офицеров и 2 человека из солдат владеют русским языком.

В числе выявленных военнопленных японцев, владеющих русским языком, имеются лица, состоящие на оперативном учете, а именно:

1. САСАКИ СЕГО, 1919 г. рождения, японец, подданный Японии, бывший командир батальона японской армии, в звании капитан, проходит по делу-формуляр «СЕЙКО», на которого от агента «БАРАТИ»

(агент закордонник, венгр) володіючого англійським мовою одержано доповідь інформативного характеру. –

«...САСАКИ в Японії мав знайомих серед російських емігрантів, добре відгукується про колишнього генерала СЕМЕНОВЕ...»

2. ХИРОВАТИ СУСУМУ, 1910 г. народження, японець, підданий Японії, в званні поручика, проходить по справі-формуляру «УДА».

Допитом трьох офіцерів: лейтенантів – ХИРОС КУПИАКИ, НАКАНУТИ СЕЙЕ, ст[аршого] лейтенанта ГОТО ТОСИО, оперативні цінні показання поки що не одержано. На допиті вказані військовопленні ведуть себе нещиро, намагаються приховати вміння говорити російською мовою.

Підручні САСАКИ і ХИРОВАТОРИ ще не допитувалися.

З допитаних військовоплених солдат японської армії оперативний інтерес в сенсі можливості використання як агента представляють:

НАРИТА СЕЙХЕРО, 1924 г. народження, уроженець гор[ода] Кошкіри, японець, підданий Японії, з вищою освітою – інженер морського машинобудування – закінчив в г[ороді] Йокогама морський інститут в лютому 1945 г., а в травні 1945 г. мобілізований в японську армію, полонений частинами Червоної Армії в серпні 1945 г. в гор[оді] Андзунь.

В бесіді з НАРИТА встановлено, що він походить з інтелектуальної родини, батько його підполковник, начальник лікарні в гор[оді] Йокогама, брат – офіцер японської армії, місця перебування його не знає, сестра – артистка кінофабрики «Того» в гор[оді] Токіо.

Будучи в армії військовоплений НАРИТА служив ад'ютантом командира батальйону капітана САСАКИ Сего, який перебуває в таборі № 100.

Касаючись політичних подій в Японії НАРИТА заявив, що в період війни в Японії друкована і усна агітація дуже чорнила Радянський Союз, але я переконаний в протилежному. НАРИТА – опонент англо-американської політики в Японії.

Використовуючи агентурне доповідь агента «ШТОРХ» від 4.VI с.г. про доповідь з боку НАРИТА, працюючого завідуючим японської кухні, зловживання, останній був допитаний по фактах, які він визнав, що одержав кілограм риса військовопленному німцю – кухарю і був в нервовому стані один раз в травні місяці с[его] г[ода].

Перед НАРИТА став питання про передачу під суд за крадіжку риса. НАРИТА просив не залучати його до відповідальності і щоб розмова залишилася між нами. Після цього допита НАРИТА одержав показання про осіб, приховуючих знання російської мови як серед офіцерів, а

также солдат. Офицеров, знающих русский язык, НАРИТА назвал 13 человек, а из солдат фамилии не запомнил, но обещал установить.

Таким образом, путем дачи отдельных заданий НАРИТА будет втянут в нашу работу (проверен), а затем завербован в агентурную сеть.

Дальнейшее изучение и подготовка кандидатур к вербовке будет проводиться с помощью переводчика японского языка мл. лейтенанта тов[арища] ЛЮТЫЙ – демобилизованного из Советской Армии, члена ВКП(б), которого УМВД Запорожской области оформило временно в качестве переводчика в связи с тем, что тов[арищ] ЛЮТЫЙ принят в институт восточных языков и в сентябре 1947 г. должен уехать на учебу.

Для более целеустремленной работы по выявлению и разоблачению разведчиков Японии прошу выслать ориентировку о методах работы японских разведывательных органов в период войны 1941–1945 гг.

Начальник Управления МВД Запорожской обл[асти]
полковник Роговцев

Зам[еститель] нач[альника] Оперотдела лагеря № 100 МВД
Старший лейтенант Пономарев

Отп[ечатано] 3 экз.

1-2-й экз[емпляр] – адрес

3-й экз [емпляр] – Оперотдел.

ДА МВС України, ф. 5, оп. 2, од. зб. 220, арк. 40-41.

Копія, машинопис.

3.1.9. Директива Міністра внутрішніх справ СРСР С. Круглова «Про завдання оперативних апаратів МВС–УМВС і таборів МВС для військовополонених японців із виявлення та викриття колишніх співробітників японських розвідувальних органів та японської агентури, що діяла на території СРСР.

№ 202 від 3 грудня 1947 р., м. Москва.

Совершенно секретно

ДИРЕКТИВА

Министра внутренних дел Союза ССР
за 1947 г.

Содержание:

№ 202. О задачах оперативных аппаратов МВД–УМВД и лагерей МВД для военнопленных японцев по выявлению и разоблачению бывших сотрудников японских разведорганов и японской агентуры, действовавшей на территории СССР.⁵

№ 202 3 декабря 1947 г. г[ород] Москва

Министрам внутренних дел республик
Начальникам Управлений МВД по краям и областям
Начальникам лагерей МВД для военнопленных и интернированных

Оперативными аппаратами МВД–УМВД и лагерей в соответствии с Директивой НКВД СССР № 252 от 25 декабря 1945 г. среди военнопленных японцев и интернированных выявлено значительное количество бывших сотрудников военных миссий, жандармерии, полиции и других разведывательных и контрразведывательных органов Японии.

В процессе агентурно-следственной разработки этой категории военнопленных и интернированных выявлена также структура японских разведорганов, отрядов и школ, носивших условные зашифрованные наименования, занимавшихся активной разведывательной и диверсионной деятельностью против Советского Союза.

⁵ Друкується зі скороченнями.

Вместе с тем основным недостатком агентурно-следственной работы по разработке сотрудников японских разведорганов, содержащихся в лагерях МВД для военнопленных, является слабое выявление и разоблачение японской агентуры, действовавшей на территории СССР.

Направляя ориентировку «О разведывательных и контрразведывательных органах Японии, действовавших против Советского Союза и выявлении сотрудников и агентов этих органов среди военнопленных и интернированных японцев, содержащихся в лагерях МВД», составленную на основании материалов, имеющихся в Оперативном управлении ГУПВИ МВД СССР, –

Предлагаю:

1. Всех выявленных и взятых на оперативный учет японских разведчиков подвергнуть активной агентурно-следственной разработке с задачей получения подробных показаний об их практической деятельности против Советского Союза и известной им японской агентуре, действовавшей на территории СССР [...]

2. Всех проходящих по их показаниям сотрудников и агентов японских разведорганов объявлять в розыск в лагерях МВД [...]

4. В случае обнаружения кого-либо [...] необходимо выслать в соответствующие МВД – УМВД копии протоколов допросов, изобличающих этих лиц в причастности к японским разведорганам, информируя об этом одновременно О[перативное] У[правление] ГУПВИ МВД СССР.

5. По получении от разведчиков показаний об известной им японской агентуре на территории СССР немедленно направлять в соответствующие МВД–УМВД [...] подробные ориентировки [...]

6. МВД–УМВД на основе получаемых [...] ориентировок на разыскиваемых японских агентов немедленно принимать все необходимые меры к установлению и разоблачению этих агентов [...]

7. Проводить квалифицированные вербовки агентуры из числа разоблаченных японских разведчиков, давших показания о своей работе против СССР, для использования их по выявлению других сотрудников японских разведорганов. [...]

Министр внутренних дел Союза ССР
генерал-полковник С. Круглов

ГДА МВС України, ф. 45, оп. 1, од. зб. 180. – Прим. 73, арк. 1-2.

Копія. Високий друк.

Сов[ершено] секретно
Хранить наравне с шифром

Приложение к директиве МВД СССР № 202-1947 г.

ОРИЕНТИРОВКА

«О разведывательных и контрразведывательных органах Японии, действовавших против Советского Союза и выявлении сотрудников и агентов этих органов среди военнопленных и интернированных японцев, содержащихся в лагерях МВД»

Специальный «противоэпидемический» отряд № 731

[...] был создан в 1935 г. по указанию японского правительства и находился в непосредственном подчинении командующего Квантунской армии. Возглавлял этот отряд профессор бактериологии Исии Сиро.

Главный штаб отряда находился в 25 км от г[орода] Харбин в местечке по-японски Хэйбо, по-китайски Пиньфань, а его филиалы в г[ородах] Хайларе, Линкой, Муданьцзяне, Сунь-у и Дайрене.

Данный отряд, носивший условное зашифрованное название «Отдел противоэпидемического снабжения водой Квантунской армии № 731» занимался, главным образом, изысканием активных средств бактериологической войны и способов их применения.

Отрядом № 731 изготавливались в большом количестве бактерии чумы, холеры, тифа, паратифа, сапа и сибирской язвы, которые испытывались в тюрьме отряда на живых людях – китайцах и советских гражданах, доставляемых Харбинской военной миссией.

Кроме того, изготавливаемые отрядом бактериологические средства войны испытывались на живых людях на специальном полигоне вблизи ст[анции] Аньда, а также были применены японцами против китайских войск в районах Чанде, Нимбо, железнодорожной линии Чжеган, в 1939 г. против Советской Армии на Халхин-Голе. [...]

Зам[еститель] нач[альника] Главного Управления МВД СССР
по делам о военнопленных и интернированных
генерал-лейтенант А. Кобулов

ГДА МВС Украйни, ф. 45, оп. 1, од. зб. 180. – Прим. 73, арк. 5.
Копія. Високий друк.

- 3.1.10. *Акт про нещасний випадок і смерть інтернованого японського військовослужбовця Татчі Хідеаки Хідезо.
м. Славянськ, 4 червня 1947 р.*

АКТ О НЕСЧАСТНОМ СЛУЧАЕ

1947 г[ода]. июня 4-го дня, г. Славянск. Школа быв[шего] Артема восстанавливаемая для учительского института по ул. Ленина №. Составили настоящий акт с участием ст[аршего] прораба АКИМОВА А.К., десятника объекта тов[арища] ЕВТУХОВА И.И., конвоира КУЗНЕЦОВА и пред[седателя] комиссии по технике безопасности тов[арища] ХОРИШКО П.Ф. в том, что при выполнении аварийных работ на вышеуказанном здании, т[о]е[сть] уборка мусора, выноска и очистка кирпича, выполняемых военнопленными японцами непосредственно руководимых техником тов[арищем] ЕВТУХОВЫМ И.И., произошел несчастный случай при последующих обстоятельствах:

Во время работы в момент разыгравшейся бури в 2 часа дня 4/VI. – 47 г[ода], произошло падение деформированной, сильно поврежденная бомбардировкой во время Отечественной войны, ветхой кирпичной стены. Обломками последней ушибло проходившего в это время вблизи работающего В[оенно] П[ленного]. японца, *) который немедленно доставлен через скорую помощь в больницу им[ени] Ленина, о чем и составлен настоящий акт.

*) – Татчи Хидэаки Хидезо

Ст[арший] прораб СМУ-9 (Акимов)

Техник-десятник

(Евтухов)

Конвоир В[оенно]П[ленных] (Кузнецов)

Пред[седатель] комиссии по технике безопасности

(Хоришко)

Копія, машинопис.

ЦДАВО України, ф. 5242, оп. 1, од. зб. 306, арк. 36.

3.1.11. Лист заступника Міністра внутрішніх справ України В. Барташевич начальнику управління Міністерства закордонних справ України П. Сардачуку про виявлення документів щодо поховань інтернованих японців на території України.

м. Київ, 10 червня 1992 р.

Начальнику управління
Міністерства закордонних справ України
П.Д. Сардачуку

10 червня 1992 р. № 1724
11/44 – 6378 від 04.05.1992 р.

Про направлення документів [відносно]
японських військовополонених

Повідомяємо, що в результаті пошукової роботи в архівах УВС виявлені документи на 165 японських військовополонених (Донецькій – 94, Запорізькій – 42, Харківській – 27, Дніпропетровській – 2).

Згідно з отриманими від Вас документами кількість японських військовополонених становить – 326. Розходження в цих даних можливе в зв'язку з тим, що в липні 1965 р. відповідно до розпорядження Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР від 21 травня 1964 року № 5/0232-я матеріали відносно військовополонених за 1945–1953 роки, які зберігались в архівах МВС України та УВС областей, були направлені на зберігання в Особливий архів Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР (фонд № 53 1п).

Додаток: на 14 аркушах.

п/п
Заступник міністра генерал-майор внут-
рішньої служби В.Г. Барташевич

ГДА МВС України, ф. 15, оп. 1, од. зб. 256, арк. 7.
Копія, машинопис.

3.1.12. Лист начальника інформаційного центру УМВС України у Харківській області І. Сенчука начальнику РНІІЦ МВС України В. Сахно про виявлені на території області поховання інтернованих японців
м. Харків, 19 травня 1992 р.

Министерство внутренних дел Украины
Управление внутренних дел
Исполнительного комитета Харьковского
Обласного Совета народных депутатов
Информационный центр
310002, г[ород] Харьков, ул[ица] Совнаркомовская, 5
19 мая 1992 г. № 8/9-1624
На № 4268 от 14.05.92

Начальнику РНИИЦ МВД Украины
полковнику милиции В.П. Сахно
г[ород] Киев

Направляю материалы в отношении японских военнопленных граждан, умерших в лагерях на территории Харьковской области.

Осуществлена проверка мест захоронений данной категории лиц. Установлено, что на месте захоронения военнопленного л[агерного]/о[тделения] № 5 лагеря № 415, расположенного, согласно прилагаемой схеме, рядом с территорией городского кладбища № 3 (ряд 5, могила 9) никаких могил нет и на этом месте располагается автоколонна спецмашин. В ходе опроса администрации кладбища было установлено, что на территории этого кладбища ранее было расположено захоронение немецких военнопленных, которое было перенесено в пос. Высокий, Харьковского района, Харьковской области. Однако, сведений о времени перезахоронения и наличии среди этих захоронений могилы японского военнопленного не имеется.

При проверке в пос[елок] Высоком Харьковской области, где по прилагаемой схеме расположено кладбище умерших военнопленных с[пец]/г[оспиталя] 5367, выявлено 18 осевших могил, но на них отсутствуют какие-либо надписи, вследствие чего определить принадлежность этих могил не представляется возможным. Опрос местных жителей показал, что это – могилы военнопленных, однако, их национальная принадлежность неизвестна.

На території громадянського кладбища в с[еле]. Вязовая Краснокутського району Харківської області, де по існуючим даним захований японський військовоплінний, знаходиться розпахане поле.

Приложения: Списки японських громадян на 3-х листах, ксерокопії схем місць захованих на 3-х листах.

Начальник інформаційного центру
полковник міліції І.І. Сенчук

ГДА МВС України, ф. 15, оп. 1, од.зб. 256, арк. 59.

Оригінал, машинопис.

3.2. Мідзусіма Сьохей. Записки ув'язненого з України

Ці записки, що за життя вів пан Мідзусіма Сьохей, із збірки для дітей та онуків, які не знають, що таке війна. Отримавши згоду від його родини, ми їх публікуємо.

(Упорядник)

Хоч і не хочеться згадувати, пригадую. Виходить більше сліз, ніж слів. Однак, щоб залишити перекази для дітей, які не бачили війни, беруся за цю непросту писанину.

Переживши голод і лютий холод, на станції Чита мріяв побачити Японське море. А хто в той час думав побачити Уральські гори?

Дні йшли, а ніхто й словом не перекинувся.

Через те, що радянські військові не боялися нашої втечі, вони відчинили двері вагону. З західного боку від залізничної дороги простягалися поля соняшників. «І справді, велична країна», – захоплювався Мацумото. «І чим ти захоплюєшся? Це не для милування очей, ці соняшникові поля вирощують задля харчової олії вищого ґатунку», – пояснив Судзукі. Почувши таке, я здивувався.

Поступово почала прояснятися похмура атмосфера, схожа на заупокійну відправу напередодні похованню.

Чув, що перша станція, на яку ми прибули, була станція Харків. Я знав, що відмова у бажанні повернутися на Батьківщину – неминуча. Поїзд прямував на південь від Харкова і зупинився у м. Запоріжся¹. Я дізнався, що у Запоріжжі, населення якого було третім за чисельністю після столиці Української республіки – Кисва та Харкова, після Великої Вітчизняної війни не було жодної цілілої будівлі.

Табір був за межами міста, триповерховий, а по сусідству з ним перебували німецькі військовополонені.

У будь-якому разі зникли турботи щодо майбутнього життя.

З початком вересня почалися серйозні роботи. Відбудова зручнованого повосного міста. Всі групи діяли за вказівками радянської сторони. Місце нашої групи – довосний авіазавод², що розташований неподалік від табору. Я чув, що ця територія була фронтом у період Великої Вітчизняної війни. Нам наказали відбудовувати зручновану будівлю без даху і стін.

14 грудня³ почалися побідні роботи. Раптом у мене під ногами провалилась цегляна стіна. Не встиг і зойкнути, як знепритомнів. Прийшовши до тями, я зрозумів, що в медпункті табору мене доглядає лікар, але думаю, що тоді майже не збожеволів.

Коли лікування скінчилося, я повернувся в ліжко, права половина тіла нижче від грудей була стиснута в гіпсі, і я не міг поворушити жодним м'язом. Біль децю вишух.

“Врятували – житиму», на щастя чи на біду, тільки тоді я зрозумів, що мене врятували.

Наступного дня пішов із табору, щоб госпіталізуватися. Було б більше влучно назвати лікарню табором тілесно поранених. У радіусі того, що могло зачепити мос око, помітив, що в палаті не було жодного медичного обладнання. На верхній полиці в ряд були виставлені голови поранених німецьких пацієнтів. Лікар теж був німцем, а з японців – лиш я. Тіло скуте гіпсом, ліва половина і голова ледь піднімались.

Окрім цього, я не розумів, про що йдеться, і це все мені видавалось пекельно нестерпним. Лікар мене познайомив з німцем Карлом, який доглядав за пацієнтами. Цьому Карлові я завдячую своїм життям. Він із готовністю доглядав за мною у всьому: починаючи з харчування, закінчуючи туалетом.

У Радянському Союзі хто не працює, той не їсть. Так кажуть. Тому у поранених пацієнтів, які не можуть рухатися, платня дуже мала. Під платнею я маю на увазі видачу хліба. За тиждень я схуд, аж тіло у гіпсі

почало рухатися. Всередині гіпсового панцира лютують клопи. Все, що я міг зробити – красм палиці, яку знайшов Карл, полювати на них. Навіть найменший випадковий контакт зламаних кісток викликає приступи гострого болю. Терплячи біль, намагаюсь повернутися в попередній стан, але у мене не виходить. І це повторюється по кілька разів на день.

Після аварії пройшло трохи більше місяця, лікар каже, що сьогодні зніматиме гіпс.

З благоговінням дивлюся на руки лікаря... Результат всупереч очікуванням – дуже поганий. Сам не знаю, де знаходиться кульшовий суглоб, але не можу й поворхнутися, ніби хтось прив'язав грудку свинцю до попереку. Карл, керуючись вказівками лікаря, починає робити масаж попереку жиром, подібним до смальцю. Піднімаю і опускаю ноги, витягаю – все це, міцно стискаючи зуби, бо голова тріщить від болю. Коли процедура закінчується, піднімається температура. Це триває з дня у день. Зникає бажання жити.

У травні⁴ з'явилися результати Карлових масажів, потроху починаю рухати ногами. Це обрадувало Карла, і він знайшов для мене палицю, аби я зміг ходити. Помітивши це, лікар одразу відібрав палицю. Він наполягав, щоб я ходив. Та де йти, як навіть стояти – за щастя.

В той час я мав зуб на суворого лікаря.

З тих пір, як ліг до лікарні, пройшло 7 місяців. Ноги трохи рухалися. Здивувався, коли лікар повідомив, що завтра мене випише. «З цими ногами що можна? Померти?» – запитав його прямо, на що він відповів: «Це все, що ми можемо зробити на цей момент».

Подумавши, що я вже не зможу ходити, я втратив волю жити. Мені снилося те, що я оббігаю околиці табору. Пробував накласти на себе руки, голодуючи, але це виявив Карл, і відмовив мене: «Перед тим, як помереш, тебе зашлють у Сибір».

Хоч і повернувся до табору, від робіт мене звільнили. Після того, як всі йшли на роботи, я, обхопивши ноги, наодинці проводив довгі дні. Я не маю на увазі, що мене так просто звільнили від робіт. Щоранку мене тягли до пропускного пункту аби переконати лікаря з медпункту та контролера у тому, що я непридатний до робіт.

У той час відповідальний за роботи сержант Мурата, посилаючись на результат медогляду німецького лікаря, всіляко мені допомагав.

Японські офіцери через звільнення від робіт переїхали до іншого табору.

Згодом унтер-офіцер очолював підрозділ. Командирами підрозділу були сержант Іто і згаданий вище відповідальний за роботи сержант Мурата. Ці двох працювали у канцелярії, а я, пам'ятаючи поради німецького лікаря, повзав по підлозі, вставав, з'являвся в канцелярії.

Коли виписувався з лікарні, останні настанови, які залишив мені лікар, були такими: «Ходи! Ходи! Зусилля ходити – найкращі ліки!»

За дружньою розмовою у канцелярії я дізнався про минуле сержанта Мурата. Він розповідав, що, навчаючись в імперському університеті, був залучений до підпільної комуністичної організації, через що був ув'язненим на 4 роки в Осаці. Врешті, відмовившись від комуністичних ідей, він був випущений з-за ґрат. Незабаром за повісткою був відправлений до Маньчжурії.

Я думаю, він справді людина принципу.

Я почав допомагати у роботі контори. Робота полягала в тому, що я вів розрахунки талонів, що видавалися кожній бригаді на робочому місці щодня, а потім доповідав радянській стороні. Незабаром після того, як я почав впорядковувати ці талони, радянська сторона видала наказ про зміну платні. Звично за нормою в день видавали 350 г чорного хліба. Нас попередили, що тепер при виконанні більше 100 % норми видаватимуть 350 г, 100 % – 300 г, менше 100 % норми – 280 г хліба.

Це підла зміна, щоб збільшити обсяг робіт. Переговори, які велись, закінчилися безрезультатно.

Після цих змін серед військовополонених частими стали переміщення людей. Перестали набирати в групи літніх і немічних людей, бригади розділилися на дві групи: в одні набирали молодих і сильних, а в інші – слабких.

Це задля перевірки. Бойові товариші, пообіцявши під час війни один одному у разі смерті передати останки на батьківщину, проте, думаючи за власне життя, забувають обов'язок взаємодопомоги. Вкрай сумно.

Одного дня, коли я впорядковував документи у канцелярії, німецький командир повідомив про пожежу. Коли відчинив двері, враз чорний дим наповнив кімнату. На крок нічого не стало видно. Часу дивуватися не було.

Я повз по підлозі, не знаючи, де осередок пожежі, повз вліво, повз вправо – все, немов уві сні. Я помітив, що згас вогонь, не стало чорного диму, і, озирнувшись, побачив, що здолав лише кілька метрів.

Завдяки тому, що я повз по підлозі через биль у ногах і не дихав чорним димом, я вцілів.

Я, котрий завжди хотів померти і співав пісень про це бажання, в нежданий пожежі метушився, кидався з боку в бік. Знав, що бажання жити – інстинктивне.

Радянська сторона дуже ретельно стежила за профілактикою застуди. Щомісяця робочий одяг дезинфікували гарячим повітрям. Під час такої стерилізації одяг зайнявся, це і стало причиною пожежі.

Нарешті настав той день. 11 жовтня 1948 р. видали омріяний роками наказ про звільнення⁵. Військовополонені пустилися у божжеВільний дикий танок. Я був єдиним, хто злякався звільнення. «Та аварія! Якби не було тієї аварії», страждав я. Через моє тіло звільнення видавалось страшним. Скільки разів надумував вмерти, щоразу не вистачало духу. Нарешті настав день розставання з містом Запоріжжя.

Діти, які звикли до нас під час цього трирічного ув'язнення, махали руками услід і вигукували: «До побачення, японці!». Поїзд перейшов Уральський гірський хребет. Пройшов повз знайоме місто Іркутськ. Пройшли узбережжя Байкалу. Все було білого кольору. Через снігозахисні лісосмуги нічого не було видно. Здавалось, до пункту призначення як рукою подати.

Хотів хоч на мить побачити Японію. Якби хоч раз побачити обриси Японії, після цього можна й втопитись у Японському морі. В поїзді я щодня повторював це собі. Якщо дружина з дитиною дізнаються, що я втопився, то горюватимуть.

Однак і це справа часу. Час все ставить на свої місця. Навіть якщо я житиму с цим тілом, визволений, радість буде тимчасовою. А далі життя – суцільний біль людей, що турбуються за мене, і мій. «Померти не заради когось, а задля себе», постійно повторював собі.

Здається, до Находки прибув 15 листопада, якщо мені не зраджує пам'ять. Мене поселили в корпус для інвалідів. Вперше зустрілися інваліди, зібрані з різних таборів. Мовчали.

На площі Находки щодня офіцерів у колі оточували рядові, докоряючи: «Реакціонери, реакціонери!», – співали при цьому робітничі пісні, взявшись за руки по 3 і по 5 чоловік. Марширували навколо площі.

Так звана психологія натовпу – це вершина божжеВілля. Під час підготовки посадкового списку нас силували приєднатись до компартії, і ми майже всі погоджувалися, бо найбільше за все хотіли потрапити додому.

Єдиний, хто відмовився підписатися, був сержант Мурата, який піклувався про мене. «Реакціонере, повертайся в табір!» – хоч і погрозували йому,

однак він до останнього відмовлявся. Напевно, причина полягас в тому, що одного разу відмовився від комуністичних ідей. Я був вражений такою силою волі. Почувши, що згодом він, здається, сів на корабель, я заспокоївся.

Корабель медичної допомоги «Такасаго-мару» ввійшов у док. Я чув, що корабель «Чоран-мару», що заміняв «Такасаго-мару», був кораблем демобілізованих останнього рейсу цього року. І дотепер у Находці залишилося багато японців. Якби міг, я б залишився там замість них. Адже я не мав наміру живим ступити на японську землю.

2 грудня за допомогою катера дістався до «Чоран-мару». Корабель рушив у плавання, і з набережної нас проводжали, махаючи руками, ті, хто залишився. А ми махали їм у відповідь. Сумне прощання. Я поринув у роздуми на той короткий час, який мені залишилось прожити.

4 грудня на світанку галасливо пролунало: «Видно сушу!». Усі водночас вибігли на палубу. Вигуки «Ното! Ното!»⁶ чуються для мене як «Пора! Пора!».

Однак, сам не знаю, чому ноги важкі і не поворухнуться. Це не тільки через перелом попереку. Серцебиття відмірює час. Світас.

Що ж то були за слова, які я щодень повторював у поїзді?

Чи це слабодухість? Як з'явиться бажання померти, то померти можна коли завгодно. Так думав через нерухоме тіло. Не помер, то й зміг повернутися. Не зміг померти і повернувся. Зараз думаю, що то була сила жити, хоч у той час я проклинав себе.

Висадилися у Майдзуру. Під час визволення отримав 900 ієн, ліг у госпіталь Майдзуру, постригся в перукарні госпіталю. В крамничці придбав тютюн і листівки. Про своє звільнення написав дружині, однак не наважився відправити, тому поклав у нагрудну кишеню. У безмежну чергу до палати стали ті, хто дізнався про визволення. Перед моїми очима стоять чужі батьки, рідня, які плачуть від радості. А я – неборака 150 сантиметрів на зріст, не знаходжу собі місця. Гіркі дні. По вулиці Майдзуру молода дівчина гуляє, взявши за руку з чорношкірим солдатом.

Ось моя фігура, загорнута в м'яку робу з Радянського Союзу, спирається на палицю.

Ось моя Вітчизна, яка зазнала поразки у війні. Не розумію, для чого була та війна.

15-го було вирішено відправити пацієнтів у лікарні, найближчі до місць їхнього попереднього проживання. Я мав зробити пересадку на Одаварі, вийти

на станції Сагаміхара і лягти до державної лікарні Сагаміхари. 16-го переночував у кіотському Хігасіхонгандзі. 17-го спеціальним поїздом, що прямував до Токіо, поїхав в бік Одавари. 18-го на світанку зупинився на станції Нумадзу.

Три медсестри у білому, ставши в ряд на платформі, співали «Пагорби чужини». Хто знає, може й у мого життя прийде весна, як співається в цій пісні? До станції Одавари залишалось кілька годин.

Готуюсь до висадки. Останню звістку від дружини про те, що у 1945 вона була евакуйована в Одавару, отримав, коли був у Хоучен. Де вона тепер?

Поїзд прибув до Одавари, і мені допомогли вийти на платформу. У цю мить – чи то часом не сон – назустріч біжить дружина, тримаючи за руку дитину. Коли ми розсталися, синові був рік і 3 місяці. Це насправду дружина. Все її обличчя заплакане. В мовчанні простягла назустріч руки. Мого горло стислось, я не міг вимовити і слова.

В ті руки, які я стиснув обома своїми, просочилась п'ятирічна важка праця. Тепер я, який до цього часу думав про смерть як єдину раду для себе, для майбутнього дружини і дитини, зрозумів, що помилявся. Не можна необачно прощатися з життям. Хоч повзучи по землі, треба вижити...

Ті руки, які я стискав, відвели мене від смерті. Ховаючись за спиною дружини, на мене боязко вдивлявся син, якому ось майже 6 років. Руки дружини того дня я не забуду до смерті.

У 1944 з токійського відділу зв'язку, мого місця роботи, нас зібрали на війну. За нами залишили право повернутися після тривалої перерви, і я без перешкод повернувся до роботи. Спираючись на палицю, ледве пересуваючи ноги, я діставався до роботи в переповненому вагоні.

Мені не можна програвати повноцінним людям, не можна, щоб мене жаліли – такі слова закарбувалися у моєму серці. Завдяки підтримці багатьох людей я пропрацював цілих 40 років і пішов на пенсію з корпорації телекомунікаційного зв'язку у 1973 р. Я, «звільнений від робіт», навіть у жорстоких радянських умовах, маючи на собі клеймо «неможливого видування», маю організм, який пропрацював до пенсії.

Такого повноцінні не зрозуміють.

Лиш я можу насолоджуватися цією радістю.

Переклад і упорядкування Ольги Ясинок

Примітки:

¹ Імовірно Мідзусіма Сьохей прибув до запорізького табору для війсь-

ковополонених № 100 МВС СРСР ешелонам зі станції Чита Бурято-Монгольської АРСР 3 серпня 1946 р.

² Йдеться про табірне відділення № 1 табору № 100, контингент якого використовувався на будівництві Запорізького авіазаводу № 478 (Див.: Потилячак О.В. Радянський військовий полон та інтернування в Україні (1939–1954). – К.: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2004. – С. 219.

³ 1946 р.

⁴ 1947 р.

⁵ Восени 1948 р. репатріація інтернованих японців із таборів на території Української РСР відбувалася на підставі постанови Ради Міністрів СРСР № 1098-392 с від 5 квітня 1948 р. «Про репатріацію японських військовополонених і японського цивільного населення з СРСР у 1948 р.» і відповідного наказу МВС СРСР № 00374 від 12 квітня 1948 р. («Про репатріацію військовополонених японців у 1948 р.»). Відповідно до цих рішень лише протягом жовтня 1948 р. тільки з таборів для військовополонених і спеціальних шпиталів мало бути репатрійовано на батьківщину 18000 японських громадян (Див.: Военнопленные в СССР. 1939–1956. Документы и материалы / Сост. М.М. Загоруйко, С.Г. Сидоров, Т.В. Царевская / Под. ред. проф. М.М. Загоруйко. – М.: Логос, 2000. – С. 864.

⁶ Ното – півострів у Японії.

ВИСНОВКИ

Тема історії західного інтернування японської армії по закінченні Другої світової війни є доволі специфічним зрізом великої проблеми військового полону. На думку авторів, ця специфічність виявляється у кількох аспектах. По-перше, йдеться про своєрідний, опосередкований війною та жорстким політико-ідеологічним протистоянням етнокультурний контакт двох відмінних світових цивілізацій. По-друге, стан джерельної бази, з огляду на фактичну закритість російських архівів для вітчизняних дослідників проблеми сьогодні поки що не дозволяє вивчити всі аспекти перебування бранців цього національного контингенту системи радянського військового полону на території Української РСР у 1946 – на початку 1950-х років.

В існуючій історіографії проблеми японських інтернованих у СРСР спостерігається парадоксальна ситуація: на тлі очевидного прогресу вивчення загальних питань цієї тематики її українські сторінки покищо залишаються практично недослідженими. Існуючі праці стосуються переважно Далекого Сходу і Сибіру – регіонів, де концентрація японських інтернованих у різноманітних режимних установах НКВС (МВС) СРСР була найбільшою.

Проведений авторами архівний пошук засвідчив, що у фондах Державного архіву Російської Федерації, Російського державного військового архіву, Галузевого державного архіву МВС України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України та Центрального державного архіву

вищих органів влади та управління України нарізі сконцентровано значний за обсягом і ступенем інформативності масив документів, що розкривають практично всі аспекти проблеми перебування японських інтернованих військовослужбовців у таборах для військовополонених на території України у 1946–1949 рр. Водночас, найбільшою проблемою для дослідника залишається майже повна відсутність доступу до основних комплексів джерел, що знаходяться в дотепер засекречених фондах російських архівів. Лише частково комплекс архівних джерел доповнюють збірники документів, де в основному опублікована частина документальної бази державних архівів Російської Федерації.

На основі вивчення комплексу документів вдалося уточнити територіально-часові межі розміщення та утримання інтернованих японців у регіонах України. Станом на 20 лютого 1947 р. на території Української РСР утримувалося 5132 японських інтернованих. За документами радянського відомства військовополонених встановлено, що протягом 1947–1948 рр. японські бранці були розміщені в таборах на території п'яти східних областей Української РСР – у Запорізькій (СТВ № 100 – м. Запоріжжя), Харківській (СТВ № 415 – м. Харків), Дніпропетровській (СТВ № 315 – м. Дніпропетровськ), Сталінській (СТВ № 217 – м. Краматорськ; СТВ № 242 – м. Комсомольськ) і Луганській (СТВ № 125 – м. Лисичанськ). Ті самі документи вказують на те, що на території України інтерновані японці перебували принаймні до січня 1949 р.

Що стосується особливостей трудового використання інтернованих японців на території України, то основними сферами застосування їх робочих рук були: будівельно-відновлювальні роботи у містах, будівництво автомобільних доріг і робота на підприємствах вугільної та металургійної галузей.

Аналіз напрямів, форм, методів і результатів агентурно-оперативної роботи радянських органів військового полону серед контингенту інтернованих японців у таборах для військовополонених на території України після Другої світової війни переконує, що в контексті цього національного контингенту ми спостерігаємо суттєві особливості в діяльності табірних спецслужб, викликані як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. Територія Української РСР не належала до регіонів суцільного розміщення інтернованих до СРСР японців, а відтак це впливало не лише на обставини їх утримання й трудового використання, а й на специфіку оперативно-агентурного вивчення цього контингенту.

Найбільшою проблемою для оперативників протягом усього періоду перебування японців у таборах для військовополонених в Україні була практично повна відсутність перекладачів японської мови. Ця обставина

не просто значно утруднювала проведення допитів контингенту, його документальне та агентурне вивчення, а й змушувала чекістів застосовувати не зовсім традиційні методи оперативної роботи: застосування табірної агентури інших національностей, пошук серед японців осіб, які володіють російською мовою та їх послена оперативна й агентурна розробка. Чи варто при цьому говорити, що за подібних умов очікувати якихось вагомих результатів у царині викриття розвідувальної та контррозвідувальної агентури Японії чи пошуку військових злочинців серед інтернованих військовослужбовців Квантунської армії не доводилося. Останній висновок і підтвердила реальність – упродовж всього періоду перебування японського контингенту в таборах на території Української РСР лише одиниці із понад п'ятитисячної табірної громади були зараховані оперативниками до так званого «подучетного елемента».

Дослідження питання про захворюваність і смертність серед японських контингентів таборів для військовополонених в Україні дозволило встановити, що сліди японських поховань слід шукати принаймні на 15 кладовищах п'яти східних і центральних областей України. Відзначаємо, що рівень смертності серед японського контингенту таборів для військовополонених в Україні був нижчим ніж смертність серед інших національних груп бранців. Підкреслюючи цей факт, слід мати на увазі, що інтерновані японські солдати та офіцери були перевезені в табори Української РСР у той період, коли система утримання, забезпечення й трудового використання бранців стабілізувалася, а рівень захворюваності та смертності серед іноземних військовополонених невпинно зменшувався. На нашу думку іншим важливим чинником, який очевидно робив показник смертності серед японців мінімальним, було порівняно нейтральне, а то й прихильне ставлення до цього національного контингенту з боку табірної адміністрації, господарських керівників і цивільного населення. За даними цвинтарних книг вдалося встановити й імена 211 померлих і похованих в Україні японських військовополонених. Проте є всі підстави вважати, що ця цифра далека від остаточної. Зарядити встановити істину у цьому питанні може лише широкомасштабна пошукова робота в українських, а головне – в російських архівах.

В КРАЮ, ДЕ НЕ РОСТЕ САКУРА...

...Влітку 1992 р. українське шахтарське місто Дружківку відвідала група сивочолих ветеранів – учасників Другої світової війни. Вони поклали квіти до місцевого меморіалу загиблим захисникам Вітчизни та висадили поруч непримітні невеличкі деревця. Проте це не були ветерани Червоної Армії, як звично можна було б подумати. Це були ветерани іншої армії, армії, яка в останній світовій війні протистояла Радянському Союзу – Імператорській армії Японії. Саджанці ж, що сіли своїм корінням в українську землю, були молодими паростками сакури – дерева, що як калина в Україні, є таким самим символом Японії. Висадили їх люди в пам'ять про своїх товаришів, які понад 40 років тому не по своїй волі опинившись за тисячі кілометрів від рідної землі в далекій Україні, так ніколи більше їй не повернулися на батьківщину...

Прошло кілька років. Не витримавши тутешнього клімату та байдужості українського чиновництва, засохла сакура... Проте не засохла пам'ять людська. Навпаки. Вона все проростає та проростає новими паростками в душах нащадків ветеранів.

Знову і знову на пам'ять приходять слова колишнього інтернованого Кітти Нобуо:

«[...]Я думаю, що світ дійсно єдиний і люди багато в чому схожі один на одного. Ось, наприклад, прощаючись, ми плачемо. Не знаємо мови, але підніми руку та помахай нею і все стане зрозумілим без слів. Ні, не даґма все це було, і російський табір ... я так думаю».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архівні джерела

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України, м. Київ)

- 1.1. Списки на умерших военнопленных в спецгоспитале № 5367, пос. Высокий (январь 1945 г. – сентябрь 1949 г.) // Центральный державный архив вищих органів влади та управління України. – Ф. 5242. – Документи про поховання військовополонених та інтернованих осіб на території України, оп. 2, од. зб. 292. – 22 арк.
- 1.2. Алфавитная книга учета умерших военнопленных западных и восточных государств 3-го лагерного отделения Управления лагеря № 415 МВД СССР (1 января 1946 г. – 15 июля 1947 г.) // Центральный державный архив вищих органів влади та управління України. – Ф. 5242. – Документи про поховання військовополонених та інтернованих осіб на території України, оп. 2, од. зб. 304. – 39 арк.
- 1.3. Материалы на умерших военнопленных лагеря № 415 МВД СССР (22 марта 1946 г. – 14 мая 1947 г.) // Центральный державный архив вищих органів влади та управління України. – Ф. 5242. – Документи про поховання військовополонених та інтернованих осіб на території України, оп. 2, од. зб. 305. – 39 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України, м. Київ)

- 1.4. Справка о наличии и закреплении за хозорганами военнопленных по национальностям и о количестве подлежащих отправке венгров и румын по состоянию на 20 мая 1947 года // Центральный державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Центральный комитет Комуністичної партії України, оп. 23, од. зб. 4587. – Арк. 143-159.
- 1.5. Справка о наличии, закреплении и выводе военнопленных хозорганами из лагерей МВД УССР по состоянию на 10 августа 1947 г. // Центральный державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Центральный комитет Комуністичної партії України, оп. 23, од. зб. 4716, арк. 168-205.
- 1.6. Справка о наличии, физическом состоянии и национальностям военнопленных, содержащихся в лагерях МВД УССР от 22 августа 1947 г. // Центральный державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Центральный комитет Комуністичної партії України, оп. 23, од. зб. 4716, арк. 206-207.

Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України (ГДА МВС України, м. Київ)

- 1.7. Справа фонду. – Т. 2 (10 жовтня 1963 р. – 29 вересня 1967 р.). Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України (далі – ГДА МВС України). – Ф. 5. – Управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС (МВС) Української РСР. – 123 арк.
- 1.8. Штатные расстановки личного состава лагерей МВД для военнопленных Украинской ССР (1 января 1946 г. – 31 декабря 1946 г.) // Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України. – Ф. 5. – Управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС (МВС) Української РСР, оп. 2, од. зб. 184. – 290 арк.
- 1.9. Штатная расстановка Управления лагеря 415 МВД СССР УМВД Харьковской области (28 сентября 1946 г. – 29 сентября 1946 г.) // ГДА МВС України, ф. 5, оп. 2, од. зб. 194. – 32 арк.

- 1.10. Контрольно-наблюдательное дело с актами Чрезвычайной Государственной Комиссии, показаниями свидетелей и обвиняемых о зверствах и злодеяниях на временно оккупированной территории СССР в период войны 1941-1945 гг. – Т. 1. (6 октября 1946 г. – 30 октября) // ГДА МВС України, ф. 5, оп. 2, од. зб. 200. – 352 арк.
- 1.11. Контрольно-наблюдательное дело № 20 переписки по подучетному элементу с лагерями по директиве МВД СССР № 285. Списки главных военных преступников (10 августа 1947 г. – 10 января 1948 г.) // ГДА МВС України, ф. 5, оп. 2, од. зб. 204. – 347 арк.
- 1.12. Контрольно-наблюдательное дело № 16. Списки агентуры по состоянию на 1 мая 1947 г. (1 апреля 1947 г. – 25 мая 1947 г.) // ГДА МВС України, ф. 5, оп. 2, од. зб. 216. – 213 арк.
- 1.13. Контрольно-наблюдательное дело № 82. Переписка по японцам (17 марта – 17 июля 1947 г.) // ГДА МВС України, ф. 5, оп. 2, од. зб. 220. – 43 арк.
- 1.14. Докладные записки в Оперативное Управление МВС СССР за 1947 год. Т. 1 (30 июля – 30 декабря 1947 г.) // Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України. – Ф. 5. – Управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС (МВС) Української РСР, оп. 2, од. зб. 237. – 338 арк.
- 1.15. Докладные записки за 1948 год (апрель 1948 г. – 30 ноября 1948 г.) // Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України. – Ф. 5. – Управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС (МВС) Української РСР, оп. 2, од. зб. 299. – 107 арк.
- 1.16. Переписка по кладбищам военнопленных и интернированных (25 марта – 3 декабря 1957 г.) // ГДА МВС України. – Ф. 7. – Відділ слідчих ізоляторів і в'язниць, оп. 1, од. зб. 571. – 252 арк.
- 1.17. Материалы о захоронениях бывших военнопленных. Списки приланные с областей о захоронениях японцев, немцев, итальянцев, американцев (8 мая – 30 сентября 1992 г) // ГДА МВС України. – Ф. 15. – Матеріали по діловодству Департаменту інформаційних технологій МВС України, од. зб. 256, арк. 72-74.

- 1.18.** Директивы МВД СССР за 1947 год с № 3220/9/1/1 по № 207 (4 января – 13 декабря 1947 г.) // Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України. – Ф. 45. – Накази, розпорядження НКВС, МОГП, МВС СРСР, оп. 1, од. зб. 180. – Прим. 26, арк. 2зв.-8. – Ориентировка о разведывательных и контрразведывательных органах Японии, действовавших против Советского Союза и выявлении сотрудников и агентов этих органов среди военнопленных и интернированных японцев, содержащихся в лагерях МВД. Приложение к директиве МВД СССР № 202 – 1947 г.

Государственный архив Российской Федерации (ГА РФ, г. Москва)

- 1.19.** Справка заместителя начальника 1-го Управления ГУПВИ МВД СССР И.С. Денисова С.Н. Круглову о количественном составе и размещении военнопленных японской армии по состоянию на 20 февраля 1947 г. // Государственный архив Российской Федерации. – Ф. 9401. – Секретариат НКВД-МВД СССР, оп. 1, ед. хр. 2665, л. 255-260.

Российский государственный военный архив (РГВА, г. Москва)

- 1.20.** Список осужденных японских военнопленных убитых по разным причинам из мест заключения МВД СССР с момента объявления 1047 человек оставшихся в СССР // Российский государственный военный архив. – Ф. 1т. – Центральный аппарат ГУПВИ НКВД-МВД СССР, оп. 18, ед. хр. 3.
- 1.21.** Количество репатрированных японских военнопленных и интернированных гражданских по состоянию на 1 января 1951 года // Российский государственный военный архив, ф. 450п, оп. 4, ед. хр. 3, л. 18об.-19.
- 1.22.** Сводная ведомость по японцам по портам по состоянию на 15 ноября 1950 года // Российский государственный военный архив, ф. 450п, оп. 43, ед. хр. 2, л. 190об.-191.

*Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации
(ЦАМО РФ, г. Подольск, Московская область)*

- 1.23.** Телеграфные политические донесения и информационные бюллетени политических управлений Дальневосточных военных округов о политико-моральном состоянии войск противника // Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации. – Ф. 32. – Главное политическое управление Советской Армии и Военно-Морского флота, оп. 11306, ед. хр. 683. – 452 л.
- 1.24.** Опыт работы среди войск и населения противника в период японско-советской войны и нахождения советских войск в Маньчжурии (август 1945 – апрель 1946 г.) – Хабаровск, 1946 г., 7 отдел Политического Управления Забайкальско-Амурского военного округа // Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации. – Ф. 32. – Главное политическое управление Советской Армии и Военно-Морского флота, оп. 11542, ед. хр. 230. – 607 л.
- 1.25.** Опыт работы политических органов 2-го Дальневосточного фронта среди японских и маньчжурских войск и населения Маньчжурии в 1945 г. // Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации. – Ф. 32. – Главное политическое управление Советской Армии и Военно-Морского флота, оп. 11542, ед. хр. 304. – 423 л.
- 1.26.** Справки о потерях советских войск и войск противника за период с 9 по 18 августа 1945 г., взятые с боевых донесений военных советов фронтов // Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации. – Ф. 66. – Главнокомандующий советскими войсками на Дальнем Востоке, оп. 3191. – Политическое управление, ед. хр. 23. – 238 л.
- 1.27.** Справка Штаба начальника тыла Красной Армии о наличии и укомплектованности отдельных рабочих батальонов по военным округам и перевалочным базам по состоянию на 15 ноября 1945 г. // Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации. – Ф. 67. – Управление тыла Красной Армии, оп. 12011. – Штаб тыла, ед. хр. 48. – 237 л.
- 1.28.** Справки-доклады оперативной группы Штаба тыла Красной Армии при Главнокомандовании Советскими войсками на Дальнем Востоке

- // Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации. – Ф. 67. – Управление тыла Красной армии, оп. 12028. – Штаб тыла. – Ед. хр. 31. – 121 л.
- 1.29.** Оперативные приказы командующего 1-м Дальневосточным фронтом // Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации. – Ф. 234. – Полевое управление 1-го Дальневосточного фронта, оп. 3213. – Оперативное управления Штаба фронта, ед. хр. 126. – 236 л.
- 1.30.** Карта мест нахождения лагерей военнопленных японцев // Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации. – Ф. 234. – Полевое управление 1-го Дальневосточного фронта, оп. 3213. – Оперативное управления Штаба фронта, ед. хр. 413. – 1 л.

Российский центр хранения и изучения документов новейшей истории (РЦХИДНИ, г. Москва)

- 1.31.** Постановления Государственного Комитета Оборона СССР // Российский центр хранения и изучения документов новейшей истории. – Ф. 644. – Государственный Комитет Оборона СССР, оп. 1, ед. хр. 458. – 374 л.

2. Збірники документів і матеріалів

- 2.32.** *Военнопленные в СССР. 1939–1956. Документы и материалы* / Сост. М.М. Загорюлько, С.Г. Сидоров, Т.В. Царевская / Под. ред. проф. М.М. Загорюлько. – М.: Логос, 2000.
- 2.33.** *Русский архив: Великая Отечественная война. Иностранцы военнопленные Второй мировой войны в СССР. Т. 24 (13)* / Под общ. ред. В.А. Золотарева. – М.: ТЕРРА, 1996.
- 2.34.** *Сергійчук В.* Новітня каторга. Військовополонені та інтерновані Другої світової війни в УРСР. – К: Українська Видавнича Спілка, 2001.

3. Мемуарна література

- 3.35. *Есида Ю.* Воспоминания о жизни Заозерной // Япония сегодня. – 1997. – Ноябрь.
- 3.36. *Като Кюдзо.* Сибирь в сердце японца. – Новосибирск: Наука, 1992.
- 3.37. *Мацуї Хісао.* Незабутні спогади про полон (яп. мовою). – Токіо, 1995.
- 3.38. *Мазда Токусіро.* Коротка історія сибірського інтернування (яп. мовою). – Токіо, 1995.
- 3.39. *Рютаро Хонда.* Как для японских военнопленных Сибирь стала матушкой // Комсомольская правда. – 1994. – 1 марта.
- 3.40. *Таро Мураи.* Пламя в 40-градусный мороз // Молодой дальневосточник. – 1991. – № 4.
- 3.41. *Саваті Хісас.* Мої розповіді про Сибір (яп. мовою). – Токіо, 1988.
- 3.42. *Сего Сакамото.* Звали девочку Мариной // Тихоокеанская звезда. – 1991. – 6 февр.
- 3.43. *Сайто Куніо.* Повесть про військовополоненого в Сибіру (яп. мовою). – Токіо, 1990.
- 3.44. *Сайто Куніо.* Солдаты, що їх оплакують (яп. мовою). – Токіо, 1993.
- 3.45. *Сайто Рокуро.* Сибір у спогадах (яп. мовою). – Б.м., 1994. – Т. 1–2.
- 3.46. *Сайто Рокуро.* Пісня про Сибір на схилі років (яп. мовою). – Б.м., 1995.
- 3.47. *Сірай Хісая.* Сибірське інтернування японських військовополонених з погляду міжнародного права (яп. мовою) // Щорічник товариства з вивчення Росії та Східної Європи. – 1994. – № 23.
- 3.48. *Сірай Хісая.* Табори військовополонених японців у Сибіру. Альбом (яп. мовою). – Токіо, 1990.
- 3.49. *Сірай Хісая.* Міжнародне право захищає права військовополонених (яп. мовою) // Дзембо. – 1997. – № 8.

4. Монографії, дисертації та статті

- 4.50. *Агафонов С.* Майор Карпов ставит в трудное положение правительства России и Японии // Известия. – 1993. – 11 нояб.
- 4.51. *Базров В.Н.* Южно-Сахалинская и Курильская операции. – М.: Воениздат, 1959.
- 4.52. *Базаров О.Д., Кузнецов С.И.* В сибирском плену. — Улан-Удэ: Изд-во ОНЦ «Сибирь», 1994.
- 4.53. *Базаров О.Д.* Японские военнопленные в Бурятии, 1945-1948 гг.: Дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. – Иркутск, 1997.
- 4.54. *Базаров О.Д.* «Сибирское интернирование»: Японские военнопленные в Бурятии (1945–1948 гг.). – Улан-Удэ, 1997.
- 4.55. *Бандура Н.* Трудные университеты Тюиты Гоисавы // Суворовский натиск. – 1991. – 9 мая.
- 4.56. *Барковский А., Карпов В.* Сибирь восходящего Солнца // Сын Отечества. – 1993. – № 35.
- 4.57. *Биницкий М.* Японцы и мы // Суворовский натиск. – 1990. – 15, 25, 26 дек.
- 4.58. *Богач В., Иванов М.* Японцы в советском плену: реальность и вымыслы // Гипотеза. – 1991. – № 2.
- 4.59. *Бондаренко Е.* Советский плен // Красное Знамя. – 1991. – 16 марта.
- 4.60. *Бондаренко Е.Ю.* «Жестокий русский плен»? (свидетельствуют японцы) // Проблемы Дальнего Востока. – 1989. – № 3.
- 4.61. *Бондаренко Е.Ю.* Голос народной памяти (читатели о статье о японских военнопленных) // Проблемы Дальнего Востока. – 1991. – № 2.
- 4.62. *Бондаренко Е.Ю.* Судьба пленных: Токийский и Хабаровский международные процессы над японскими военными преступниками и их последствия (1948–1949 гг.) // Россия и АТР. – 1993. – № 1. – С. 117–123.
- 4.63. *Бондаренко Е.Ю.* «Школы коммунизма» для японских военнопленных: Об идеологической обработке в советских лагерях // Россия и АТР. – 1993. – № 1. – С. 133–140;
- 4.64. *Бондаренко Е.Ю.* Долгое возвращение из плена. (К истории репатриации японских военнопленных из СССР) // Проблемы Дальнего Востока. – 1994. – № 4. – С. 102–107.

- 4.65. *Бондаренко Е.Ю.*. Долгий путь плена // Проблемы Дальнего Востока. – 1994. – № 4. – С. 38–47.
- 4.66. *Бондаренко Е.Ю.* Японские военнопленные на территории советского Приморья в послевоенные годы // Рациональное использование биоресурсов Тихого океана: Тез. докл. Всесоюз. конф. 8–10 окт. 1991 г. – Уссурийск, 1992. – С. 55–58.
- 4.67. *Бондаренко Е.Ю.* Японские военнопленные на Дальнем Востоке России в послевоенные годы. – Владивосток: Изда-во Дальневост. ун-та, 1997.
- 4.68. *Бондаренко Е.Ю.* Иностранцы военнопленные на Дальнем Востоке России (1914–1956). – Владивосток: Изда-во Дальневост. ун-та, 2002.
- 4.69. *Бондаренко Е.Ю.* Иностранцы военнопленные на Дальнем Востоке России: 1914–1956 гг.: Автореф. дис... д-ра ист. наук: 07.00.02 / Дальневост. гос. ун-т. – Владивосток, 2004.
- 4.70. *Бурбыга М., Руднев В.* Японцы в СССР не вторгались, но в русском плену были // Известия. – 1992. – 7 мая.
- 4.71. *Брукс А.* За кулисами японской капитуляции. – М.: Воениздат, 1971.
- 4.72. *Внотченко А.Н.* Победа на Дальнем Востоке. – М.: Воениздат, 1971.
- 4.73. *Галицкий В.П.* Архивы о лагерях японских военнопленных в СССР // Проблемы Дальнего Востока. 1990. – № 6.
- 4.74. *Галицкий В.П.* Вражеские военнопленные в (1941–1945 гг. // Военно-исторический журнал. – 1990. – № 9.
- 4.75. *Галицкий В.П.* Японские военнопленные в СССР: Правда и домыслы // Военно-исторический журнал. – 1991. – № 4.
- 4.76. *Галицкий В.П.* Японские военнопленные и интернированные в СССР // Новая и новейшая история. – 1993. – № 3.
- 4.77. *Галицкий В.П.* Венгерские военнопленные в СССР // Военно-исторический журнал. – 1991. – № 10. – С. 44–54.
- 4.78. *Галицкий В.П.* Финские военнопленные в лагерях НКВД: (1939–1953 гг.): монография / Под ред. В.С. Ещенко. – М., 1997.
- 4.79. *Гармаев В.* Сакура в снегах Забайкалья. Памяти японских военнопленных // Байкал. – 1992. – № 6.
- 4.80. *Грінченко Г.Г.* Усна історія. Методичні рекомендації з організації дослідження: для студентів і аспірантів. – Харків: ХНУ ім. В.М. Каразіна, 2007.

- 4.81. *Грінченко Г.Г.* Усна історія як метод і джерело дослідження // «...То була неволя». Спогади та листи оstarбайтерів. /Гол. ред. В.А. Смолій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 29-42.
- 4.82. *Евсєенко Н.* Японцы на Удыле // Тихоокеанская звезда. – 1991. – 23 мая.
- 4.83. *Еланцева О.П.* Лагеря японских военнопленных на строительстве железной дороги Комсомольск – Советская гавань // Социально-экономические и политические процессы в странах Азиатско-Тихоокеанского региона / Сб. статей. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1997. – С. 42–44.
- 4.84. *Иностранцы* в Сибири: Интернирование, плен, ссылка / Научно-информационный бюллетень Гуманитарного общественно-научного центра. – Иркутск, 1994. – Окт.
- 4.85. *Исаков К., Галицкий В.* Обретут ли покой усопшие? // Новое время. – 1990. – № 41.
- 4.86. *История* Великой Отечественной войны Советского Союза. – М.: Воениздат, 1963. – Т. 5.
- 4.87. *История* Второй Мировой войны 1939–1945. В 12-ти томах. – М.: Воениздат, 1980. – Т. 11.
- 4.88. *Карасев С.В.* Японские военнопленные в Читинской области: 1945–1949 гг.: Автореф. дис. канд. ист. наук: 07.00.02 / Иркут. гос. ун-т. – Иркутск, 2002.
- 4.89. *Карасев С.В.* Японские военнопленные на территории Читинской области (1945–1945 гг.). – Иркутск, 2003.
- 4.90. *Карасев С.В.* Японская армия в советско-японской войне 1945 г. и вопросы плена. – Иркутск, 2004.
- 4.91. *Карасев С.В.* Вопросы идеологической работы в ходе советско-японской войны 1945 года. – Иркутск, 2006.
- 4.92. *Карасев С.В.* Проблемы плена в советско-японской войне и их последствия (1945–1956 годы). – Иркутск, 2006.
- 4.93. *Карасев С.В.* Японские военнопленные: мифы и реальность // Вестн. Иркут. гос. тех. ун-та. – Иркутск, 2004. – № 4. – С. 41–45.
- 4.94. *Карасев С.В., Кузнецов С.И.* Иностранцы военнопленные в японском плену в период Второй мировой войны // Вестн. Иркут. гос. тех. ун-та. – Иркутск, 2005. – № 3. – Т. 2. – С. 42-47.

- 4.95. *Карасев С.В.* Содержание в плену в СССР высшего командного состава армий, противостоящих войскам РККА в ходе советско-японской войны 1945 г. // Вестн. Иркут. гос. тех. ун-та. – Иркутск, 2006. – № 3. – С. 134–139.
- 4.96. *Карасев С.В.* Идеологическая работа СССР на территориях, оккупированных в ходе советско-японской войны 1945 г. // Вестн. Иркут. гос. тех. ун-та. – Иркутск, 2006. – № 2. – Т. 1. – С. 182–187.
- 4.97. *Карасев С.В., Кузнецов С.И.* Последний император Китая: интернирование в Советский Союз // Силовые структуры России: страницы истории. – Иркутск, 2004. – С. 213–240.
- 4.98. *Карасев С.В.* Политическое воспитание военнослужащих японской армии в 1941-1945 годах (на примере Квантунской армии) // Силовые структуры России и военные конфликты. – Иркутск, 2005. – С. 79-103.
- 4.99. *Карасев С.В.* Японские военнопленные // Энциклопедия Забайкалья: Читинская область: В 4 т. Т IV. С-Я / Гл. ред. Р.Ф. Гениатулин. – Новосибирск, 2006. – С. 425–426.
- 4.100. *Карасёв С.В.* История плена: советско-японская война и ее последствия (1945–1956 годы): Автореф. дис. д-ра ист. наук: 07.00.02 / Ин-т монголоведения, буддологии и тибетологии СО РАН, – Улан-Удэ, 2007.
- 4.101. *Карпов В., Ларченков В.* Последний поход Квантунской армии // Гипотеза. – 1993. — № 9 – 10.
- 4.102. *Карпов В.* Искушением чужих грехов закончился для 500 000 японских солдат разгром Квантунской армии // Красная звезда. – 1995. – 2 сент.
- 4.103. *Карпов В.* Битва, яка не завершилася миром // Народна армія. – 1995. – 18, 22 серп.
- 4.104. *Карпов В.* Пленники Сталина. Сибирское интернирование японской армии. 1945–1956 гг. / Виктор Васильевич Карпов. – Киев–Львов, 1997. – 326 с.
- 4.105. *Карпов В.* Бранці Сталіна. Сибірське інтернування японської армії (яп. мовою) / Пер. з рос. Рьодзі Нагасе. – Хоккайдо: Вид-во «Хоккайдо Сімбун», 2001.
- 4.106. *Карпов В.В.* Полонення та репатріація Квантунської армії (1945 – 1956 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22. – К., 2004.

- 4.107. *Карпов В.В.* Політична індоктринація японських солдатів і офіцерів у радянському полоні (1945–1949 рр.) // Військово-історичний альманах. – 2003. – Ч. 1(6). – С. 67–79.
- 4.108. *Карпов В.В.* Політична обробка японських військовополонених в таборах та їх опір радянській системі цінностей (1945–1949 рр.) // Вісник історії. Збірник наукових статей Київської політехніки. – К., 2004. – Вип. 20.
- 4.109. *Карпов В.В.* Репатріація японських військовополонених з СРСР в Японію (1946–1956 рр.) // Наукові записки: Зб. наук. статей Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова / Укл. П.В. Дмитренко, Л.А.Макаренко. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2004. – Вип. LVI (56). – С. 214–221.
- 4.110. *Карпов В.В.* Полонення та репатріація Квантунської армії (1945–1956 рр.): Автореф. дис. канд іст. наук: 20.02.22 / Національна академія оборони України. – К., 2004. – 22 с.
- 4.111. *Карпов В.* Особенности пребывания японских военнопленных в СССР(1945–1956 гг.) // Військовий полон та інтернування. 1939–1956. Погляд через 60 років / Матеріали міжнародної наукової конференції 2–4 червня 2006 р. – К.: Парламентське видавництво, 2008. – С. 263.
- 4.112. *Костенко Т.* В Харькове обнаружили следы японских военнопленных // Комсомольская правда в Украине. – 2007. – 8 мая.
- 4.113. *Катасонова Е.А.* Сибирский плен: нерешенные проблемы // Япония сегодня. – 2000. – Октябрь.
- 4.114. *Катасонова Е.А.* За кулисами решения судьбы военнопленных // Япония сегодня. – 2001. – Январь.
- 4.115. *Катасонова Е.А.* Японские военнопленные в СССР: большая игра великих держав: Монография / Ред. Федоров А.В. – М.: Ин-т востоковедения РАН – «Крафт+», 2003.
- 4.116. *Кириченко А.А.* Сколько ещё забытых могил // Новое время. – 1989. – № 40.
- 4.117. *Кириченко А.А.* 210 тысяч японцев ждут нашей помощи // Новое время. – 1990. – № 41.
- 4.118. *Кириченко А.А.* Следы оборвались в Тайшете. Японские военнопленные в ГУЛАГе // Шпирон. – 1993. – № 1.

- 4.119. *Кісь О.* Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади // Україна модерна. – 2007. – Ч. 11. – С. 7–21.
- 4.120. *Козлов В.П.* Военнопленные в СССР. 1939-1956. Документы и материалы. М.: Логос, 2000. – 1 118 с. – 2500 экз. – Рецензия на книгу // Отечественные архивы. – 2001. – № 1. – С. 95–96.
- 4.121. *Кузнецов С.П.* Интернирование японцев в СССР (1945-1956 гг.) в советской и российской историографии // Сибирская ссылка / Сборник статей: Вып. 17. – Иркутск: Изд-во ИГУ, 2008.
- 4.122. *Кузнецов С.П.* Сколько японцев похоронено в СССР // «Версия». Региональный ежемесячник. – Иркутск, 1991. – № 5.
- 4.123. *Кузнецов С.П.* Японские военнопленные в СССР после второй мировой войны, 1945–1956 гг.: Дис. ...д-ра ист. наук: 07.00.02. – Иркутск, 1994.
- 4.124. *Кузнецов С.П., Базаров О.А.* Японские военнопленные в Сибири (1945–1956 гг.) (Источниковедческий аспект) // Байкальская историческая школа: Проблемы региональной истории. Тез. науч. конф. – Иркутск, 1994.
- 4.125. *Кузнецов С.П.* Эксплуатация труда японских военнопленных в СССР (1945-1956) // Тоталитаризм и личность. Тез. докл. междунар. науч.-практ. конф. – Пермь, 1994.
- 4.126. *Кузнецов С.П.* Репатриация и социальные процессы в послевоенном японском обществе // Диаспоры в историческом времени и пространстве. Национальная ситуация в Восточной Сибири. Тез. докл. междунар. науч.-практ. конф. – Иркутск, 1994.
- 4.127. *Кузнецов С.П.* Проблема военнопленных в российско-японских отношениях после Второй мировой войны: Учеб. пособ. – Иркутск: Изд-во Иркутского гос. ун-та, 1994.
- 4.128. *Кузнецов С.П.* Японцы в сибирском плену (1945–1956 гг.). – Иркутск, 1997.
- 4.129. *Кузьмина М.А.* Плен: Японские военнопленные в Хабаровском крае. – Комсомольск-на-Амуре: Изд-во Комсомольского-на-Амуре гос. пед. ин-та, 1996.
- 4.130. *Куминов Я.П.* Разгром Квантунской армии Японии в 1945 году. – Благовещенск: Амурское книжное издательство, 1960.
- 4.131. *Ларичников В.* «Бандзай» в нашу честь // Советский воин. – 1992. – № 3–4.

- 4.132. *Ларченков В.* Время собирать камни. Еще раз к вопросу о японских военнопленных // Гипотеза. – 1991. – № 4.
- 4.133. *Лебедев В.Г.* О судьбе захоронений иностранных военнопленных в России / В.Г. Лебедев // Проблемы военного плена: история и современность: междунар. науч.-практ. конф., 23–25 окт. 1997 г.: материалы. – Ч. 1. – Вологда: Изд-во Вологод. ин-та повышения квалификации и перепод. пед. кадров, 1997. – С. 138.
- 4.134. *Мишкевич Г.* Победа над Японией. – М.: Воениздат, 1947.
- 4.135. *Млечин А.* Японских пленных не отпускали домой, потому что вербовали из них агентов // Известия. – 1993. – № 194.
- 4.136. *Млечин А.* Цветы на забытых могилах // Новое время. – 1991. – № 10.
- 4.137. *Победа на Дальнем Востоке.* – Хабаровск: Книжное изд-во, 1985.
- 4.138. *Попов Ю.* Японские столбы памяти // Советы Казахстана. – 1993. – 14 сент.
- 4.139. *Провозина Е.* По следам «пленников Сталина» // Камуфляж. – 2005. – № 1 (26). – С. 42–45.
- 4.140. *Прокопенко А.* Кто скажет правду о 37 тысячах умерших в СССР японских военнопленных // Российская газета. – 1992.
- 4.141. *Потильчак О.В.* Радянські табори військовополонених в Україні (1939–1954): організаційно-структурний аспект. – К.: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2004. – 88 с.
- 4.142. *Потильчак О.В.* Поховання іноземних військовополонених та інтернованих Другої світової війни в Україні / Олександр Валентинович Потильчак. – К.: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2004. – 53 с.
- 4.143. *Потильчак О.В.* Радянський військовий полон та інтернування в Україні (1939–1954). – К.: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2004. – 482 с.
- 4.144. *Потильчак О.В.* Японські військовополонені Другої світової війни на території України: до питання постановки проблеми // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2008. – Вип. 11. – С. 302–308.
- 4.145. *Потильчак О.В.* Інтерновані японці в радянських таборах для військовополонених (1945–1956 рр.): історіографія проблеми / Олек-

- сандар Потильчак // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: Зб. наукових праць. – Вип. 6: Ювілейний випуск до 175-річчя Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К., 2009. – С. 167–179.
- 4.146. *Руднев В.* Документи о советской каторге японских пленных // Известия. – 1992. – 25 янв.
- 4.147. *Советское* военное искусство в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. – Т. 3. – М.: Воениздат, 1962.
- 4.148. *Спиридонов М.Н.* Японские военнопленные в Красноярском крае (1945–1948 гг.). Проблемы размещения, содержания и трудового использования: Автореф. дис. канд. ист. наук: 07.00.02 / Краснояр. гос. пед. ун-т. – Красноярск, 2001.
- 4.149. *Тавровский Ю.* Судьба японских военнопленных: пора сказать правду // Известия. – 1991. – 11 янв.
- 4.150. *Такусиро Хаттори.* Япония в войне 1941–1945 гг. – М.: Воениздат, 1973.
- 4.151. *Тютрин В.* Правда о японских военнопленных // Суворовский на- тиск. – 1990. – 29 дек.
- 4.152. *Усов В.Н.* Последний император Китая Пу И (1906-1967). – М., 2003.
- 4.153. *Чайковський А.С.* Відплата // Миттєвості історії / А.С. Чайковський. – К.: Парламентське видавництво, 2000. – 131–159 с.
- 4.154. *Чайковский А.С.* Плен. За чужие и свои грехи (Военнопленные и интернированные в Украине 1939–1953 гг.) / Анатолий Степанович Чайковский. – Киев, 2002. – 503 с.
- 4.155. *Чайковский С.* Нормативно-правовые и организационные вопросы агентурно-оперативной работы среди военнопленных и интернированных (1939–1953 гг.) / С.А. Чайковский // Військовий полон та інтернування. 1939–1956. Погляд через 60 років: Матер. міжнар. наук. конф., 2–4 червня 2006 р. – К.: Парламентське видавництво, 2008. – С. 224–254.
- 4.156. *Черевко К.Е.* Серп и молот против самурайского меча. – М., 2003.
- 4.157. *Черевко К.Е., Кириченко А.А.* Советско-японская война (9 августа – 2 сентября 1945 г.). Рассекреченные архивы (предистория, ход, последствия). – М.: МППА «БИМПА», 2006.

- 4.158. *Шебалин Г.Ф.* Навечно остались в земле Кузнецкой // Наша газета. – 1993. – 21 янв.
- 4.159. *Шишов А.В.* Россия и Япония. История военных конфликтов. – М., 2001.
- 4.160. *Яковенко Д.* О судьбе японских военнопленных в СССР // Даугава. – 1992. – № 2.
- 4.161. Японские военнопленные в Сибири (1945–1956 гг.) / Научно-информационный бюллетень Гуманитарного общественно-научного центра. – Иркутск, 1995. – Август.
- 4.162. *Graveyards of Japanese war prisoners in Irkutsk Region.* – М., 1992.
- 4.163. *Sankei shimbun.* – 2006. – 10 June.

5. Електронні ресурси

- 5.164. *Записки японского военнопленного.* Бывший воздушный десант Кнута Нобуо: <http://kiuchi.jpn.org/ru/nob>

ЗВЕДЕНІ ВІДОМОСТІ
про поховання інтернованих японських військовослужбовців
на території Української РСР у 1946-1949 рр.

№ з/п	Режимна установа (назва, номер)	Місце дислокації кладовища	Кількість похованих осіб (могила)		Перше поховання	Останнє поховання	Примітки
			Всього	Японці			
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>
1.	СТВ №100/1	м. Запоріжжя Капустянське цивільне кладовище	45	7	14.08. 1946	12.03. 1947	Ліквідоване та зняте з централізованого обліку в 1950 р.
2.	СТВ №100/7	м. Запоріжжя 10-те робітниче селище	1942	4	10.08. 1947	15.01. 1948	У 1954 р. перенесене в район селища О.С. Пушкіна (м. Запоріжжя)
3.	С/Ш №1149	м. Запоріжжя Орджонікідзевський р-н	1902	2 (1)	16.04. 1948	1.07. 1949	Кладовища становили єдиний поховальний комплекс. У 1954 р. перенесене в район сел. О.С. Пушкіна (м. Запоріжжя)
4.	С/Ш №1149	м. Запоріжжя 10-те робітниче селище		33	4.10. 1946	10.10. 1948	
5.	СТВ №144/23	ст. Переїзна (м. Верхнє Лисичанського р-ну Ворошиловградської обл.)	568	3	8.09. 1947	30.03. 1948	

Додаток 1 (продовження)

1	2	3	4	5	6	7	8
6.	СТВ №315/6	м. Дніпропетровськ (1–1,2 км від металургійного заводу ім. К. Лібкнехта та 0,65 км обабіч шосе на Новомосковськ)	17	1	30.07. 1948	30.07. 1948	На 1951 р. кладовища не існувало
7.	С/ш №5807	м. Дніпродзержинськ (у 10 км на південь від міста, у полі)	688	1	19.10. 1947	19.10. 1947	Знаходилося на централізованому обліку МВС СРСР до 1975 р.
8.	СТВ №415/5	м. Харків (поряд із міським кладовищем № 3)		1 (2)	15.03. 1947	15.03. 1947	На місці кладовища знаходиться автоколона спецмашин. Поховання перенесено на кладовище в сел. Високе Харківської обл.
9.	С/ш №5367	сел. Високе Харківської обл. (0,25 км обабіч шосе Харків–Мерефа)		5	7.01. 1947	14.10. 1948	Місце кладовища збереглося. У 1992 р. залишалися ознаки 12 осілих могил
10.	СТВ №415	с. В'язова Краснокутського р-ну Харківської обл. (цивільне кладовище)	Даних немає	1	14.07. 1947	14.07. 1947	У 1992 р. на місці кладовища знаходилося розоране поле
11.	СТВ №415	Новельське лісництво Суземковського р-ну Брянської обл.	Немає даних	1	24.06. 1947	24.06. 1947	Територія ррФСР

	2	3	4	5	6	7	8
12.	СТВ №415/1	м. Чутуїв Харківської обл.		6	6.10. 1946	18.11. 1946	
13.	СТВ №415/3	м. Слов'янськ Сталінської обл.		16 (18)	18.08. 1946	6.06. 1947	
14.	СТВ №415/4	м. Артемівськ Сталінської обл.		24	2.09. 1946	3.10. 1947	
15.	СТВ №149/5	м. Нова Баварія сел. Пилипівка Харківської обл.	7	2	7.12. 1946	8.02. 1947	На 1950 р. кладовище зруйновано
16.	С/ш №3006	м. Дружківка Сталінської обл.(кладовище № 2; околиця Соцмістечка, обабіч фруктового саду радгоспу «Донбас»)	Даних немає	106 (102)	6.10. 1946	30.08. 1948	Місце кладовища забудоване п'ятиповерховими будинками

Примітки:

1. Таблицю складено автором за даними: ДА МВС України, ф. 15, оп. 1, спр. 256, арк. 14, 18, 22, 25, 30–35, 46–47, 49–50, 52–54, 56, 63–68, 72–74. *Поховання* німецьких військовополонених часів Другої світової війни на території України. Зб. док. / Упор. В. Левикін (Серія «Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки». – Вип. 6; Серія «Некрополістика в Україні» – Вип. 2 (7)). – К.: Український НДІ архівної справи та документознавства, Український центр біографічної некрополістики, 2002. – 101 с.

2. У дужках вказана кількість похованих японських військовополонених, зареєстрована в електронному банку даних Державного архіву МВС України.

3. На кладовищі табірної відділення № 5 СТВ № 149 поховано двох японців із табірної відділення № 11.

АЛФАВІТНИЙ СПИСОК
інтернованих японських військовослужбовців, померлих і похованих
на території Української РСР у 1946–1949 рр.

№ з/П	Прізвище, ім'я, по-батькові військовополоненого	Рік народження	Військове звання	Дата смері	Дата поховання	Місце поховання (кладовище, №№ могила / квадратів)
1	2	3	4	5	6	7
1.	Акаї Канео あかい かねお	1909	солдат	25.10. 1946	26.10. 1946	м. Артемівськ Донецької обл. Кладовище т/в 4, таб. № 415. 8/1
2.	Араї Тоїтіро あらい とおいちろう	1916	солдат	20.11. 1946	20.11. 1946	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 1/1
3.	Акаїсі Садао あかし さだお	1911	солдат	14.12. 1946	15.12. 1946	м. Артемівськ Донецької обл. Кладовище т/в 4, таб. № 415. 14/1
4.	Анідо Акіра あにどう(あんどう?) あきら	1907	сфрейтор	19.02. 1947	19.02. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 25/1
5.	Адзума Нобоу あずま のぼう(のぶお?)	1925	мол. унт.-оф.	9.04. 1947	9.04. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 21/2
6.	Адаті Ейдзабуру あだち えいざぶろう	1907	сфрейтор	22.05. 1947	22.05. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 7/3

Додаток 2 (продовження)

1	2	3	4	5	6	7
7.	Амеція Мацуо あめみや まつお	1905	солдат	11.07. 1947	11.07. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/пш 3006. 16/3
8.	Аваяна Тосіо あわやな(あわやま?) としお	1907	солдат	3.09. 1947	3.09. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/пш 3006. 24/3
9.	Абе Сінсаку あべ しんさく	1905	мол. унт.-оф.	10.09. 1947	10.09. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/пш 3006. 1/4
10.	Амаза Хейчіро あまざ へいちろう(へいいちろう?)	1907	солдат	23.04. 1948	24.04. 1948	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/пш 1149. 5/33
11.	Ватанабе Кігіро わたなべ きちろう	1914	сфрейтор	7.09. 1946	8.09. 1946	м. Артемівськ Донецької обл.. Кладовище т/в 4, таб. № 415. 6/1
12.	Ватанабе Мотоносі わたなべ もとのし	1907	солдат	7.11. 1947	8.11. 1946	м. Артемівськ Донецької обл. Кладовище т/в 4, таб. № 415. 13/1
13.	Варун Ханумацу わるん はぬまつ	1916	сфрейтор	11.12. 1946	11.12. 1946	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/пш 3006. 5/1
14.	Ватанабе Канетакі わたなべ かねたき	1920	сфрейтор	14.12. 1946	15.12. 1946	м. Слов'янськ Донецької обл. Кладовище т/в 3, таб. № 415. 22/1
15.	Ватанабе Нобору わたなべ のぼる	1921	мол. унт.-оф.	4.03. 1947	5.03. 1947	м. Слов'янськ Донецької обл. Кладовище т/в 3, таб. № 415. 1/3
16.	Ватанабе Кацудзі わたなべ かつじ	1911	солдат	9.03. 1947	9.03. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/пш 3006. 12/2

Додаток 2 (продовження)

1	2	3	4	5	6	7
17.	Ваганабе Кадзуо わたなべ かずお	1923	ефрейтор	17.09. 1947	17.09. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 4/4
18.	Вагурі Сенхатірі わぐり せんはちり(せんはちろう?)	1907	солдат	25.11. 1947	25.11. 1947	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 18/29
19.	Дотесіта Садао どてした さだお	1910	солдат	11.03. 1947	12.03. 1947	м. Запоріжжя. Капустянське кладовище т/в 1, таб. № 100. 4/8
20.	Дайкуті Дейдзо だいくち でいぞう	1911	ефрейтор	21.06. 1947	21.06. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 11/3
21.	Ендо Кіндо えんどう きんどう(きんぞう?)	1907	ефрейтор	30.05. 1947	1.06. 1947	м. Артемівськ Донецької обл. Кладовище т/в 4, таб. № 415. 26/2
22.	Йосіно Сьодзо よしの しょうぞう	1916	ефрейтор	30.04. 1947	30.04. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 2/3
23.	Йосімото Аокі よしもと あおき	1922	ефрейтор	4.05. 1947	4.05. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 3/3
24.	Івата Тосіо いわた としお	1920	ефрейтор	17.08. 1946	18.06 1946	м. Слов'янськ Донецької обл. Кладовище т/в 3, таб. № 415. 16/1
25.	Йосіда Цубосі よしだ つよし	1922	мол. унт.-оф.	23.10. 1946	24.10. 1946	м. Чугуїв Харківської обл. Кладовище т/в, таб. № 415. 11/1
26.	Йосії Фусанобу よしい ふさのぶ	1911	солдат	25.12. 1946	25.12. 1946	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 10/1.

Додаток 2 (продовження)

1	2	3	4	5	6	7
27.	Йосіно Харуо よしの はるお	1909	солдат	29.12. 1946	29.12. 1946	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 12/1.
28.	Йосіда Кісіро よ시다 きしろう	1915	ефрейтор	14.02. 1947	14.02. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 23/1.
29.	Іто Сабуро いとう さぶろう	1912	солдат	14.12. 1946	15.12. 1946	м. Артемівськ Донецької обл. Кладовище т/в 4, таб. № 415. 14/1
30.	Імаї Тадао いまい ただお	1909	солдат	21.12. 1946	21.12. 1946	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 9/1
31.	Івата Кумао いわた くまお	1902	ефрейтор	1.02. 1947	2.02. 1947	м. Артемівськ Донецької обл. Кладовище т/в 4, таб. № 415. 13/1
32.	Івасіта Ісасі いわした いさし	1907	ефрейтор	10.02. 1947	11.02. 1947	м. Артемівськ Донецької обл.. Кладовище т/в 4, таб. № 415. 16/2
33.	Інада Каору いなだ かおる	1918	поручик	11.03. 1947	12.03. 1947	м. Запоріжжя. Капустянське кладовище т/в 1, таб. № 100. 3/8
34.	Імаї Масару いまい まさる	1921	ефрейтор	2.07. 1947	2.07. 1947	сел. Високе Харківської обл. Кладовище с/ш 5367. 15/17
35.	Ітікава Мацуо いちかわ まつお	1924	солдат	14.07. 1947	14.07. 1947	с. В'язова Краснокутського р-ну Харківської обл. Цивільне кладо-вище
36.	Ікегамі Торасабуро いけがみ とらさぶろう	1915	солдат	17.10. 1947	17.10. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 9/4
37.	Ітікі Ітіро いちき いちろう	1917	солдат	22.11. 1947	22.11. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 12/4

Додаток 2 (продовження)

1	2	3	4	5	6	7
38.	Ідзокае Акітаро いぞかえ あきたろう	1911	солдат	26.01. 1948	27.01. 1948	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 17/31
39.	Коморі Хіфумі ² こもり ひふみ	1909	солдат	7.09. 1946	8.09. 1946	м. Слов'янськ Донецької обл. Кладовище т/в 3, таб. № 415. 17/1
40.	Коморі Хіфумі² かもり ひふみ	1909	солдат	7.12. 1946	7.12. 1946	Кладовище т/в 11, таб. № 149
41.	Кондо Цуьосі こんどう つよし	1907	ефрейтор	23.09. 1946	24.09. 1946	м. Слов'янськ Донецької обл. Кладовище т/в 3, таб. № 415. 19/1
42.	Камадзава Йосінорі かまざわ よしのり	1911	солдат	3.10. 1946	4.10. 1946	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 13/9
43.	Касахара Кацурі かさはら かつり	1922	солдат	22.10. 1946	23.10. 1946	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 4/10
44.	Какей Ідзо かけい いぞう	1911	солдат	24.10. 1946	25.10. 1946	м. Слов'янськ Донецької обл. Кладовище т/в 3, таб. № 415. 20/1
45.	Ктазіма Йосіо くたじま(きたじま?) よしお	1910	ефрейтор	9.11. 1946	9.11. 1946	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 13/
46.	Кондо Сусуму こんどう すすむ	1907	солдат	15.11. 1946	15.11. 1946	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006
47.	Куречі Уоро くれち うおろう	1902	солдат	1.11. 1946	1.11. 1946	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 9/
48.	Кураїва Тафумі くらいわ たふみ	1925	ефрейтор	18.11. 1946	18.11. 1946	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 1/1

Додаток 2 (продовження)

1	2	3	4	5	6	7
49.	Kiо Токіо きお ときお	1914	солдат	3.01. 1947	7.01. 1947	сел. Високе Харківської обл. Кладовище с/пш 5367. 18/9
50.	Kігамура Харуо きたむら はるお	1907	солдат	13.01. 1947	13.01. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/пш 3006. 16/1
51.	Кацурагі Ріндзіро かつらぎ りんじろう	1922	мол. унт.-оф.	27.01. 1947	27.01. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/пш 3006. 19/1
52.	Кімура Тацумі きむら たつみ	1903	солдат	15.02. 1947	15.02. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/пш 3006. 24/1
53.	Кодзіма Сейдзо こじま せいぞう	1907	солдат	26.02. 1947	27.02. 1947	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/пш 1149. 11/13
54.	Канбе Міцуо かんべ みつお	1920	ефрейтор	6.03. 1947	6.03. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/пш 3006. 10/2
55.	Като Томіо かとう とみお	1910	унтер- офіцер	9.03. 1947	10.03. 1947	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/пш 1149. 20/13
56.	Косенгі Тадасі こせんぎ ただし	1924	солдат	14.03. 1947	14.03. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/пш 3006. 14/2
56.	Кубота Хунамі くぼた ふなみ	1912	ефрейтор	28.04. 1947	28.04. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/пш 3006. 1/3
57.	Кавабата Масіті かわбата ましち	1901	ефрейтор	16.05. 1947	16.05. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/пш 3006. 5/3
58.	Kітагуті Такаіті きたぐち たかいち	1911	солдат	1.06. 1947	1.06. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/пш 3006. 9/3

Додаток 2 (продовження)

1	2	3	4	5	6	7
59.	Кавано Іпузі かわの いつじ	1909	солдат	26.06. 1947	26.06. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/пш 3006. 13/3
60.	Канеко Тойодзі かねこ とよじ	1907	солдат	5.07. 1947	6.07. 1947	м. Артемівськ Донецької обл. Кладовище т/в 4, таб. № 415. 2/2
61.	Кімура Сіндзі きむら しんじ	1922	солдат	17.07. 1947	18.07. 1947	м. Артемівськ Донецької обл. Кладовище т/в 4, таб. № 415. 28/2
62.	Кіцу Кіногі きつきのち	1915	ефрейтор	21.07. 1947	21.07. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/пш 3006. 17/3
63.	Кісіда Фуміо きしだ ふみお	1921	солдат	28.07. 1947	28.07. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/пш 3006. 19/3
64.	Кога Сігето こが しげと	1922	ефрейтор	15.09. 1947	15.09. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/пш 3006. 3/4.
65.	Кавадірі Томагі かわじり とまいち	1919	унтер- офіцер	5.12. 1947	5.12. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/пш 3006. 13/4
66.	Каміяма Касуке かみやま かすけ	1924	ефрейтор	9.12. 1947	9.12. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/пш 3006. 14/4
67.	Конай Масоу こない まそう(ますお?)	1925	ефрейтор	30.12. 1947	30.12. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/пш 3006. 15/4
68.	Кусано Горо くさの ごろう	1913	унтер- офіцер	1.01. 1948	1.01. 1948	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/пш 3006. 16/4
69.	Каїда Цусуро かいだ つすろう	1907	старшина	10.02. 1948	10.02. 1948	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/пш 3006. 19/4

Додаток 2 (продовження)

1	2	3	4	5	6	7
70.	Като Сьодо かとう しょうぞう	1911	ефрейтор	12.02. 1948	12.02. 1948	ст. Переїзна Луганської обл. Кладовище т/в 23, таб. № 125 (144). 2/12
71.	Кумакура Цунео くまくら つねお	1917	ефрейтор	6.05. 1948	7.05. 1948	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 10/33
72.	Кавай Токіо かわい ときお	1910	солдат	9.10. 1948	10.10. 1948	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 6/34
73.	Мінамі Сьоко みなみ しょうこう	1916	ефрейтор	5.10. 1946	6.10. 1946	м. Чугуїв Харківської обл. Кладовище т/в 1, таб. № 415. 7/1
74.	Масаюкі Сьодзабуро まさゆき しょうざぶろう	1920	солдат	16.12. 1946	17.12. 1946	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 4/11
75.	Масуда Гікігі ますだ ぎきち	1911	солдат	17.12. 1946	18.12. 1946	м. Запоріжжя. Капустянське кладовище т/в 1, таб. № 100. 7/4
76.	Масуда Кей ますだ けい	1923	унтер-офіцер	21.01. 1947	22.01. 1947	м. Запоріжжя. Капустянське кладовище т/в 1, таб. № 100. 1/8
77.	Мінамігуті Канго みなみぐち かんご	1920	ефрейтор	27.01. 1947	28.01. 1947	м. Слов'янськ Донецької обл. Кладовище т/в 3, таб. № 415. 2/2
78.	Мацуяма Ісаму まつやま いさむ	1907	ефрейтор	5.02. 1947	6.02. 1947	м. Артемівськ Донецької обл. Кладовище т/в 4, таб. № 415. 21/1
79.	Масака Кісадо まさか きさど	1907	солдат	6.02. 1947	7.02. 1947	м. Артемівськ Донецької обл. Кладовище т/в 4, таб. № 415. 20/1
80.	Мідзогамі Хіфумі みぞがみ ひふみ	1906	солдат	9.02. 1947	9.02. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 20/1

Додаток 2 (продовження)

1	2	3	4	5	6	7
81.	Матіяма Хангоро まちやま はんごろう	1909	ефрейтор	22.03. 1947	22.03. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 18/2
82.	Міцу Рьодзо みつ りょうぞう	1917	солдат	26.04. 1947	26.04. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 25/2
83.	Мацумото Кіньіті まつもと きんいち	1919	солдат	19.05. 1947	19.05. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 6/3
84.	Міяно Тікару みやの ちかる(ちから?)	1909	унтер- офіцер	6.09. 1947	7.09. 1947	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 15/23
85.	Мацумото Масакадзу まつもと まさかず	1907	солдат	19.09. 1947	19.09. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 5/4
86.	Мідзукамі Томіеті みずかみ とみえち(とみいち?)	1908	ефрейтор	22.09. 1947	22.09. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 7/4
87.	Мацумото Ясуо まつもと やすお	1913	ефрейтор	2.10. 1947	3.10. 1947	м. Артемівськ Донецької обл. Кладовище т/в 4, таб. № 415. 8/1
88.	Мацубара Дзюндзі まつばら じゅんじ	1924	унтер- офіцер	17.10. 1947	19.10. 1947	м. Дніпродзержинськ. Кладовище с/ш 5807.19/6
89.	Масуда Фукудзіро ますだ ふくじろう	1919	мол. унтер- офіцер	25.10. 1947	26.10. 1947	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 23/27
90.	Мурамото Сінзіді むらもと しんじ	1925	солдат	3.12. 1947	4.12. 1947	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 7/30

Додаток 2 (продовження)

1	2	3	4	5	6	7
91.	Мамосе Тіто まもせ ちと	1910	солдат	7.01. 1948	8.01. 1948	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 6/31
92.	Накамото Хоріюкі なかもと ほりおき(ほりゆき?)	1924	унтер- офіцер	2.09. 1946	3.09. 1946	м. Артемівськ Донецької обл. Кладовище т/в 4, таб. № 415. 5/1
93.	Нісіяма Йосіюкі にしやま よしゆき	1922	ефрейтор	5.01. 1947	5.01. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 13/1
94.	Нагамото Сіді ながもと しじ(しんじ?)	1911	солдат	6.01. 1947	6.01. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 14/1
95.	Номура Ендзо のむら えんぞう	1910	солдат	9.01. 1947	9.01. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 15/1
96.	Накаудзі Мамору なかうじ まもる	1925	солдат	10.01. 1947	11.01. 1947	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 23/11
97.	Накадзіма Токудзі なかじま とくじ	1905	унтер- офіцер	15.01. 1947	15.01. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 17/1
98.	Норімацу Ногутосі のりまつ のぐとし(のぶとし?)	1902	солдат	23.01. 1947	23.01. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 18/1
99.	Накагава Такао なかがわ たかお	1911	ефрейтор	27.02. 1947	27.02. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 8/2
100.	Накаї Дзіро なかい じろう	1921	солдат	3.03. 1947	3.03. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 9/2

Додаток 2 (продовження)

1	2	3	4	5	6	7
101.	Нагано Сабуро ながの さぶろう	1904	ефрейтор	30.03. 1947	30.03. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 19/2
102.	Накано Акіюсі なかの あきよし	1926	солдат	24.05. 1947	25.05. 1947	м. Слов'янськ Донецької обл. Кладовище т/в 3, таб. № 415. 2/3
103.	Накатані Кайїгі なかに かいいち	1921	солдат	31.07. 1947	1.08. 1947	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 7/20
104.	Нісіда Сусуно にしだ すすの(すすむ?)	1922	ефрейтор	15.08. 1947	15.08. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 22/3
105.	Накадзіма Йосіо なかじま よしお	1910	ефрейтор	30.03. 1948	30.03. 1948	ст. Переїзна Луганської обл. Кладовище т/в 23, таб. № 125 (144). 3/12
106.	Накасіма Токітоко なかしま ときとこ(ときたか?)	1923	солдат	27.05. 1948	27.05. 1948	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 1
107.	Нокамура Іосак のかむら(なかむら?) よさく	1907	солдат	8.06. 1948	8.06. 1948	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 3
108.	Накагава Сугосі なかがわ すえとし	1926	ефрейтор	9.07. 1948	10.07. 1948	сел. Високе Харківської обл. Кладовище с/ш 5367. 12/27
109.	Накасіма Кадзуо なかしま かずお	1921	унтер-офіцер	30.07. 1948	31.07. 1948	м. Дніпропетровськ Кладовище т/в 6, таб. № 315. 18/1
110.	Нікінака Ісао にきなか いさお	1920	ефрейтор	30.08. 1948	30.08. 1948	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 3

Додаток 2 (продовження)

1	2	3	4	5	6	7
111.	Нісіда Васабуро に시다 わさぶろう	1900	інтерно- ваний	30.06. 1949	1.07. 1949	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 24/3
112.	Осумі Тосігору おおすみ としごる(としごろう?)	1913	ефрейтор	7.10. 1946	8.10. 1946	м. Артемівськ Донецької обл. Кладовище т/в 4, таб. № 415. 11/1
113.	Оікава Хідосі おいかわ ひどし(ひでし?)	1925	ефрейтор	8.11. 1946	8.11. 1946	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 13
114.	Оно Сьодзо おの しょうぞう	1913	унтер- офіцер	20.12. 1946	20.12. 1946	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 7/1
115.	Ода Сатору おだ さとる	1909	солдат	23.12. 1946	24.12. 1946	м. Слов'янськ Донецької обл. Кладовище т/в 3, таб. № 415. 23/1
116.	Окабе Акіра おかべ あきら	1912	солдат	6.01. 1947	7.01. 1947	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 20/11
117.	Оно Дзісукі おの じすき(じすけ?)	1909	ефрейтор	6.02. 1947	7.02. 1947	м. Артемівськ Донецької обл. Кладовище т/в 4, таб. № 415. 19/1
118.	Одзі Соодзі おおじ そうじ	1915	ефрейтор	14.02. 1947	14.02. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 22/1
119.	Одзакі Юдзі おざき ゆうじ	1907	солдат	23.02. 1947	23.02. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 5/2
120.	Ода Тамоцу おだ たもつ	1908	ефрейтор	7.03. 1947	7.03. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 11/2
121.	Окумура Сагаїті おくむら さたいち	1918	солдат	22.04. 1947	22.04. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 24/2

Додаток 2 (продовження)

1	2	3	4	5	6	7
122.	Ода Куньсіро おだ くにしろう	1911	ефрейтор	5.05. 1947	5.05. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 4/3
123.	Оікава Хіросіса おいかわ ひろしさ(ひろひさ?)	1923	ефрейтор	25.06. 1947	25.06. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 12/3
124.	Окаіо Гіро おかいお いちろう	1911	солдат	20.09. 1947	20.09. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 6/4
125.	Сінодзукі Мігіо しのづき みちお	1919	ефрейтор	19.08. 1946	20.08. 1946	м. Слов'янськ Донецької обл. Кладовище т/в 3, таб. № 415. 15/1
126.	Сімонака Масару しもなか まさる	1922	унтер- офіцер	23.09. 1946	24.09. 1946	м. Слов'янськ Донецької обл. Кладовище т/в 3, таб. № 415. 18/1
127.	Саїто Тацуо さいとう たつお	1912	старшина	17.10. 1946	17.10. 1946	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 5
128.	Сібата Отіро しばた おちろう(いちろう?)	1924	солдат	17.11. 1946	18.11. 1946	м. Чугуїв Харківської обл. Кладовище т/в 1, таб. № 415
129.	Сугаї Йосодзіро すがい よそじろう	1911	ефрейтор	21.12. 1946	21.12. 1946	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 8/1
130.	Секігуті Дзюдзо せきぐち じゅうぞう	1919	ефрейтор	19.01. 1947	20.01. 1947	м. Слов'янськ Донецької обл. Кладовище т/в 3, таб. № 415. 25/1
131.	Саїто Сусаку さいとう すさく(しゅうさく?)	1909	солдат	21.02. 1947	21.02. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 4/2

Додаток 2 (продовження)

1	2	3	4	5	6	7
132.	Сінден Куніюсі しんでん くによし	1904	ефрейтор	23.02. 1947	23.02. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 6/2
133.	Судзукі Кінтаро すずき きんたろう	1909	ефрейтор	26.02. 1947	27.02. 1947	м. Слов'янськ Донецької обл. Кладовище т/в 3, таб. № 415. 1/2
134.	Савага Тіемацу さわた ちえまつ	1910	солдат	10.04. 1947	10.04. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 22/2
135.	Суехіса Йонекіті すえひさ よねきち	1909	солдат	12.07. 1947	13.07. 1947	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 24/20
136.	Саго Татодакі さとう たとだき	1909	солдат	20.07. 1947	21.07. 1947	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 10/19
137.	Сугіяма Масао すぎやま まさお	1913	ефрейтор	22.07. 1947	22.07. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 18/3
138.	Сімодайра Масаіті しもだいら まさいち	1909	ефрейтор	9.08. 1947	10.08. 1947	м. Запоріжжя Кладовище т/в 7, таб. № 100. 15/1
139.	Саго Кікуо さとう きくお	1915	ефрейтор	8.09. 1947	8.09. 1094	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 25/3
140.	Саго Дзьодзука さとう じょうづか	1908	солдат	8.09. 1947	8.09. 1947	ст. Переїзна Луганської обл. Кладовище т/в 23, таб. № 125 (144). 12/1
141.	Судзукі Йокіті すずき よきち	1907	ефрейтор	11.09. 1947	12.09. 1947	м. Запоріжжя. Кладовище т/в 7, таб. № 100. 17/1

Додаток 2 (продовження)

1	2	3	4	5	6	7
142.	Сімідзу Акіра しみず あきら	1923	мол. унт.-оф.	14.09. 1947	14.09. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 2/4
143.	Сасаки Кометаро ささき こめたろう	1909	солдат	16.10. 1947	17.10. 1947	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 8/27
144.	Судзукі Міцуо すずき みつお	1919	ефрейтор	1.01. 1948	1.01. 1948	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 17/4
145.	Сато Тацуо さとう たつお	1915	мол. унт.-оф.	6.01. 1948	7.01. 1948	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 5/31
146.	Судзукі Сітіро すずき しちろう	1924	солдат	23.04. 1948	24.04. 1948	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 5/33
147.	Саката Нобуьосі さかた のぶよし	1919	мол. унт.-оф.	13.07. 1948	14.07. 1948	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 20/33
148.	Сьодзі Кумакуто しょうじ くまくと	1909	унтер- офіцер	12.10. 1948	14.10. 1948	сел. Високе Харківської обл. Кладовище с/ш 5367. 18/27
149.	Танімура Фукагаро たにむら ふかたろう	1907	ефрейтор	5.10. 1946	6.10. 1946	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 21
150.	Тасімата Тамоцо たしまた たもつお(たもつ?)	1923	ефрейтор	14.10. 1946	14.10. 1946	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 25
151.	Таніца Кійшо たきつあ(たきた?) きいしょ(きよし?)	1926	ефрейтор	15.10. 1946	15.10. 1946	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 2

Додаток 2 (продовження)

1	2	3	4	5	6	7
152.	Тагасі Хатіро たがし はちろう	1911	солдат	26.11. 1946	27.11. 1946	м. Слов'янськ Донецької обл. Кладовище т/в 3, таб. № 415. 21/1
153.	Такаяма Теруо たかやま てるお	1919	сфрейтор	21.12. 1946	21.12. 1946	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 9/1
154.	Тамура Хіденобу たむら ひでのぶ	1922 (1923)	солдат	21.01. 1947	22.01. 1947	м. Запоріжжя. Кладовище т/в 1, таб. № 100. 2/8
155.	Танака Комокіті ³ たなか こもきち	1902	сфрейтор	8.02. 1947	9.02. 1947	м. Артемівськ Донецької обл. Кладовище т/в 4, таб. № 415. 22/1
156.	Томікава Кітідзо とみかわ きちぞう	1907	сфрейтор	20.02. 1947	20.02. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 1/2
157.	Танака Мінору たなか мінор	1909	сфрейтор	21.02. 1947	21.02. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 2/2
158.	Такеда Гуадзі たけだ ぐあじ	1925	солдат	22.02. 1947	23.02. 1947	м. Артемівськ Донецької обл. Кладовище т/в 4, таб. № 415. 17/2
159.	Танака Сунао たなか すなお	1925	солдат	23.02. 1947	23.02. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 7/2
160.	Такахасі Йосіо たかはし よしお	1914	солдат	14.03. 1947	15.03. 1947	м. Харків. Кладовище т/в 5, таб. № 415. 9/1
161.	Такахасі Наокіті たかはし なおきち	1919	унтер- офіцер	16.03. 1948	16.03. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 16/2
162.	Такаті Хідеоко たかち ひでおこ	1925	солдат	5.06. 1947	6.06. 1947	м. Слов'янськ Донецької обл. Кладовище т/в 3, таб. № 415. 3/3

Додаток 2 (продовження)

1	2	3	4	5	6	7
163.	Танігуті Сеньїті たにぐち せんいち	1914	ефрейтор	27.06. 1947	27.06. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 14/3
164.	Такубо Акіносукє たくぼ あきのすけ	1910	ефрейтор	11.07. 1947	11.07. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 15/3
165.	Теніма Кадзуо てにま かずお	1923	солдат	9.08. 1947	9.08. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 20/3
166.	Тіку Мамору ちく まもる	1910	ефрейтор	12.10. 1947	12.10. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 8/4
167.	Танка Тацуо たんか(たなか?) たつお	1915	ефрейтор	9.11. 1947	9.11. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 11/4
168.	Тагуті Кімідзі たぐち きみじ	1913	солдат	14.01. 1948	15.01. 1948	м. Запоріжжя. Кладовище т/в 7, таб. 100. 20/1
169.	Такаї Гоусі たかい ごうし	1911	унтер- офіцер	1.04. 1948	2.04. 1948	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 18/23
170.	Такая Танесі たかや たねし	1925	мол. унт.-оф.	4.06. 1948	5.06. 1948	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 15/33
171.	Тосіо Місабуру としお みさぶろう	1911	Рядовий	15.04. 1948	16.04. 1948	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 3/33
172.	Утінокура Хіроюкі うちのくら ひろゆき	1911	ефрейтор	11.07. 1947	12.07. 1947	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 22/18
173.	Уєно Масаті うえの まさいち	1908	ефрейтор	28.11. 1947	29.11. 1947	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 2/30

Додаток 2 (продовження)

1	2	3	4	5	6	7
174.	Утімура Йосідзо うちやま よしぞう	1919	сфрейтор	15.01. 1948	15.01. 1948	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 18/4
175.	Уно Норіо うの のりお	1924	солдат	5.06. 1948	5.06. 1948	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 2
176.	Фудзінага Норіо ふじなが のりお	1909	сфрейтор	17.12. 1946	18.12. 1946	м. Артемівськ Донецької обл. Кладовище т/в 4, таб. № 415. 15/1
177.	Фурукава Набуру ふるかわ なぶろう(のぶろう?)	1912	солдат	9.10. 1946	10.10. 1946	м. Артемівськ Донецької обл. Кладовище т/в 4, таб. № 415. 7/1
178.	Фунахасі Масао ふなはし まさお	1910	солдат	19.10. 1946	20.10. 1946	м. Чугуїв Харківської обл. Кладовище т/в 1, таб. № 415. 10/1
179.	Фукудзе Дзенкіті ふくぜ ぜんきち	1906	сфрейтор	19.12. 1946	19.12. 1946	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 6/1
180.	Фудзіока Масадзі ふじおか まさじ	1921	сфрейтор	14.03. 1947	14.03. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 13/2
181.	Фукамі Тосіо ふかみ としお	1917	сфрейтор	1.06. 1947	1.06. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 8/3
182.	Фурата Кінтіро ふらた(ふるた?) кинчирō(кинйичирō う?)	1923	сфрейтор	5.06. 1947	5.06. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 10/3

Додаток 2 (продовження)

1	2	3	4	5	6	7
183.	Фуадзісіва Мамото ふじしわ(ふじしば?) まもと	1913	солдат	21.09. 1947	22.09. 1947	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 10/25
184.	Фукугакі Танео ふくがき たねお	1909	солдат	18.03. 1947	18.03. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 17/2
185.	Хатакі Сейдзі はたき せいじ	1903	солдат	21.11. 1946	21.11. 1946	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 3/1
186.	Хоріта Сігеру ほりた しげる	1923	солдат	1.12. 1946	1.12. 1946	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 4/1
187.	Хасімото Тадасі はしもと ただし	1924	ефрейтор	18.12. 1946	19.12. 1946	м. Артемівськ Донецької обл. Кладовище т/в 4, таб. № 415. 16/1
188.	Хаясі Йосіро はやし よしろう	1925	солдат	18.12. 1946	19.12. 1946	м. Запоріжжя. Кладовище т/в 1, таб. № 100. 8/4
189.	Хіроta Кацумару ひろた かつまる	1926	солдат	22.01. 1947	23.01. 1947	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 6/12
190.	Хіросе Хігіро ひろせ ひちろう	1909	ефрейтор	29.01. 1947	30.01. 1947	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 13/12
191.	Хасімото Хадзіме はしもと はじめ	1915	ефрейтор	21.02. 1947	21.02. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 3/2
192.	Харада Хадземіне はらだ はぜみね	1909	ефрейтор	13.03. 1947	13.03. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 15/2
193.	Хоріуті Сабуро ほりうち さぶろう	1921	ефрейтор	16.04. 1947	16.04. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 23/2

Додаток 2 (продовження)

1	2	3	4	5	6	7
194.	Хасімото Цунео はしもと つねお	1908	солдат	24.06. 1947	24.06. 1947	Новельське лісництво Сузельського р-ну Брянської обл. ррФСР
195.	Хакіхаро Юсіро はきはろ ゆしろう	1925	ефрейтор	12.08. 1947	12.08. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 21/3
196.	Хігасідзіма Кунісі ひがしじま くにし	1926	солдат	20.08. 1947	20.08. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 23/3
197.	Хонда Сатаро ほんだ さたろう	1910	унтер-офіцер	7.09. 1947	8.09. 1947	сел. Високе Харківської обл. Кладовище с/ш 5367. 20/20
198.	Хірао Такумі ひらお たくみ	1922	ефрейтор	22.10. 1947	22.10. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 10/4
199.	Хосої Котіо ほそい こちお	1921	солдат	21.03. 1948	22.03. 1948	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 15/32
200.	Цудзукі Хіко つづき ひこ	1923 (1925)	солдат	13.08. 1946	14.08. 1946	м. Запоріжжя. Кладовище т/в 1, таб. № 100. 5/4
201.	Цуда Теруо つだ てるお	1911	солдат	9.10. 1946	10.10. 1946	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 21/9
202.	Цуцумі Кіодзо つつみ きゆうぞう	1908	ефрейтор	3.01. 1947	4.01. 1947	м. Слов'янськ Донецької обл. Кладовище т/в 3, таб. № 415. 24/1
203.	Цукада Йосіро つかだ よしろう	1909	солдат	2.12. 1947	3.12. 1947	м. Запоріжжя. Кладовище т/в 7, таб. № 100. 19/1
204.	Ямагуті Сігедзі やまぐち しげじ	1911	ефрейтор	9.09. 1946	10.09. 1946	м. Артемівськ Донецької обл. Кладовище т/в 4, таб. № 415. 7/1

Додаток 2 (продовження)

1	2	3	4	5	6	7
205.	Ямамото Нобухару やまもと のぶはる	1907	солдат	19.10. 1946	20.10. 1946	м. Чугуїв Харківської обл. Кладовище т/в 1, таб. № 415. 9/1
206.	Ямагуті Тамаро やまぐち たまる	1910	ефрейтор	21.10. 1946	22.10. 1946	м. Артемівськ Донецької обл. Кладовище т/в 4, таб. № 415. 12/1
207.	Яmano Юкіо やまの ゆきお	1924	солдат	24.10. 1946	25.10. 1946	м. Чугуїв Харківської обл. Кладовище т/в 1, таб. № 415. 12/1
208.	Ямадзакі Нобуакі やまざき のぶあき	1925	солдат	8.11. 1946	9.11. 1946	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149. 11/10
209.	Яногі К'юніті やのぎ(やなぎ?) きゅうにち(きゅういち?)	1921	солдат	6.02. 1947	7.02. 1947	м. Артемівськ Донецької обл. Кладовище т/в 4, таб. № 415. 18/1
210.	Яно Коусі やの こうし	1924	ефрейтор	13.02. 1947	13.02. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 21/1
211.	Ябудзакі Кіндзі やぶざき きんじ	1920	унтер-офіцер	1.04. 1947	1.04. 1947	м. Дружківка Донецької обл. Кладовище с/ш 3006. 20/2
212.	Ямада Хейтіро やまだ へいぎろう	1907	солдат	23.05. 1948	23.05. 1948	м. Запоріжжя (Селище 10). Кладовище с/ш 1149

Примітки:

1. Таблицю складено автором за даними: ДА МВС України, ф. 15, оп. 1, спр. 256, арк. 14, 18, 22, 25, 30-35, 46-47, 49-50, 52-54, 56, 63-68, 72-74; 2. Можливе спотворення наведених у списку прізвищ та імен через некваліфікований переклад і переведення на російську фонетику.

2. Імовірно це одна й та сама особа, а різне написання прізвища, дати смерті та місця поховання допущене через помилку.

3. За даними російських джерел військовополонений Танака Комокіті, 1902 р.н., ефрейтор, номер 8 лютого 1947 р. і похований на кладовищі табірної відділення № 11(5) СТВ № 149 (м. Нова Баварія, сел. Пилипівка, Харківської обл.)

РЕЗЮМЕ

Последние полтора десятилетия учеными и общественными организациями Японии и России активно проводится исследовательская работа по выяснению судеб интернированных в Советский Союз в 1945 г. японских военнослужащих и гражданских лиц. Эта тема в российской науке имеет довольно обширную историографию. На основе глубокого изучения комплексов архивных документов, опроса свидетелей и очевидцев в целом установлено количество интернированных. Сравнительно исследованы условия их содержания и трудового использования в регионах Дальнего Востока и Сибири, установлены места размещения бывших лагерей, кладбищ интернированных японских солдат и офицеров, уточнено количество умерших в плену. Общественными организациями проводится активная работа по восстановлению мест захоронений, организации посещения родственниками интернированных могил близких им людей, которые обрели свое последнее пристанище в российской земле.

Сегодня далеко не всем профессиональным историкам, не говоря уже об обычных гражданах, известно, что в послевоенный период (начиная с 1946 г.) на территории Украины были размещены и содержались в лагерях для военнопленных тысячи интернированных японцев. Сотни из них так никогда и не вернулись из этого плена. Время и человеческое безразличие нивелировали историческую память о жертвах той войны, а гриф «совершенно секретно» на долгие десятилетия спрятал всякую информацию о них за стенами архивных спецхранов.

Как следствие, сегодня эта печальная страница советского военного плена практически не исследована. Остаются открытыми вопросы численности этого контингента узников советских лагерей в Украине, особенностей размещения, содержания и трудового использования интернированных японцев на территории республики. Исследователям еще

предстоит ответить на вопрос о том, сколько их умерло и похоронено в украинской земле, как долго японские интернированные оставались в Украине и когда были репатрированы на родину.

Выяснение этих обстоятельств составило цели и задачи научно-исследовательского проекта «Интернированные японцы на территории Украины после Второй мировой войны», который с 2007 г. осуществляется на кафедре источниковедения и специальных исторических дисциплин Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова (г. Киев). Важность его реализации вызвана не только желанием заполнить очередное «белое пятно» в трагической истории войны, восстановить историческую память, но, надеемся, будет содействовать укреплению и расширению межгосударственных контактов, двухстороннего взаимовыгодного сотрудничества Украины и Японии.

Целью этого научного проекта является комплексное изучение истории пребывания интернированных японских военнослужащих на территории Украины в послевоенный период. В этом контексте его авторы пытаются решить такие конкретные научные задачи как: выявить комплекс архивных и опубликованных источников по проблеме пребывания интернированных японских военнослужащих на территории Украинской ССР в послевоенный период; уточнить территориально-временные рамки размещения и содержания интернированных японцев в регионах Украины; проанализировать динамику численности их контингента в лагерях для военнопленных в Украине; исследовать особенности содержания японских интернированных в лагерях; раскрыть специфику агентурно-оперативной деятельности органов советского военного плена среди этого контингента узников лагерей; изучить особенности трудового использования интернированных японцев на восстановлении разрушенного войной хозяйства Украинской ССР; проанализировать показатели заболеваемости и смертности среди интернированных японцев в Украине; установить количественные показатели и места их захоронений. Прикладная сторона проекта предусматривает обнародование имен погибших и умерших в плену, топографическое установление мест дислокации лагерей и кладбищ военнопленных, на которых похоронены японцы, обозначение последних на местности, установление памятных знаков в этих местах. Предварительные результаты научного проекта обобщены авторами в предлагаемой вниманию читателя небольшой книжке.

На основе изучения комплекса документов удалось уточнить территориально-временные рамки размещения и содержания интернированных японцев в регионах Украины. По документам советского ведомства военнопленных в 1946–1948 гг. на территории пяти восточных областей

Украины (Ворошиловградской, Днепропетровской, Запорожской, Харьковской и Сталинской) содержались и использовались на работах более 5 000 интернированных японцев. Основными сферами использования их труда были строительно-восстановительные работы в городах, строительство автомобильных дорог, работа на предприятиях угольной и металлургической промышленности.

Основными задачами агентурно-оперативной работы среди интернированных японцев было выявление в числе этого контингента лиц, подозреваемых в совершении военных преступлений, сотрудников и агентов разведывательных и контрразведывательных органов, а также лиц, владеющих русским языком. До конца 1948 г. практически все интернированные японцы были вывезены из лагерей военнопленных в Украине на Дальний Восток, а оттуда репатрированы на родину.

Неизбежной и трагичной стороной военного плена и интернирования была смертность узников лагерей. Изученные авторами архивные документы свидетельствуют, что останки интернированных японцев находятся, по меньшей мере, на 15 кладбищах военнопленных на территории Украины. По данным кладбищенских книг удалось восстановить имена 211 умерших и захороненных интернированных японцев. Однако, есть все основания утверждать, что эта цифра далека от действительности, а помочь установить истину в этом вопросе может только широкомасштабная поисковая работа в преимущественно российских архивах.

Следует подчеркнуть, что вопрос о пребывании японских интернированных Второй мировой войны в Украинской ССР является важной составляющей для выяснения особенностей функционирования системы советского военного плена на территории республики в послевоенный период. Состояние обработки и анализа соответствующей источниковой базы свидетельствует о том, что украинские ученые-историки только начинают приоткрывать занавес неизвестности в этой перспективной для исследования темы.

Наша книга адресована не только историкам-профессионалам. Она рассчитана на широкий круг читателей, всех тех, кто интересуется отечественной и мировой историей XX в. Как никто другой ее появления ждут потомки бывших интернированных, в надежде узнать хоть что-то о судьбе своих родных, не вернувшихся из такой далекой и неизвестной для них Украины.

梗概

過去15年、日本及びロシアの研究者や市民団体は、1945年ソ連に抑留された日本の軍人・民間人の運命を明らかにしようと活発に調査を行ってきた。このテーマに関し、ロシアの学界ではかなり多くの史料が存在している。公文書館の史料の総体が入念に研究され、関係者・目撃者の聞き取りが行われた結果、抑留者の数はおおむね明らかになっている。極東とシベリアの諸地域における彼らの収容、労働力としての利用の状況は比較的良好に研究され、かつての収容所や、抑留されていた日本人兵士・将校の墓地の所在地も究明されており、死亡した捕虜の人数も確認されている。市民団体によって、埋葬地の整備、終の住処をロシアの地に求めることとなった抑留者の親族による墓参が活発に行われている。

戦後の1946年以降、ウクライナ国内に数千人の日本人抑留者たちが移送され、収容されていたことは、一般市民は言うまでもなく、職業的歴史家にとっても今日周知の事実とは決していえない。彼らのうち数百名は、ついに捕虜の身から解放されることなく生を終えたのである。時と人々の無関心が、かの戦争の犠牲者についての歴史的記憶をかき消してしまい、彼らに関する情報は、書類に押された「極秘」の公印によって、数十年の長きにわたり、公文書保管所の特別保管室の壁の向こうに隠匿されてきた。

その結果、今日、このソ連の軍事捕虜の悲しい運命はほとんど研究されていない。ウクライナの収容所の日本人抑留者数、ウクライナ国内における日本人たちの移送、収容、労働力としての利用の特

性に関する問題は解明されぬままである。さらに、彼らのうち何名が亡くなりウクライナの地に葬られているか、彼らがいままでウクライナに残り、いつ祖国に帰還したか、といった疑問に答えることが研究者たちに課せられている。

これらすべての事情を明らかにすることが、科学研究プロジェクト「第2次世界大戦後のウクライナ国内における日本人抑留者」の目的・課題であった。本プロジェクトは、2007年より、M.P.ドラゴマーノフ記念国立教育大学(キエフ市)史料学・特殊歴史科目講座において取り組まれているものである。その実施の重要性は、戦争の悲劇的な歴史において通例の「空白の頁」を埋め、歴史的記憶を取り戻そうという願いに基づくものであるが、本プロジェクトはまたウクライナ・日本の2国間の関係と、双方にとって有益な協力の強拡大に寄与するものと期待している。

本プロジェクトの目的は、戦後のウクライナ国内における日本軍人抑留者在住の歴史を総体として研究することである。この文脈において、筆者らは以下の具体的な研究課題を解決しようとした。戦後におけるウクライナ社会主義共和国内の日本軍人抑留者在住の問題に関する保管公文書及び公刊文献の総体を明らかにすること。ウクライナの諸地域における日本人抑留者の移送と収容の空間的・時間的枠組を確認すること。ウクライナの捕虜収容所の抑留者数の変動を分析すること。日本人抑留者の収容条件の特徴を研究すること。収容所の抑留者に対するソ連捕虜担当機関の諜報活動の特性を究明すること。戦争によって破壊されたウクライナ社会主義共和国の産業の復興の過程での、日本人抑留者の労働力としての利用の特徴を研究すること。ウクライナの日本人抑留者の罹病率と死亡率の指数を分析すること。埋葬者の数と埋葬地を確認すること。プロジェクトの実用面としては、捕虜中の死亡者の氏名を公表し、収容所と日本人が埋葬されている捕虜墓地の所在地を明らかにし、後者の場所を現地で明示し、それらの場所に記念碑を建てることが考えられる。プロジェクトの中間報告として、筆者らは読者諸氏にこの小冊子を提供するものである。

関連文書の総体を研究することにより、ウクライナの諸地域における日本人抑留者の移送と収容の空間的・時間的枠組を確認することができた。ソ連の捕虜担当諸機関の文書によれば、1946年から194

8年に向け、ウクライナ東部の5州(ヴォロシロフグラード州、ドニエプロペトロフスク州、ザポロージェ州、ハリコフ州、スターリンスク州)で5,000人以上の日本人抑留者が収容され、労働力として使役されていた。その使役分野は、主として都市部の再建作業、自動車道路の建設、石炭・製鉄産業での労働であった。

抑留日本人の間での諜報活動の主要課題は、彼らの中に戦争犯罪の容疑、諜報・防諜機関の職員、ロシア語の話者がいないかどうかの調査であった。1948年末までに、実質上すべての日本人抑留者はウクライナの捕虜収容所から極東に移送され、そこから祖国に帰還した。

捕虜と抑留の避け難くそして悲劇的な側面として、収容者の死亡率が挙げられる。筆者らの調べた保管公文書によれば、抑留日本人たちの遺骨は、少なくともウクライナ国内15ヶ所の捕虜墓地に眠っている。墓地に残る記録により、211名の埋葬日本人抑留者の名前を確認することができた。しかし、この数字は現実からはかけ離れたものであると断言するに十分な根拠が存在しており、この問題の真相を究明するには、主としてロシアの公文書保管所において広範な検索作業を行うしかない。

ウクライナ社会主義共和国における第2次世界大戦の日本人抑留者の在住の問題は、戦後のウクライナでのソ連の軍事捕虜システムの機能の特性を明らかにするための重要な要素であることを強調しておかなければならない。関連のデータ・ベースの整理と分析の現状は、ウクライナの歴史家たちが、この将来性のある研究テーマについて、未知のとばりを開き始めたばかりであることを示している。

本書は職業的歴史家のみならず、一般の読者諸氏、20世紀のウクライナ史及び世界史に関心のあるすべての方々を対象としている。本書の発行を誰よりも心待ちにしていたのは、元抑留者の子孫の方々、彼らにとってかくも遠く未知の国であるウクライナからついに帰ってくることをなかつた自らの親族の運命について、少しでも知ろうと期待しているの方々である。

SUMMARY

During the last decades Russian and Japanese scientists and public organizations are working out over the fates of internee of the Japanese servicemen and civilians in Soviet Union in 1945. This theme in Russian science has vast historiography. The amount of internee is set on the basis of precise study of the archives and interviews of witnesses and eyewitnesses. The conditions of their maintenance and labor in the Far East and Siberia are compared and studied out, the places of former camps and cemeteries of internee Japanese soldiers and officers are set, the amount of the dead in captivity is specified. Public organizations are conducting active work to renew the burial places, organizations of visit by the relatives of internee who found the last refuge in Russian earth.

Today far not all professional historians, not mention ordinary citizens, know that in a post-war period (since 1946) on the territory of Ukraine thousands of internee Japanese were kept in camps for the war prisoners. Hundreds of them never returned home. Time and human indifference leveled historical memory about the victims of that war, and a vulture «top secret» on long decades hid information about them after the walls of archived X-files.

As a result, today this sorrowful page of soviet military captivity is not investigated practically. The questions of quantity of Japanese prisoners in Ukrainian soviet camps, features of placing, maintenance and labor conditions remain open. Researchers are still to answer a question how many of them died and were buried in Ukraine, how long Japanese internee remained in Ukraine and when they were repatriated to Japan.

Finding out of all these circumstances is the aim of research project «Internee Japanese on the territory of Ukraine after The Second World War»,

which started in 2007 on the department of historical sources and special historical disciplines of the National pedagogical university M. Dragomanov (Kyiv). The importance of its realization is caused not only by a desire to fill some «white spot» in the tragic history of war and to recover historical memory, but also to assist strengthening and expansion of intergovernmental contacts, mutually beneficial collaboration of Ukraine and Japan.

The aim of this scientific project is to carry out a complex study of history of internee Japanese servicemen on the territory of Ukraine in a post-war period. In this context the authors of project try to solve such scientific tasks as: to educe the complex of the archives and published sources on the issue of the internee Japanese servicemen on the territory of Ukrainian SSR in a post-war period; to specify the territorial-temporal scopes of placing and maintenance of internee Japanese in the regions of Ukraine; to analyze the dynamics of quantity of their contingent in war prisoners camps of Ukraine; to investigate the features of maintenance of Japanese internee in camps; to expose the specific of secret-service-operative activity of Soviet military captivity among the contingent of prisoners; to study the conditions of labor of Japanese internee on the renewal of Ukrainian economy ruined by war; to analyze the indexes of morbidity and death rate among internee Japanese in Ukraine; to set quantitative indexes and places of their burial.

The applied side of project foresees the promulgation of names of internee died in captivity, topographical research of dislocation of camps and cemeteries of war prisoners where Japanese were buried, establishment of memorable signs in those places. The preliminary results of scientific project are generalized by authors in this small book.

The territorial-temporal scopes of placing and maintenance of internee Japanese in the regions of Ukraine was succeeded to specify on the basis of over-studied documents. According to the documents of Soviet department of war prisoners during 1946-1948 more than 5 000 internee Japanese were contained and used as workers on the territory of five eastern regions of Ukraine (Voroshilovgrad, Dnepropetrovsk, Zaporizhzhya, Kharkov and Stalin). The basic spheres of their usage were building and restoration in cities, constructions of roads, working on the enterprises of coal and metallurgical industry.

The basic tasks of secret-service-operative work among internee Japanese was an exposure in this contingent of persons, suspected in war crimes, agents of secret service and also persons speaking Russian. Practically, to the end of 1948, all internee Japanese were removed from the camps of war prisoners in Ukraine to Far East, and than repatriated to Japan.

The inevitable and tragic side of military captivity and internment was a death rate in the camps. The archives over-studied by authors testify that remains of internee Japanese were found at least on 15 cemeteries of war prisoners in Ukraine. It was succeeded to recover the names of 211 buried internee Japanese's (according the data of cemetery books). However, this amount is far from reality, and to help setting the truth in this question the massive research mainly among Russian archives can only be done.

It is necessary to underline that question of Japanese internee of Second World War in Ukrainian SSR is an important constituent of finding out of certain features of the Soviet military captivity system on the territory of republic in a post-war period. The researches and analysis results of historical source base testify that the Ukrainian historians have just started to open slightly the curtain of uncertainty in this perspective for research theme.

Our book is addressed not only to the professional historians. It is for the wide audience of readers, who is interested in national and world history of the XX century. Its appearance is looked forward especially by the descendants of former internee, waiting in a hope to find out something about the fate of their relatives never returned from such distant and unknown for them Ukraine.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ 1. Проблема «західного інтернування» японської армії (1945–1956 рр.): інтерпретації та джерела	
1.1. Історичні дослідження про долю японських інтернованих Другої світової війни в СРСР та Україні	8
1.2. Джерела вивчення проблеми.....	20
РОЗДІЛ 2. Інтерновані японські військовослужбовці в Україні	
2.1. Далекий Схід. Початок інтернування.....	28
2.2. За тисячі кілометрів від рідної землі.....	41
2.3. Привид самурая... Таємна війна за колючим дротом.....	47
2.4. Забуті некрополі: смертність серед японського контингенту таборів для військовополонених в Україні та поховання.....	60
РОЗДІЛ 3. Полон: мовою документів, очима бранців	
3.1. Архівні документи.....	70
3.2. Мідзусіма Сьохей. Записки ув'язненого з України.....	115
ВИСНОВКИ	123
В КРАЮ, ДЕ НЕ РОСТЕ САКУРА... ..	126
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.....	127
РЕЗЮМЕ	167

Наукове видання

Олександр Валентинович Потильчак
Віктор Васильович Карпов
Такаакі Такеучі

**Таємниці «західного інтернування»: японці в радянських
таборах для військовополонених в Українській РСР
(1946–1949 рр.)**

Монографія

Науковий редактор В.С. Трубенко
Переклад англійською мовою Ж.М. Іщенко
Переклад японською мовою Т. Такеучі
Комп'ютерна верстка О.В. Іоніна
Розробка обкладинки М.М. Олійник

Підписано до друку 22.08.11 Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 11,66
Наклад 1000 прим. Замовлення № 0006.

Видавництво Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України
Україна, 03680, м. Київ-187, Велика Окружна дорога, 3
Свідоцтво ДК № 3169 від 16.04.2008
Тел./факс (044) 526–15–45; e-mail: edit@socosvita.kiev.ua

Надруковано ТОВ «Видавництво «Сталь».
Україна, 02660, МСП–660, м. Київ, просп. Визволителів, 1